

APULEIUS, *PRONKPASSAGES / DEMONEN*, vertaling Vincent Hunink
Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam 1994;
tweede, ongewijzigde, elektronische versie, Nijmegen 2003
www.let.ru.nl/V.Hunink/documents/apuleius_florida_NL.pdf

APULEIUS

PRONKPASSAGES DEMONEN

Ingeleid, vertaald
en van aantekeningen voorzien
door Vincent Hunink

integrale tekst gepubliceerd als:

Apuleius, Pronkpassages & Demonen
(Florida & De Deo Socratis)
vertaald en toegelicht door Vincent Hunink
(Athenaeum - Polak & Van Gennep)
Amsterdam 1994

tweede, ongewijzigde, elektronische versie,
Nijmegen 2003
citeren van passages toegestaan indien met bronvermelding
graag met bericht aan de vertaler
v.hunink@let.ru.nl

INLEIDING

I

Dieser Mann [...] hat die Sprache entwürdigt. Bei ihm feiert der in bacchantischem Taumel dahinrasende, wie ein wilder Storm sich selbst überstürzende, in ein wogendes Nebelmeer wüster Phantastik zergehende Stil seine Orgien; hier paart sich mit dem ungeheuerlichsten Schwulst die affektierteste Zierlichkeit; alle die Mätzchen, die dem weichlichsten Wohlklang dienen, werden in der verschwenderischsten Weise angebracht, als da sind Alliterationen, Ohren und Augen verwirrende Wortspiele, abgezirkelte Satzteilchen mit genauester Korrespondenz bis auf die Silbenzahl und mit klingelndem Gleichklang am Ende. Die römische Sprache, die ernste würdige Matrone, ist zum prostibulum [hoer] geworden, die Sprache des lupanar [hoerenkast] hat ihre castitas [kuisheid] ausgezogen.

Zo luidt het oordeel van de Duitse filoloog Eduard Norden over de Latijnse filosoof en schrijver Apuleius (ca. 125 - eind 2e eeuw n.Chr.). Het staat in Nordens beroemde boek over *Die antike Kunstprosa* uit 1909. Hij spreekt van een stijl die orgieën en bacchanalen viert. Verspilling en mateloosheid. Apuleius als de pooier van het Latijn.

Eigenlijk behoeft het werk van Apuleius na deze tirade al geen aanbeveling of inleiding meer. Norden geeft met zijn Duitse stijlproeve onbedoeld een heel aardige indruk van Apuleius' retorisch proza. En dat hij tot zulke uitbarstingen van razernij komt, wijst er in ieder geval op dat het om bijzonder werk gaat.

Vooroordeel

Toch is nog enige nadere toelichting nodig. Het afwijzende oordeel van Norden is namelijk geen uitzondering. Eeuwenlang heeft de oudheid in het westen gegolden als lichtend voorbeeld en ideaal, zowel op filosofisch en moreel vlak als op stilistisch vlak. Dit classicisme is tot diep in de 20e eeuw dominant geweest. Zelfs vandaag de dag zijn sporen van dit classicisme nog goed zichtbaar. De traditionele Grote Auteurs krijgen nog steeds onvergelijkbaar veel meer aandacht dan de mindere goden.

Ook binnen het oeuvre van een auteur kunnen er grote verschillen optreden. Zo wordt Apuleius vooral geprezen om zijn roman *De gouden ezel (Metamorphoses)*. De stijl is wel erg on-klassiek, maar het verhaal wordt algemeen gezien als zeer onderhoudend, origineel en inhoudelijk interessant. In veel mindere mate geldt de bewondering voor zijn

redevoering *Toverkunsten* (*Apologia*). Het is een meeslepend betoog dat één van de belangrijkste bronnen vormt voor onze kennis van antieke magie. Toch is het oordeel vaak negatief vanwege het on-Ciceroniaanse karakter van de rede. Op elke twintig studies van *De gouden ezel* is er hooguit één van *Toverkunsten*.

Tegen deze achtergronden is het dan ook niet vreemd dat de teksten in dit boek behoren tot het meest verguisde proza uit de oudheid. Want noch inhoudelijk noch stilistisch zijn Apuleius' *Pronkpassages* (*Florida*) en *Demonen* (*De deo Socratis*) ooit gezien als model van perfectie. Er staan haast geen moreel hoogstaande of originele theorieën in. En de stijl wijkt radicaal af van het classicistisch ideaal van gelijkmatigheid en harmonie, meer nog dan in Apuleius' andere werk.

Maar classicistische ideaalbeelden leveren nog geen compleet beeld op. Wie nu naar antieke tempels kijkt, ziet sereen witte steen en marmer. Toch waren ze in de oudheid bont beschilderd in de meest felle kleuren. Je doet dus geen recht aan de architectuur van de oudheid door alleen maar over witte tempels te mijmeren. Zoiets geldt ook voor de literatuur. Wie alleen maar de erkende topauteurs, topgenres en topwerken leest, krijgt een scheef beeld. Er werd in de oudheid nog veel meer geschreven: infame schotschriften, frivole liefdesverhalen, obscene theaterstukken, monografieën over vreemde volkeren, raadseltjes, dagboeken, reisverslagen, gelegenheidsredes. Haast alles van deze vaak immens populaire literatuur is verloren, net als de kleuren van de tempels. Om een volledig beeld te krijgen moet je ook hier het nodige erbij denken.

De twee werkjes van Apuleius zijn alleen al in dit opzicht de moeite waard: ze horen tot die onbekende kant van de antieke literatuur. En ze kunnen nog gelezen worden doordat ze bewaard zijn. Misschien zijn ze niet groot genoeg om letterlijk een tegenwicht te vormen tegen het eenzijdig 'klassieke'. Maar ze laten op zijn minst een heel ander geluid horen.

II

In zekere zin heeft Norden gelijk: we hebben hier allerminst te maken met 'edle Einfalt, stille Größe'. Een vluchtige blik door de *Pronkpassages* laat dit al zien. Edel kun je de teksten wel noemen, maar van eenvoud getuigen ze bepaald niet. Het gaat erin over talloze onderwerpen, van het oog van de adelaar tot het krabbertje van Hippas, van Indische wijsgeren tot de kleuren van de papegaai. Tussendoor horen we nog

allerlei wetenswaardigheden, details over Apuleius' eigen leven en werk en uitvoerige lofprijzingen van zichzelf en anderen. Het ene stuk is nog geen tien regels, en het andere gaat pagina's lang door. De teksten zitten bovendien vol verwijzingen naar bekende historische en mythologische figuren, wetenschappelijke realia en vooral ook naar andere literaire teksten, zoals die van Homerus, Vergilius, Accius en Plautus.

Ook grootheid zou ik de teksten niet willen ontzeggen. Maar bescheiden en stil gaat het er zeker niet aan toe. Apuleius' stijl is uiterst precieus, overdadig, en zelfs gezocht. Hij schreeuwt zijn kennis en vaardigheid van de daken. Dat is haast letterlijk zo, want verschillende van deze barokke pronkstukken zijn uitgesproken in een theater, voor een publiek van duizenden mensen. Bescheidenheid en ingetogenheid zijn Apuleius in vrijwel alle opzichten vreemd.

Wat zijn die *Pronkpassages* nu eigenlijk? Met deze vraag belanden we meteen op lastig terrein, want de geleerden zijn het hierover niet eens. Zeker is wel dat we te maken hebben met een bloemlezing van stukken redevoeringen van Apuleius. In de Middeleeuwse handschriften wordt de collectie verdeeld in vier boeken. Vergeleken met de gemiddelde boeklengte van andere antieke werken levert dat extreem korte boeken op. 'Boek I' bijvoorbeeld zou niet meer dan elf pagina's zijn in plaats van een normale lengte van dertig tot vijftig. Alleen al hierom neemt men vaak aan dat de tekst zoals we die nu hebben een laat-antiek excerpt is van een veel grotere, niet bewaard gebleven bundel redevoeringen.

We kunnen alleen gissen naar wat er in die oorspronkelijke uitgave heeft gestaan. De indeling in vier boeken gaat misschien terug op die uitgave, maar kan ook best pas in het excerpt zijn aangebracht. Over de oorspronkelijke omvang valt dus niets te zeggen. Ook de precieze selectie en ordening ervan blijft duister. Was het een overzicht van Apuleius' meest succesvolle redes, een *The best of Apuleius*? Of ging het om redes die iets te maken hadden met Africa en Carthago? Of was het juist het stilistisch meest opvallende werk, dus een verzameling *Stijlbloempjes*? Waren er alleen volledige redes in opgenomen, of ook fragmenten? Dat zijn allemaal relevante vragen, die helaas onbeantwoord moeten blijven. Het is zelfs niet te zeggen of die oorspronkelijke bundeling door Apuleius zelf was gemaakt en uitgegeven, of pas na zijn dood tot stand was gekomen.

Het enige wat we hebben, zijn de bewaarde fragmenten, waarvan sommige dateerbaar zijn tussen 160 en 170 n.Chr.. Maar wie heeft die stukken dan gebloemleesd, en waarvoor? De titel *Florida* die de handschriften geven, biedt weinig houvast. Het ligt voor de hand om te denken aan een anthologie, oftewel een 'bloemlezing'. Maar het is helemaal niet ondenkbaar dat de term verwijst naar het taalgebruik en

verwijst naar een 'bloemrijke stijl' (in deze richting gaat de hier gekozen Nederlandse titel *Pronkpassages*). Was de bloemlezer een leraar retorica die mooi materiaal zocht voor zijn studenten? Een monnik met literaire interesse? 'Iemand ergens in de late oudheid, met een of ander doel', dat is ongeveer wat we weten.

Bij weinig antieke prozawerken blijven zoveel vragen open, en moeten we als lezers zoveel aanvullen, gissen of verzinnen. De *Pronkpassages* laten de lezer fragmenten lezen, op dezelfde manier als bij het slecht overgeleverde werk van een dichteres als Sappho. Dit heeft een duidelijk nadeel: we zouden zo graag meer weten en meer zekerheid hebben. Maar er is ook het voordeel dat de soms bezwarende last van kennis domweg ontbreekt. Als er weinig bekend is, hebben lezers de vrijheid om hun eigen fantasie te gebruiken. Dat is voor veel mensen een aantrekkelijk post-modern perspectief.

Toch is er nog wel iets zinnigs te zeggen over de *Pronkpassages* dat uitstijgt boven subjectieve impressies. Om na te gaan wat de fragmenten nu werkelijk verbindt, moeten we gewoon goed kijken naar de tekst zelf.

Publieke vertoningen

In een aantal fragmenten is Apuleius heel duidelijk bezig een aanloop te nemen naar een ander onderwerp. Vaak lijkt het hem er vooral om te doen de aandacht van het publiek te vragen en vast te houden, om op een later moment zijn eigenlijke thema ter sprake te brengen. Met een grappige anekdote, een persoonlijk voorval of een interessante wetenswaardigheid weet hij het publiek handig tot stilte te brengen. Een schijnbaar oppervlakkig babbeltje is voor dit doel effectiever dan een ernstige vermaning.

De klassieke retorica ziet dit als de functie van de proloog binnen een rede. Een redenaar moet aan het begin van zijn betoog zijn publiek laten opletten, gunstig stemmen en het voorbereiden om zijn woorden in zich op te nemen (*attentum, benevolum, docilem facere*). Ook vandaag de dag geldt deze regel nog, tot in tafelrede of verkiezingspeech toe.

In de tijd van Apuleius heeft de retorica niet meer primair haar rol in rechtspraak en politiek, maar is ze meer en meer een cultureel fenomeen geworden. In de tweede eeuw zijn er op veel plaatsen in het Romeinse rijk rondtrekkende boetpredikers. Geleerden reizen van stad naar stad en houden openbare lezingen. Filosofen sluiten zich niet op in studeerkamers, maar trekken met hun boodschap de wereld in. Zoals vele anderen treedt ook Apuleius herhaaldelijk in het openbaar op. In verschillende *Pronkpassages* staan duidelijke verwijzingen naar een omvangrijk gehoor. Het is soms zelfs zo groot dat men kennelijk moet

uitwijken naar een theater (bijvoorbeeld in XVIII).

Maar het bespelen van een groot publiek dat belust is op spektakel, is natuurlijk wel iets anders dan een senaat of jury gunstig stemmen. De redenaar zal in het eerste geval heel wat meer middelen moeten gebruiken. Inhoudelijke middelen, zoals de al genoemde anekdotes en weetjes, maar ook stilistische. Uit sommige fragmenten krijg je de indruk dat Apuleius zijn publiek welbewust heeft overdonderd en met stomheid heeft geslagen door flonkerend verbaal vuurwerk. Fragmenten als I, II of VI zullen met hun zware klankeffecten, krachtige beelden en gewaagde woordvormingen het publiek zeker onder de indruk hebben gebracht. Apuleius geeft met trots en zichtbaar genoeg zijn retorische showtjes weg.

Soms hebben de fragmenten de vorm van volledige 'voorredes'. We kennen die ook uit het werk van de Griekse redenaar Lucianus, die in veel opzichten met Apuleius vergelijkbaar is. De prologen zijn dan uitgedijd tot complete inleidende redevoeringen. De thema's zijn er schijnbaar achteloos en moeiteloos aaneengeregen en via de nodige omwegen belandt de spreker bij een vooraankondiging van zijn eigenlijke thema. Met een wat grof anachronisme zou je kunnen zeggen: de hoofdfilm wordt voorafgegaan door een uitgebreid voorprogramma met losse filmpjes, nieuwsflitsen en een voorproef van wat er allemaal nog komt.

Het mooiste voorbeeld hiervan in de *Pronkpassages* is XVIII. Via een reeks van persoonlijke kanttekeningen en vleierijen, literaire verwijzingen en anekdotes komt Apuleius geleidelijk op filosofisch terrein. Verhalen over Protagoras en Thales leiden naar een lofprijzing van Carthago, die bij het Carthaagse publiek ongetwijfeld goed valt. Heel voorzichtig kan de spreker dan aankondigen en uitleggen wat zijn eigenlijke bedoeling is: de voordracht van een tweetalige dialoog over de god Aesculapius en het zingen van een hymne. Ofte wel, onderwerpen van verheven, religieuze aard. Jammer genoeg hebben we die dialoog en hymne niet meer over (noch een eventueel slotstukje of toegift). Het geheel moet een bonte, fascinerende show geweest zijn: een hoop verbaal spektakel en ook nog eens leerzame verhandelingen en stichtende zang.

Andere stukken die veel weg hebben van complete of nagenoeg complete voorredes zijn IX, XV en XVI en XVII. Hierbij valt op, dat deze langere stukken in zichzelf weer delen bevatten die de rest inleiden. De passage over Hippias in IX, de beschrijving van Samos in XV of de anekdote over Philemon in XVI lijken haast zelfstandige stukjes. Ze zouden ook helemaal niet misstaan als losse *Pronkpassages*. Dat geeft ook aan, omgekeerd geredeneerd, hoe voorzichtig we moeten zijn bij

het duiden van de feitelijk losse fragmentjes. Hun oorspronkelijke context kan immers heel verschillend zijn geweest. Als de lof op Samos geïsoleerd had gestaan, wie had die beschrijving dan verbonden met het motief van 'zwijgen op het goede moment'?

De korte fragmenten, zoals IV, V of VIII zijn veelal niet verder traceerbaar. Ze kunnen uit voorredes komen of uit wat ik nu maar even 'hoofdrede' noem. Met name van stukken over filosofie, zoals X of XXII, is heel wel denkbaar dat ze illustraties zijn uit hoofdrede. Wat alle fragmenten in elk geval gemeen hebben is hun publieksgerichtheid. Ze zijn klaarblijkelijk bedoeld om een speciaal effect uit te oefenen op de mensen die ernaar luisteren.

Rode draden

De fragmenten hebben dus vermoedelijk dezelfde retorische functie. Maar afgezien van deze overeenkomst in toepassing liggen tussen de *Pronkpassages* tal van thematische verbanden. Zo hebben I en XXI het motief gemeen van vertraging en afremmen, een heel passend onderwerp aan het begin en tegen het einde van de collectie. II en XIX zijn verbonden door het motief van scherp zien. De filosoof Crates is de hoofdpersoon in XIV en XXII. Hij belichaamt een heel complex van gangbare moralistische motieven in de *Pronkpassages*: armoede versus rijkdom, de eenvoud en waarheid van de wijsbegeerte, het belang van deugd en rechtschapenheid. De langere stukken bevatten de nodige lofprijzingen op magistraten of steden, vooral Carthago. Andere fragmenten zijn weer verbonden door thema's als: theater en spektakel (V en XVIII), medische zaken (XIX en XXIII), Griekse sofisten en wijsgeren (vooral IX, XV en XVIII) en literaire talenten, speciaal die van Apuleius zelf (vooral III, IX, XVI, XX).

Het meest markante motiefcomplex is misschien nog wel dat van dieren (II, III, VI, X, XII), muziek (III, IV, XV), en de combinatie ervan: dierengeluiden (XIII en XVII). Opmerkelijk is de verbinding die hierbij vaak gelegd wordt met wijsheid en filosofisch inzicht. Ook de andere thema's zijn in feite nauw met elkaar verbonden. Bij elkaar geven ze een vrij samenhangend beeld van Apuleius' denken, dat nauw aansluit bij wat we weten uit zijn grote redevoering *Toverkunsten*.

Ook wanneer de fragmenten lineair gelezen worden, lijkt de volgorde wel los maar niet willekeurig. Om een paar voorbeelden te noemen: het Homerische beeld van II wordt gevolgd door een oud-Grieks mythologisch voorbeeld. IV vervolgt daaruit het thema muziek, terwijl het vanaf V meer de kant van spektakel en exotisme opgaat. Indië in VI leidt daarbij automatisch naar Alexander de Grote in VII, hetgeen uitmondt in vernuft

en literair talent in IX. De langere fragmenten XV, XVI, XVII en XVIII vertonen ook de nodige overeenkomsten, en vormen een soort cluster. Vanaf het einde van XVIII komen sommige fragmenten mysterieus of enigszins mystiek over, met een afronding in XXIII.

Ik wil zeker niet suggereren dat de *Pronkpassages* een hecht gecomponeerd geheel vormen. Daarvoor zijn de fragmenten ook in zichzelf te los aaneengeregen. Soms vallen de verbanden pas bij herhaalde lezing op. Maar er zijn zoveel van die kleine verbindingen dat het ook niet allemaal toevallig kan zijn. Of hierin nu de hand van Apuleius zelf zichtbaar wordt of die van zijn laat-antieke excerptor, valt niet meer vast te stellen. Op een bepaald moment doet dat er voor de lezer ook meer niet veel toe. Die heeft het recht om de teksten op zichzelf te lezen zoals ze nu zijn.

Wie er gevoel voor heeft, kan in de *Pronkpassages* een verborgen eenheid zien, zelfs in hun fragmentarische staat. Apuleius' gevoel voor het mysterieuze en het mystieke, zoals we dat ook uit zijn andere werk kennen, speelt dan een belangrijke rol. De redenaar houdt zich met oppervlakkige beelden en flauwe verhalen bezig en gaat zich te buiten aan stilistische fijnproeverij. Maar misschien doet hij dat juist vanuit een bepaalde religieuze zekerheid.

Naar mijn gevoel gaat achter de oppervlakkigheid, de spot en de aardse flonkering van de *Pronkpassages* een diepzinnig levensgevoel schuil. Dat geeft ook ogenschijnlijk simpele teksten als IV en XXIII volgens mij zo'n kracht. Maar als goed Platonist vertrouwt Apuleius de hoogste dingen niet aan het papier toe. Net als in *Toverkunsten* geeft hij de essentie van zijn religieuze inzichten niet prijs.

Maar zijn zwijgen is haast voelbaar achter zijn spreken. Ik zou dus zeggen: het gaat eigenlijk over wat er niet staat. Met een omweg ben ik nu onverwacht weer uitgekomen bij een soort 'edle Einfalt, stille Größe', met de nadruk op 'stille'. Maar je kunt natuurlijk ook altijd zeggen dat Apuleius een virtuoos stilist is die niets te melden heeft.

III

Elk van beide opvattingen kan ondersteuning vinden in *Demonen*. In deze redevoering geeft Apuleius een schets van de Platoonse opvattingen over demonen, in de niet-Christelijke zin van 'midden-wezens tussen goden en mensen'. Volgens sommigen is Apuleius hier vooral wijdlopieg en geeft hij niet blijk van veel inzicht en diepgang. Dat de figuur Socrates pas in de laatste paragrafen opduikt, zou aantonen dat deze weinig meer is dan de aanleiding voor een onderhoudend maar oppervlakkig betoog.

Toch zou ik hier juist het tegendeel willen beweren: meer dan in zijn andere bewaarde redevoeringen laat Apuleius hier iets zien van zijn religieuze opvattingen. Hij heeft wel degelijk wat te zeggen. Door een belangrijk onderdeel van de Platoonse filosofie te presenteren, manifesteert hij zich tegelijk als filosoof en redenaar. Dat hij zich niet erg bondig uitdrukt en veel voorbeelden aanhaalt, is geen teken van zwakke denkkraft. Het laat juist zien dat hij heel goed begrijpt hoe je moeilijke materie moet populariseren.

De passage over de Goden (I-III) geeft een goed voorbeeld van Apuleius' techniek. De schijnbare wijldlopiegheid verraadt toch een zorgvuldige opbouw. De spreker begint bij de goden die ook voor zijn gehoor het meest zichtbaar zijn: zon, maan en sterren. Als inleiding dient een citaat uit Vergilius. Meteen daarna wordt het gehoor even afgeleid met een interessante academische kwestie ('waar komt het licht van de maan vandaan?'), die geïllustreerd wordt met een Lucretius-citaat. Dan komen de planeten en sterren aan bod, met verwijzingen naar Plato, Vergilius en Ennius. Geleidelijk wordt het dan moeilijker: twaalf goden van de Romeinse godsdienst worden ingeleid met bekende verzen uit Ennius, en na enige waarschuwingen beschreven in Platoonse termen. In de slotlinea waagt Apuleius zich dan even aan de hoogste godheid. Maar al snel komt hij ook hier tot een respectvol zwijgen.

Opvallend is dat Apuleius wel spreekt over belangwekkende zaken, maar dat in feite steeds doet uit naam van Plato. Ook in *Toverkunsten* schaart hij zich voortdurend achter Plato als hij spreekt over goden. In de genoemde passage werkt bovendien de autoriteit van de aangehaalde Latijnse dichters als een extra schild dat zijn diepste gedachten afschermt. Zo geeft hij dus wel iets prijs van zijn eigen denken, maar blijft hij toch ongrijpbaar.

Demonen is heel duidelijk een voor publiek gehouden betoog. Dat blijkt niet alleen uit de techniek van popularisering. Op enkele plaatsen in het stuk wordt het publiek rechtstreeks aangesproken. Het meest opvallende is misschien wel het begin van V, waarin Apuleius mogelijke tegenwerpingen van het publiek formuleert, en zichzelf daarin aanduidt als 'redenaar'. Maar ook bijvoorbeeld het begin van XXI en van XXIV lijken tot het publiek gericht.

Naar de aard en samenstelling van het publiek kunnen we slechts gissen. Was het een beperkte groep uit de elite van een stad? De rede stelt enige eisen aan het gehoor, dus de suggestie is niet onredelijk. Maar misschien moeten we ons hierbij juist een massaal gehoor voorstellen. Dit zou best een specimen kunnen zijn van het soort 'hoofdredes' waarnaar de *Pronkpassages* soms verwijzen. Als Apuleius in het theater van Carthago een dialoog over Aesculapius voordraagt, zoals

hij zegt (*Pronkpassages* XVIII, slot), waarom dan geen verhandeling over demonen?

Improvisatie

De redevoering als geheel lijkt min of meer compleet. Maar het is nauwelijks voorstelbaar dat Apuleius er plompverloren mee is begonnen. Verschillende aanwijzingen in de tekst (onder andere XV, in combinatie met *Proloog* II) doen vermoeden dat er een gedeelte in het Grieks aan is vooraf gegaan. Dat zou ook kunnen blijken uit het nadrukkelijk Latijnse karakter van *Demonen*. Zo vermijdt Apuleius Griekse citaten, en geeft hij zijn materiaal een Romeinse inkleuring. Uit het slot van *Pronkpassages* XVIII blijkt dat Apuleius in zijn voordrachten vaker op deze manier Grieks en Latijn combineerde. Uiteraard is het onmogelijk om na te gaan wat er dan in dat verloren Griekse gedeelte gestaan moet hebben. Het enige gegronde vermoeden is dat de figuur van Socrates daar veel meer centraal stond. Dat zou verklaren waarom hij in de Latijnse tekst pas op de laatste bladzijden een rol gaat spelen.

Als *Demonen* inderdaad een 'hoofdrede' is, of de helft daarvan, dan is er waarschijnlijk ook sprake geweest van een voorrede van het soort dat we in de *Pronkpassages* zien. Nu doet zich een interessant probleem voor. In de Middeleeuwse handschriften begint *Demonen* met een gedeelte dat meestal wordt aangeduid als de *Proloog*. Het gaat hierbij om een tekst die op het eerste gezicht niet veel te maken lijkt te hebben met *Demonen*, en die vaak wordt onderverdeeld in vijf verschillende fragmenten. Improvisatie is het verbindende thema in de eerste vier.

Veel geleerden storen zich aan deze *Proloog* en menen dat die simpelweg bij de *Pronkpassages* gerekend moet worden. De meeste edities van *Demonen* drukken de *Proloog* dan ook niet af, of slechts in een bijlage. Alleen de Italiaanse specialist Moreschini zet in zijn uitgave de tekst op de plaats waar die in de handschriften is overgeleverd, namelijk aan het begin van *Demonen*. Maar ook in zijn opvatting gaat het om verschillende, losgeraakte stukjes *Pronkpassages*.

Inderdaad lijkt de *Proloog* wel wat op de *Pronkpassages*. De losse, persoonlijke toon, de anekdote, het beeld en de fabel lijken een vergelijkbare functie te hebben. Maar het thema improvisatie komt in de *Pronkpassages* helemaal niet voor. Ook is de *Proloog* in de handschriftelijke traditie altijd los daarvan overgeleverd, en wel samen met *Demonen*. De indeling in vijf fragmenten is pas in de 20e eeuw door geleerden aangebracht. In de handschriften is slechts het laatste gedeelte van de *Proloog* apart gemarkeerd als '*Prolocutio*'. Dat

slotgedeelte van de *Proloog* wordt door veel geleerden wél direct in verband gebracht met *Demonen*. Maar waarom zou dat eigenlijk niet kunnen gelden voor de rest?

Uit de *Pronkpassages* wordt duidelijk dat de onderwerpen in voorredes vaak inhoudelijk niet strak samenhangen met wat erop volgt. Doorgaans is het verband meer associatief en indirect, of is het gelegen in één specifiek punt. Ik wees al op het voorbeeld van XV met de beschrijving van Samos. Als nu ook *Demonen* is voorafgegaan door een voorrede, kan daarin heel goed gesproken zijn over improvisatie. In dit geval is dat een relevant motief, want *Demonen* als geheel vertoont trekjes die beslist aan improvisatie doen denken. Er zit heel veel traditioneel materiaal in dat tot het vaste arsenaal van een geleerde als Apuleius moet hebben behoord. Bekende literaire citaten, Homerische motieven, een vleugje moralisme, standaard historische voorbeelden, Platoonse ideeën: met zulke ingrediënten zal een redenaar inderdaad te werk zijn gegaan wanneer hij moest improviseren. Ook blijken sommige citaten niet helemaal letterlijk (op zichzelf een bekend verschijnsel in antieke teksten.) Het meest veelzeggend is misschien zijn 'nadenken' over een goede vertaling van een Homerus-vers in XI. Is dat echt of pose?

Wanneer we aannemen dat de *Proloog* uit de 'voorrede' bij *Demonen* afkomstig is, vervalt ook de noodzaak van een kunstmatige indeling in vijf fragmenten, en is de oude indeling in tweeën logischer. In *Proloog* I rijgt Apuleius dan zijn gedachten, in dit geval rond het thema 'improvisatie', losjes aaneen, net zoals in sommige langere stukken van de *Pronkpassages*. In *Proloog* II kondigt hij *Demonen* meer direct aan als het Latijnse gedeelte. Het is niet ondenkbaar dat I aan het verloren Griekse deel voorafging, terwijl II meer een soort intermezzo van vlak voor het bewaarde Latijnse deel is.

Zekerheid hierover is natuurlijk niet bereikbaar. De teksten van de *Proloog* kunnen ook nog afkomstig zijn uit een heel andere bloemlezing van Apuleius' werk. Een laat-antieke bloemlezer zou die bijvoorbeeld bewust bij *Demonen* hebben gevoegd, als voorbeelden van uitspraken die hij relevant vond. Maar hoe de relatie met *Demonen* ook precies is, er lijkt eerder wél een relatie te zijn dan niet. In ieder geval lijkt het dus verstandig om de Middeleeuwse handschriften te volgen voor wat betreft de plaats en de indeling van de *Proloog*.

Voor de datering van de rede zijn er geen duidelijke aanknopingspunten. Stijl en inhoud doen vermoeden dat de rede uit ongeveer dezelfde periode komt als de *Pronkpassages*. We zouden dan uit kunnen gaan van een datering ergens rond 160 na Chr..

De titel vormt een probleem apart. In de handschriften luidt deze *De deo Socratis*, ofwel *De god van Socrates*. Dat kan de lezer zelfs op het

verkeerde been zetten (vandaar de meer neutrale titel in deze vertaling). Want zoals gezegd speelt Socrates maar een kleine rol in het geheel. Het gaat bovendien ook niet over Socrates' 'god', maar hoogstens over zijn 'demon'.

Volgens de kerkvader Augustinus (354 - 430) die deze rede uitvoerig heeft besproken in zijn *Stad van God*, durft Apuleius het woord 'demon' hier niet te gebruiken omdat het afschrikwekkend zou kunnen werken. Maar Augustinus redeneert al uit het Christelijk perspectief, waarin demonen een soort duivels geworden zijn. Bij Apuleius is dit nog niet zo.

Antieke titels leveren überhaupt vaak problemen op. In de oudheid werd aan titels in het algemeen niet zoveel belang gehecht als tegenwoordig. Van geen van Apuleius' hoofdwerken kunnen we precies zeggen hoe ze in de tweede eeuw heetten. Als Apuleius al iets wilde vermijden in de titel, dan was dat hooguit het onbekende of het niet-Latijnse van het Griekse woord *daemon*. Heel zorgvuldig introduceert hij dit begrip pas in VI en XV voor zijn Latijnse gehoor. Misschien vond hij 'god' ook simpelweg verhevener. Ook in het betoog wordt de demon aan het slot van XVIII, ietwat slordig, als 'god' aangeduid.

Demonologie

De precieze herkomst en functie van *Demonen* blijven dus voor een deel omgeven met problemen, net als bij de *Pronkpassages*. Maar ook hier kunnen we wellicht iets meer te weten komen door de tekst zelf te lezen.

Wat zijn demonen nu precies? Waar wonen ze? Hoe zien ze eruit? Wat doen ze? Op dit soort vragen geeft Apuleius een antwoord. Zijn rede is de belangrijkste bron uit de klassieke oudheid over demonen. Er zijn wel korte, andere teksten over demonen, zoals een traktaatje door Plutarchus, maar Apuleius is hier het meest overzichtelijk en systematisch.

Dat begint al vanaf de eerste regel. Uitgangspunt is Plato's indeling van de natuur in drieën. Het hoogste zijn de goden (I-III). Deze worden keurig onderverdeeld in zichtbare en onzichtbare, met de 'gebieder en maker van alle dingen' als belangrijkste. Het laagste zijn de mensen (II-IV), wier ellendig lot in een korte, flonkerende passage wordt beschreven. Als vanzelf komt dan de vraag op naar de afstand tussen beide groepen, en de vraag of er contact mogelijk is (IV-V).

Dan kan de spreker de zelf opgeroepen leegte vullen met de demonen (VI). Hij beschrijft globaal in Platoonse termen hun rol als bemiddelaars en boodschappers. Plato's *Symposium*, de belangrijkste bron op dit punt, wordt zelfs met name genoemd. Maar door toevoeging

van Romeinse historische voorbeelden als nadere illustratie haalt Apuleius het onderwerp ook dichterbij voor zijn eigen gehoor (VII).

In VIII-XIV wordt vervolgens heel precies beredeneerd dat we de demonen moeten verbinden met het element lucht, en dat ze eigenschappen bezitten die tussen die van goden en mensen inliggen. Zo zijn ze onsterfelijk als goden, maar kennen ze emoties als mensen. Ofte wel: het zijn in alle opzichten middenwezens. In XIII wordt zelfs een exacte definitie geformuleerd.

Het meest bijzondere deel is de classificatie van soorten demonen in XIV-XVIII. Demonen zijn er als persoonlijke ziel van een levende mens (*Genius*). Maar ze bestaan ook voort als het lichaam gestorven is, met een onderverdeling in *Lemures*, *Lares*, *Larvae* en *Manes*. Er is ook een hogere soort demonen, die nooit vast aan menselijke lichamen verbonden zijn. Voorbeelden zijn *Amor* en *Slaap*. Uit deze klasse demonen krijgt elke mens een 'geleidegeest' die hem na zijn dood meesleept om verantwoording af te leggen. Deze demon is ieders persoonlijke bewaker en toezichthouder en moet vroom vereerd worden.

De 'god van Socrates' is een voorbeeld van deze hoogste soort demonen. Na enige Homerische uitwijdingen (XVI-XVII) beschrijft Apuleius deze demon (XVIII-XX), die als 'goddelijke stem' Socrates steeds waarschuwt voor gevaar.

Haast ongemerkt verandert de rede aan het slot (XXI-XXIV) in een moraliserende oproep te gaan zorgen voor de ziel, ofte wel wijsbegeerte te gaan beoefenen. Goed leven bestaat niet in materiële dingen, maar is afhankelijk van innerlijke, eigen kwaliteiten. Als afsluitend voorbeeld hiervan dient een geïdealiseerd portret van Odysseus.

Bij het lezen lijkt de structuur van de rede soms wat rommelig. De wat clichématige wending aan het einde versterkt die indruk nog eens. In feite zijn het vooral de vele kortere en langere uitweidingen waardoor de aandacht soms dreigt af te dwalen. Toch weet Apuleius steeds op tijd de rode draad weer op te pakken, en als geheel gezien vertoont de rede een duidelijke opbouw.

Platonisme

In het slotgedeelte legt Apuleius weinig originaliteit aan de dag. Opwekkingen tot inkeer en studie van de filosofie werden al vele eeuwen ten beste gegeven. Je kunt je voorstellen dat in Apuleius' tijd ook rondreizende boetpredikers en filosofen dit soort dingen overal verkondigden.

Werkelijke oorspronkelijkheid zit evenmin in de theorie van demonen. Die gaat voor een belangrijk deel terug op Plato, en op latere ontwikkelingen in de verschillende filosofische scholen. Wel valt op dat

Apuleius hierin systematiek aanbrengt. Toch blijft het moeilijk te zeggen in hoeverre hij hier nu echt iets toevoegt.

De systematisering van in wezen Platoons gedachtengoed is in ieder geval typisch voor de latere fasen van het Platonisme, waarvan Apuleius een exponent is. Hij noemt zichzelf ook in *Toverkunsten* vóór alles een 'Platoons filosoof'. In de geschiedenis van de wijsbegeerte geldt hij als een vertegenwoordiger van het 'Midden-Platonisme'. Van een redenaar en denker die zich zo nadrukkelijk achter Plato stelt, is geen revolutionaire nieuwe wijsheid te verwachten. Maar daar lag zijn ambitie dan ook niet.

Paradoxaal genoeg is in later tijd juist deze tekst zeer veel gelezen vanwege zijn filosofische inhoud. In de late oudheid wordt *Demonen* bij verschillende auteurs geciteerd. Zo wijdt de al genoemde Augustinus veel ruimte aan een bespreking van Apuleius' demonologie. In de Middeleeuwen is *Demonen* zeer veel gelezen. Apuleius' reputatie als 'Platoons filosoof' en als 'magiër' is dan stevig gevestigd. *Demonen* vervult zo een belangrijke rol bij het voortleven van Platoons gedachtengoed in West-Europa. Vanaf de 11e eeuw gaat men de tekst weer veel overschrijven en raakt die zelfs wijdverbreid. *De gouden ezel*, tegenwoordig Apuleius' beroemdste boek, is tot diep in de 14e eeuw geheel onbekend gebleven. Hetzelfde geldt voor *Toverkunsten* en *Pronkpassages*. Pas zo laat zijn die geschriften opgedoken in een handschrift in het Italiaanse klooster Monte Cassino. Daarmee is *Demonen* dus lange tijd Apuleius' meestgelezen werk geweest.

Sofistiek

Apuleius kleedt de traditionele filosofische stof in met allerlei ander literair materiaal. Vooral Homerische motieven zijn in *Demonen* heel frequent. Dat is op zichzelf niet uitzonderlijk. Tijdens de zogeheten 'Tweede Sofistiek', de dominante literaire richting in Apuleius' tijd, grijpen vooral Griekse schrijvers gretig terug op de vroege en klassieke Griekse filosofie en wetenschap, literatuur en mythologie. In het bijzonder laten ze zich inspireren door de sofisten uit de 5e eeuw voor Chr., zoals Gorgias, Hippias, Prodicus of Protagoras. Zelfs het klassieke Attische Grieks gold na ruim vijf eeuwen weer als taalkundig ideaal. Ook bij Apuleius is te zien hoezeer hij met de oud-Griekse cultuur vertrouwd is. Ik wees er bijvoorbeeld al op dat de vroeg-Griekse sofisten vaak voorkomen in de *Pronkpassages*.

Maar hier is hij in de eerste plaats een Latijns schrijver. Hij grijpt juist ook terug op vroege Romeinse dichters. Zo citeert hij regelmatig tragedie- en komedieschrijvers, en zelfs de leerdichter Lucretius. Deze

was zeer beroemd maar wordt in de antieke literatuur slechts hoogst zelden geciteerd. Ook last Apuleius soms typisch Romeinse elementen in, zoals de historische voorbeelden in VII. En hij doet in zijn betoog echt iets nieuws als hij probeert Latijnse woorden te vinden voor Griekse begrippen, zoals in XV. Dit scheppend taalvermogen is iets waarop hij zich ook elders beroemt. Juist in haar Romeinse kleur is Apuleius' rede zo bijzonder. Uit de Tweede Sofistiek is zeer veel Grieks materiaal bewaard gebleven. Dio Chrysostomus, Aelius Aristides, Maximus van Tyrus: hun teksten vullen vele boekdelen. Maar in de Latijnse literatuur hebben we soortgelijk werk alleen van Apuleius.

Demonen is een uniek Latijns produkt van de Tweede Sofistiek. Griekse eruditie gaat er gepaard met Latijnse scheppingskracht. Filosofische traditionalisme met *esprit* en *brille*. Clichématig moralisme met grote poëtische zeggingskracht. Bij dat laatste denk ik bijvoorbeeld aan de passages over de maan (II) of de wolken (X), die ook in de *Pronkpassages* niet zouden misstaan.

IV

Vooraf in zulke dichtelijke beschrijvingen blijkt de grote kracht van Apuleius. Wat ook zijn belang als filosoof is, voor moderne lezers kan hij vóór alles gelden als een onvergelijkbaar taalvirtuoos. Van geen enkele schrijver uit de klassieke oudheid is werk bewaard dat ook maar enigszins vergelijkbaar is in exuberantie van stijl. Of hij nu anekdotes debiteert of moeilijke materie uiteenzet, schijnbaar losjes babbelt of een groots beeld ontwerpt, steeds trekt hij alle registers open.

In *Demonen* komt nog wel eens een rustige passage voor, maar in *Pronkpassages* is het letterlijk één groot retorisch en poëtisch spervuur. De lezer of liever nog: toehoorder (Apuleius moet eigenlijk hardop gelezen worden!) wordt overrompeld met allerlei complexe klankeffecten, uitgekiende vormen van rijm, lange reeksen parallelle zinsdelen, die niet zelden doen denken aan bezweringen of rituele formules. Heel veel van zijn werk draagt zo een aantal formele kenmerken van dichtelijke taal. Het is haast poëzie in proza.

Oeroude Latijnse woorden staan er zij aan zij met gewaagde nieuwvormingen, opeenhopingen van bonkende werkwoorden naast vederlichte verkleinwoordjes. Veel woorden komen bij deze taalkunstenaar voor het eerst voor in het Latijn. Soms heeft hij ze opgediept uit verloren antieke werken, dan weer zelf geconstrueerd. En voortdurend wisselt hij van register: van plechtig naar gewoon, van licht naar zwaar, eerst stampend en dan weer trippelend.

Eduard Norden had het misschien nog niet zo slecht gezien. Het is een roes van taal, een orgie van woorden, een betoverende, bedwelmende pracht. Inderdaad, alles is overdaad en verspilling. Maar dat zijn kenmerken van kunst.

Vincent Hunink

PRONKPASSAGES

I EEN REDE ALS BLIJK VAN DEVOTIE

In het eerste, korte fragment van de Pronkpassages is sprake van reizen. Dit doet vermoeden dat Apuleius op doorreis was of misschien zelfs een soort toernee maakte. In welke stad hij hier halt houdt, is niet duidelijk. Het fragment zal gezien de inhoud wel stammen uit een 'voorrede'. De uiterst verfijnde stijl en de opgeroepen religieuze sfeer maken het tot een waar pronkstukje. Misschien is dat de reden geweest waarom het voorop is geplaatst.

Zoals vrome reizigers gewoonlijk, wanneer ze onderweg een woud of een oude, gewijde plaats ontwaren, een wens uitspreken, wat fruit offreren en kort pauzeren -- zo moet ik na aankomst in deze eerbiedwaardige stad, ondanks mijn jachtigheid, uw aandacht vragen, een toespraak houden, haastige spoed inhouden. Want het is niet met evenveel recht dat een reiziger vroom oponthoud oploopt bij een altaar met bloemen bedekt of een grot door bladeren befloerst of een eik met horens bezaaid of een beuk met vellen omkrans¹; of voorts een heuveltje door een omheining afgebakend², een stronk met een afbeelding vormgegeven, een plag door plengingen natgeworden of een steen met balsem ingestreken. Dat zijn namelijk geringe dingen: een klein aantal mensen informeert er wel naar en vereert ze, maar wie er geen weet van heeft, passeert ze.

II HET OOG VAN DE ADELAAR

In een filosofisch betoog, misschien over de uiterlijke schijn van de dingen of de beperkte vermogens van de zintuigen, komt Apuleius uit op een beschrijving van een adelaar, een passage die sterk beïnvloed is door Homerus. Onmiddellijk hierna breekt het fragment af, midden in een zin. Het is blijkbaar uitgekozen juist vanwege het beeld. Het zal waarschijnlijk gevolgd zijn door een beschouwing over de scherpte van geest van filosofen.

Nee, dan mijn voorvader Socrates! Toen deze eens een knappe jongeman zag, die wat lang zijn mond hield, zei hij: 'Zeg eens wat, dan kan ik je zien!'. Socrates kon dus iemand die zijn mond hield, niet zien. Hij meende namelijk dat je de mensen niet moet bekijken met je ogen, maar met de scherpste van de geest en de blik van de ziel. En hiermee dacht hij er anders over dan die soldaat bij Plautus, die zegt:

*Beter één getuige met ogen in zijn kop dan tien met oren*³

Sterker nog, hij had dit vers omgedraaid voor zijn beoordeling van de mensen:

Beter één getuige met oren in zijn kop dan tien met ogen.

Overigens, als het oordeel van de ogen zwaarder woog dan dat van de ziel, dan zouden we het in wijsheid zeker moeten afleggen tegen de adelaar. Want wij mensen kunnen noch wat een beetje veraf ligt waarnemen, noch wat heel dichtbij ligt, maar allemaal zijn we, in zekere zin, stekeblind. En als je het herleidt tot onze ogen en die aardse, doffe blik van ons, dan is het woord van de meester-dichter werkelijk zeer waar: dat ons een soort van wolk voor ogen hangt en wij niet verder vermogen waar te nemen dan een steenworp.⁴

Als de adelaar daarentegen zich tot aan de wolken hemelhoog verheven heeft, en met zijn vleugels heel die ruimte heeft doorkruist waarin het regent en sneeuwt, die toplaag waar geen bliksem en geen weerlicht bovenuit reikt, juist op, zagezegd, de etherbodem, de orkaanspits -- als dus de adelaar tot hier is opgestegen, laat hij heel de massa van zijn lijf door lichte zwenkingen glijden naar links of rechts, zijn vleugelzeilen wendend waarheen hij maar wil met het kleine roer van zijn staart; dan overziet hij daar alles, zijn slagpen-roeiriemen onvermoeibaar uitgestoken; éven houdt hij zijn vlucht in, hangt hij haast stil, rondturend, spiedend op welke prooi hij zich, als een bliksemschicht, omlaag zal storten; aan de hemel, onverhoeds, neemt hij tegelijk het vee waar op de velden, het wild in de bergen en de mensen in de steden, met één blik, in één en dezelfde aanval; om zo zijn bek te boren, zijn klauwen in te klinken in een nietsvermoedend lam of een schichtige haas of wat voor beest dan ook het lot hem te eten of te verscheuren brengt...

III MARSYAS EN APOLLO

Dit eerste langere fragment bevat een mythologische vertelling, over de strijd tussen Marsyas en Apollo. De context is niet meer te achterhalen. Apuleius heeft met dit ogenschijnlijk oppervlakkige verhaal zeker een meer diepzinnige bedoeling gehad.

Hyagnis was, zo is ons verteld, de vader en leermeester van de fluitspeler Marsyas. In een tijd waarin de muziek nog niet ontwikkeld was, zong hij als enige vóór allen gezangen, zij het nog niet met zo'n zielsberoerende klank, zo'n rijkgeschakeerde wijs en zo'n veelblaasgatige fluit. Immers, die kunst was nog maar pas uitgevonden en stond net in de kinderschoenen. En niets ter wereld kan al aan het begin perfect zijn, maar vrijwel in alles gaat aanvankelijk gewekte verwachting vooraf aan uiteindelijk verworven ervaring. Aldus hadden de meesten vóór Hyagnis niets meer in hun mars dan, als een schaaps- of koeienherder bij Vergilius
*met schril gefluit armzalige deuntjes te verprutsen*⁵.

En als iemand al iets verder leek te zijn in die kunst, dan gebruikte hij om muziek te maken steeds één fluit, zoals één trompet. Als eerste heeft Hyagnis bij het spelen de handen uit elkander laten gaan, als eerste twee fluiten met één ademtocht bezielde, als eerste via linker en rechter blaasgaten, met klingelend getinkel en zwaar gonzen, een muzikaal akkoord gevormd.

Diens zoon Marsyas volgde zijn vader op in de kunst van het fluitspel. Maar verder was hij een Frygiër, een barbaar, met een woest gezicht, grimmig, ruig, groezelbaardig, met stekels en haren begroeid. Hij zou -- o, schande! -- met Apollo de strijd zijn aangegaan: gedrocht met schoonheid, boer met kenner, beest met god.

De Muzen en Minerva kwamen erbij staan, als scheidsrechters zogenaamd, maar in feite ter bespotting van dat monster zijn barbaarsheid, en ook ter bestraffing van zijn stomheid. Maar Marsyas gaf overduidelijk blijk van domheid: hij besepte niet dat hij voor de gek werd gehouden, en voordat hij op de fluit begon te blazen, sloeg hij eerst barbaars wat onzin uit over zichzelf en Apollo. Van zichzelf gaf hij hoog op: dat hij naar achter genomen haar had, een slonzige baard, een behaarde borst, dat hij vaardig was in het fluitspel en onbemiddeld; Apollo daarentegen verwéet

hij -- 't is te gek voor woorden! -- diens tegengestelde kwaliteiten: dat hij Apollo was, natuurlijk vallend haar had, kleur op zijn wangen en een onbehaard lichaam, dat hij vaardig was op velerlei gebied en bijzonder bemiddeld.

'Ten eerste,' zei hij, 'zijn haar: met golvende lokken en gulpende strengen wiegt het van voren en zwiert het opzij; heel zijn lichaam is vol charme, zijn leden glanzen, zijn tong is voorspellend en, of je nu proza of verzen verkiest, beiderzijds gelijkelijk welbespraakt. En wat te denken van zijn kleding? Is die niet fijn van textuur, zacht aan de vingers, glanzend van purper? Of zijn lier? Is die niet flitsend van goud, blinkend van ivoor, fonkelend van edelstenen? En zingt hij niet uiterst parmant en charmant? Maar al deze bekoring', zo zei hij, 'is geenszins gepast voor deugd, maar een teken van slapheid!' Daarentegen beroemde hij zich op de pracht van zijn eigen lijf, als gold het de hoogste schoonheid.

Lachen moesten de Muzen, toen ze hoorden hoe hetgeen een wijs man zich zou wensen, aan Apollo werd verweten. De fluitspeler, die de strijd verloor, werd als een beer op twee poten gevild. Met zijn vlees ontbloot en verminkt werd hij achtergelaten. Zo kreeg Marsyas zijn straf, door fluitspel buitenspel gezet. Maar op zijn beurt voelde Apollo voor zo'n simpele zege enkel schaamte.

IV 'LES EXTRÊMES SE TOUCHENT'

Evenals in het vorige fragment speelt 'muziek' ook hier een grote rol. Wezenlijker is echter het thema dat men 'de eenheid van tegendelen' kan noemen.

Er was eens een fluitspeler genaamd Antigenidas. In elke melodie kon hij zoetgevooid moduleren, in elke toonsoort bedreven musiceren, of je nu de eenvoudige Aeolische verkoos, de gevarieerde Ionische, de klaaglijke Lydische, plechtige Phrygische of strijdbare Dorische. Daardoor zeer vooraanstaand in de fluitspeelkunst, zei hij steeds dat hem niets zo dwars zat, en in hart en ziel benauwde, als dat blazers bij begrafenissen 'fluitspelers' heten.

Maar met deze overeenkomst in naam had hij geen enkele moeite gehad, als hij eens naar een klucht had gekeken. Dan zou hij merken dat daar, gekleed in vrijwel hetzelfde purper, de ene groep

op ereplaatsen zit, de andere afgeranseld wordt.⁶ En ook wanneer hij naar onze Spelen keek: want ook daar zou hij zien hoe één man op een ereplaats zit, en een ander vecht op leven en dood. Ook wordt de toga gebruikt bij bruiloft én uitvaart. Evenzo dient een pallium⁷ als laken voor lijken en mantel voor wijzen.

V DE ENE SHOW IS DE ANDERE NIET

Uit dit zeer korte fragment blijkt dat Apuleius spreekt in een theater. Dit was een ongebruikelijke plaats voor een serieuze redenaar en filosoof. Vandaar dat hij zich omzichtig excuseert. De locatie is mogelijk Carthago of een andere grote stad.

Edel is het streven waarmee u hier naar het theater bent gekomen. U weet dat de plaats volstrekt geen afbreuk doet aan mijn betoog, maar dat je allereerst moet kijken wát je in het theater vindt. Want is er een klucht, dan kun je lachen; is er een koorddanser, dan kun je huiveren; is er een blijspel, dan kun je juichen; en is er een wijsgeer, dan kun je wat leren.

VI DE WONDEREN VAN INDIË

Het verre oosten fascineerde Grieken en Romeinen al vele eeuwen. De kennis erover groeide vooral vanaf de tijd van Alexander de Grote. In dit zorgvuldig opgebouwde fragment komt Apuleius via een beschrijving van India uit bij een filosofisch getint thema, dat van de zogenaamde 'gymnosofisten.'

De Indiërs, een volk van grote omvang en met uitgestrekt gebied, ver van ons in het oosten gelegen, waar de Oceaan afbuigt en de zon opkomt, bij de eerste sterren en de laatste landen, verder weg nog dan de geleerde Egyptenaren, bijgelovige Joden, handelende Nabathaeërs, Arsaciden met golvend gewaad, Ithyaers arm aan graan, Arabieren rijk aan geurwerk -- van die Indiërs nu bewonder ik niet zozeer de massa's ivoor, de oogsten peper, vrachten kaneel, de hoogovens voor ijzer, de mijnen van zilver en stromen met goud.

Ook niet dat bij hen de Ganges, grootste aller stromen, met zijn
oost'lijk water oppermachtig zich in honderd
takken splitst, met honderd dalen, aan mondingen honderd,
*in Oceanische branding honderdvoudig uitstroomt*⁸.

Ook niet dat diezelfde Indiërs, hoewel woonachtig waar de dag geboren wordt, de kleur van de nacht op hun lichaam vertonen. En ook niet dat bij hen immense slangen en onmetelijke olifanten met even groot gevaar elkaar naar het leven staan (immers, in soepele rondingen rollen de eerste zich op tot boeien, zodat de laatste niet meer in staat zijn hun poten te verplaatsen of zelfs maar de schubbig ketens der stug vastgeklemd serpenten te verbreken; ze moeten zich dan als wraak plomp laten vallen en hun belagers met hun volle lijf pletten).

Er zijn bij hen ook allerlei soorten bewoners (liever wil ik spreken van de wonderen der mensen dan die der natuur!). Er is het soort dat niets anders kan dan vee hoeden, en zo de bijnaam 'Veehoeders' heeft gekregen. Er zijn er die handig zijn in het drijven van handel, stoer in het aangaan van strijd, van veraf met pijlen dan wel van nabij met het zwaard.

En hiernaast is er dan bij hen die vooraanstaande soort die 'gymnosofisten' heet. Hén bewonder ik het meest. Deze mannen zijn namelijk bedreven -- niet in de teelt van druiven, niet in de kweek van bomen, niet in het graven in grond; ze hebben geen verstand van de bouw van gewas, van gouderts wassen, paarden temmen, stieren spannen, schapen en geiten scheren en weiden. Wat dan wel? Eén ding kunnen ze in plaats van dit alles: aan wijsheid werken zij steeds, zowel oude meesters als jonge pupillen. En niets prijs ik zozeer bij hen als hun afkeer van luiheid van geest en ledigheid.

Een blijk hiervan: nadat de tafel is gedekt, maar voordat het eten wordt opgediend, leggen alle jongelui hun taken neer en komen van alle kanten samen voor de maaltijd. Dan vragen de meesters hun wat voor goede daad ze die dag hebben verricht sinds de morgenstond. De één vertelt dat hij als scheidsman ergens tussenbeide is gekomen en het geschil heeft beslecht, de vrede hersteld, de verdenking heeft opgeruimd, en zodoende van vijanden weer vrienden heeft gemaakt; een ander dat hij een bevel van zijn ouders heeft gehoorzaamd, en weer een ander dat hij op eigen kracht iets heeft uitgedacht of op andermans wenk iets heeft opgestoken; en zo vertelt de rest het zijne.⁹ Wie niets te melden heeft waardoor hij zijn eten verdient, wordt zonder eten weggestuurd naar zijn werk.

VII ALLEEN DE ALLERGROOTSTEN

Na India komt het thema hier als vanzelf op Alexander de Grote. Maar ook deze blijkt uiteindelijk vooral aanleiding voor een meer filosofische overweging, die uitmondt in een polemiek tegen Apuleius' persoonlijke vijanden.

De beroemde Alexander, verreweg de meest voortreffelijke koning van allemaal, aan wie op grond van zijn handelingen en veroveringen de bijnaam 'Grote' is verleend, zodat de man die zich fenomenale roem verwierf nooit zonder lofprijzing aangeduid kon worden (want vanaf het begin der tijden, sinds mensenheugenis, is hij de enige die na het stichten van een onoverwinnelijk wereldrijk gróter werd dan zijn fortuin: haar opzienbarende prestaties wist hij te beconcurreren door overmaat aan durf, te evenaren door overmacht aan moed, en te passeren door overwicht in kracht; in luister is hij zo uniek en weergaloos dat niemand het ook maar waagt op evenveel talent te hopen, evenveel succes te wensen) -- van die beroemde Alexander nu kan men vele hoogstaande heldendaden en roemrijke wapenfeiten, tot vermoeiens toe bewonderen, hetzij in oorlog gewaagd, hetzij in vrede verricht. Heel deze stof is aangevat door mijn vriend Clemens¹⁰, geleerdste en innemendste der dichters, om te bezingen in een schitterend gedicht.

Maar dit is wel bovenal roemrijk van Alexander: om het beeld van zichzelf des te helderder over te brengen op het nageslacht, wilde hij niet dat tal van kunstenaars het lukraak aan zouden tasten. Hij vaardigde voor heel zijn wereldrijk de regel uit dat niemand zomaar afbeeldingen des konings aan zou maken, hetzij in brons, hetzij met kleuren, hetzij in reliëfwerk. Uitsluitend Polycletus¹¹ mocht ze smeden uit brons, uitsluitend Apelles ze weergeven met kleuren, uitsluitend Pyrgoteles ze uitdrijven in reliëfwerk. Als buiten deze drie grote specialisten op hun gebied ergens iemand anders ontdekt werd die zijn vingers had gewaagd aan het beeld des konings, zou er tegen hem worden opgetreden als gold het een heiligschennis.

En zo is het door aller vrees gekomen, dat uitsluitend Alexander in afbeeldingen van welke aard dan ook vrijwel identiek is; dat in alle

standbeelden, portretten en drijfwerk dezelfde kracht van vurig krijger, dezelfde gave van hoogste adel, dezelfde schoonheid van bloeiende jeugd, dezelfde charme van vrij gelaten voorhoofd is te zien.

Was een dergelijke regel maar van kracht voor de filosofie: dat niemand het beeld van haar zomaar aan zou raken; dat slechts een paar goede kunstenaars en grondig geschoolden de studie der wijsheid allerzijds aanschouwen zouden; dat geen lompe, morsige, ondeskundige types enkel het pallium van filosofen overnemen, en zo die vorstelijke leer, uitgedacht zowel voor goed spreken als voor goed leven, aan zouden tasten door slecht te spreken en evenzo te leven, wat beide natuurlijk heel gemakkelijk is.

Want wat is gemakkelijker dan razernij van tong en zwakheid van zeden? Beide komen voort uit gebrek aan respect, het eerste voor anderen, het tweede voor jezelf. Immers, zwakke zorg voor jezelf is tekort aan zelfrespect, en barbaars tegen anderen uitvaren is belediging van je gehoor. Of is het soms geen ongehoord grove belediging aan uw adres, als iemand meent dat u graag kwaad hoort spreken over de beste mensen? Als iemand van oordeel is dat u kwade, lasterlijke woorden niet begrijpt, of, als u ze begrijpt, ze goed vindt? Welke boerenkinkel, welke sjouwer, welke sjacheraar is zo stom, dat áls hij dan een pallium aan wil trekken, hij niet *welbespraakter* kwaad kan spreken?¹²

VIII OP EENZAME HOOGTE

Het nu volgende fragment stamt zeer waarschijnlijk uit een redevoering gericht aan een magistraat. Het lijkt erop dat we hier het begin hebben van een uitvoerige lofprijzing. De slotzin blijft enigszins in de lucht hangen.

Deze man¹³ dankt meer aan zichzelf dan aan zijn positie, hoewel hij die ook niet met anderen deelt. Want van de talloze mensen zijn maar weinigen senator, van de senatoren maar weinigen van adellijke afkomst en van dezen maar weinigen oud-consuls, van de oud-consuls maar weinigen goed, van de goeden maar weinigen geleerd. -- Maar om me te beperken tot het ambt: men mag niet zomaar de uiterlijke kentekenen ervan aannemen, in kleding of schoeisel.

IX VEELZIJDIGE TALENTEN

In deze lange passage, misschien een vrijwel complete rede, beroemt Apuleius zich zonder schaamte op zijn literaire vaardigheden. Als aanloop hierop spreekt hij over de grote talenten van de oud-Griekse sofist Hippias. De passage mondt uit in een lofprijzing van Severianus, proconsul in 162/163. De tekst is uitgesproken in Carthago.

Mocht er misschien in deze schitterende vergadering een van die jaloerse mensen zitten die mij kwaad gezind zijn -- want, zoals dat gaat in een grote stad, er is ook het soort volk te vinden dat op betere mensen liever afgeeft dan ze nadoet, dat hen wier peil het niet bereikt, door het slijk wil halen (onder eigen naam zijn ze marginaal, maar via de mijne proberen ze kennelijk bekend te raken) -- mocht zich dus een van die afgunstige mensen bij wijze van stoorzender hebben gevoegd bij dit luisterrijk gehoor, dan moet hij zijn ogen maar eens langs dit ongelooflijke publiek laten gaan.

Wanneer hij aanschouwt dat het hier zo druk is als vóór mij nooit eerder is vertoond in het gehoor van een filosoof, moet hij zich eens goed bedenken wat een gewoonlijk niet miskend man hier voor gevaar loopt voor zijn waardering. Het is immers al lastig en uitgesproken moeilijk om te beantwoorden aan een bescheiden verwachting van weinigen.

En dat geldt voor mij wel in het bijzonder: de waardering die ik reeds gekregen heb en uw welwillende houding jegens mij staan mij niet toe ook maar één slordig of oppervlakkig geluid te laten horen. Wie van u zou mij ook maar één taalfout vergeven? Wie zou me ook maar één verkeerd uitgesproken lettergreep kwijtschelden? Wie zou me toestaan lukraak koeterwaals en wartaal uit te slaan, zoals die opkomt bij krankzinnigen? Toch zijn dat dingen die u anderen gemakkelijk en ook volkomen terecht vergeeft.

Maar ieder woord van mij zult u scherp controleren, op een goudschaaltje wegen, tegen norm en vaste vorm afzetten, langs de vijl, nee: de stijl van tragedie leggen. Zo zeer stuit middelmatigheid op vergoelijking maar ware klasse op bemoeilijking.

Ik besef dus de moeilijkheid waarvoor ik sta, en vraag u niet om er anders over te denken. Maar laat u alleen niet misleiden door een minieme en minne vergelijking, omdat er, zoals ik al vaak heb gezegd, bepaald 'pallium-dragend bedelaarsspul'¹⁴ rondloopt.

Ook de bode van de proconsul bestijgt het podium, ook hij is in toga gekleed en voor iedereen zichtbaar; de hele dag staat of loopt hij daar, of meestal is hij luidkeels aan het schreeuwen. Maar de proconsul zelf! Die spreekt maar weinig, zonder stemverheffing, zittend; meestal leest hij voor uit stukken. Immers, met een ratelende stem doet de bode zijn werk, via stukken doet de proconsul uitspraak. En als die eenmaal is gedaan, kan er geen letter meer aan worden veranderd, maar precies in de bewoordingen waarin ze is opgelezen, gaat ze naar het provinciaal archief.

Mijzelf overkomt in mijn studiën iets naar verhouding vergelijkbaars. Want alles wat ik bij u naar voren breng, wordt onmiddellijk opgevangen en gelezen. Ik kan het dan niet meer herroepen, en er niets meer in wijzigen of corrigeren.¹⁵

Nauwlettendheid is daarom bij het spreken eens te meer geboden, en wel op meer dan één gebied van studie: ik heb namelijk méér gedaan aan de Muzen dan Hippias aan handwerk. Waarop ik doel, zal ik (als ik uw aandacht even mag) nader en preciezer verklaren.

Hippias behoort tot de sofisten. In aantal vakken kwam hij vóór allen, in welsprekendheid deed hij voor niemand onder. Hij leefde in de tijd van Socrates en was afkomstig uit Elis. Van zijn familie is niets bekend, doch zijn roem was groot; zijn vermogen was bescheiden, maar zijn talenten aanzienlijk, zijn geheugen opvallend, zijn studies veelzijdig, zijn navolgers talrijk.

Deze Hippias kwam eens tijdens de Olympische Spelen naar Pisa. Zijn uitrusting baarde toen veel opzien, maar de bewerking ervan wekte minstens zoveel verbazing. Want van alles wat hij had, was niets gekocht maar alles van eigen makelij: de kledij waarin hij gekleed ging, het schoeisel waarvan hij voorzien was, het reisgoed waarmee hij bekijks trok. Hij droeg ter bedekking van zijn lichaam een tuniek uit één stuk, van uiterst fijne textuur, van drievoudige inslag en tweevoudig purper; hij had die persoonlijk, op zijn eentje, thuis voor zichzelf geweven. Ter omgording droeg hij een ceintuur, met daarop Babylonische motieven in bont geschakeerde kleuren; en niemand had hem bij dit werk geholpen. Ter kleding droeg hij een helder wit pallium om zijn bovenlichaam gedraaid; ook dit pallium was, zo blijkt mij, eigen werk. Zelfs zijn voetbedekking, zijn slippers, had hij zelf vervaardigd, en zelfs de

kunstige, gouden zegelring die prijkte aan zijn linker hand. Persoonlijk had hij van die ring de ronding getrokken, de kas aaneengesmeed, de steen erin gezet.

En dan heb ik nog niet alles vermeld! Niets liet me te vermelden wat hij zonder schaamte vertoonde: voor een groot publiek verklaarde hij dat hij ook de olieflacon die hij droeg had gemaakt, in de vorm van een linze, met egale omtrek en van ietwat afgevlakte rondte; en daarnaast een heel behoorlijk krabbertje, met rechte, taps toelopende, holle steel, en gebogen, geribbeld blad. Het was zo gevormd dat het goed in de hand lag door de greep, terwijl het zweet via het geultje weg kon lopen. Wie zou niet de lof zingen van een man die zo veelwetend is in een keur van vakken, zo geweldig door enorme wetenschap, zozeer bedreven in praktische techniek?

Ook ikzelf zing de lof van Hippias. Toch wil ik de rijkdom van zijn talent bij voorkeur evenaren door veelzijdig hanteren van kennis, niet van materiaal. Ik erken het, ik ben niet zo sterk in zittend beoefende ambachten. Mijn kleren koop ik in een boetiek, mijn sandalen in een schoenenzaak; ringen draag ik niet eens, en aan edelstenen of goud hecht ik geen waarde, evenmin als aan lood of aan grind; krabber, flacon en ander toiletspul schaf ik op de markt aan. Nee, ik zal het werkelijk niet ontkennen: schietspoel, priem, vijl, draaibank, dat soort instrumenten, daarmee kan ik niet omgaan.

In plaats daarvan, ik erken het, verkies ik een doodgewone schrijfpenn. Daarmee maak ik gedichten in alle genres: werk dat behoort tot de epiek, de lyriek, de komedie of tragedie; en ook satiren en raadseltjes, en ook essays over diverse thema's; evenzo vertogen die lof oogsten van welsprekenden, evenzo dialogen die lof oogsten van filosofen. Dit alles, en meer in deze trant, schrijf ik in zowel Grieks als Latijn, vanuit een tweevoudig streven, met eenzelfde inzet, in een soortgelijke stijl.

Kon ik maar ál dit werk, niet puntsgewijs en stuksgewijs, maar groepsgewijs en stapelsgewijs aan u, voortreffelijk proconsul, aanbieden, en mij aldus verheugen in uw achtenswaardig oordeel over heel mijn Muze! En dit waarachtig niet omdat het mij aan lof ontbreken zou (die is sinds lang ongerept en uitbundig, en is via al uw voorgangers bewaard gebleven tot bij u toe), maar omdat ik niemands respect liever wil dan dat van de man die ik zelf meer dan allen met recht respecteer. Want zo is het van nature ingericht: degene aan wie je lof geeft, vind je ook sympathiek, en van wie je sympathiek vindt, wil je ook weer gaarne lof ontvangen.

Welnu, ik verklaar mij een vereerder van u. Daarbij ben ik geenszins persoonlijk dank aan u verschuldigd, maar alleszins in het openbaar. Want ik heb niets van u gedaan gekregen, aangezien ik ook niets had gevraagd. De filosofie heeft mij echter geleerd niet alleen goede diensten te respecteren maar zelfs slechte diensten, meer gewicht toe te kennen aan een rechtvaardig oordeel dan aan persoonlijk voordeel, en het algemeen belang te verkiezen boven het mijne. Van uw goedheid plukken de meesten dus de vruchten, maar prijs ik de bron.¹⁶ Dat is begonnen toen ik zag hoe evenwichtig u optreedt in zaken van provinciebewoners. Daardoor verdient u eens te meer respect, van hen die u wat weldoet vanwege de verleende gunst, en van hen die u dat niet doet vanwege het gestelde voorbeeld. Want door een gunst hebt u velen een dienst bewezen, maar door uw voorbeeld allen bevoordeeld.

Wie zou immers niet van u willen leren welk evenwicht vereist is, om die typische eigenschappen van u te verwerven: charme bij ernst, zachtheid bij principes, kalmte bij volharding, mildheid bij kracht. Geen proconsul van de provincie Africa is ooit, voor zover ik weet, meer geëerd en minder gevreesd. In geen enkel ambtsjaar behalve het uwe is ter beteugeling van misdaad eergevoel van meer effect geweest dan angst. Niemand anders dan u heeft, bij gelijke macht, vaker voordeel verleend, minder vaak schrik aangejaagd; en niemand heeft een zoon meegebracht die in deugd zozeer zijns gelijke is.

Zodoende heeft geen enkele proconsul langer in Carthago vertoefd. Want zelfs in de tijd dat u op tournee was door de provincie en Honorinus in ons midden bleef, was uw afwezigheid ons niet zozeer een gemis, als wel uw terugkeer ons groot verlangen¹⁷. Hij bezit als zoon de eerlijkheid van zijn vader, als jongeman de bezonnenheid van een oudere, als legaat het gezag van een oud-consul. Werkelijk al uw goede eigenschappen brengt hij tot uitdrukking en vertoont hij weer. Het zou warempel meer bewondering wekken dat die lof verworven is door zo'n jonge man dan door u -- ware het niet dat ú hem die heeft gegeven!

En konden we ons maar voorgoed daarin verheugen! Wat hebben we toch aan al die wisselingen van proconsuls? Aan die korte jaren, aan die langsflitsende maanden? Ach, de dagen van de goede mensen gaan zo snel! De tijden van de beste leiders vliegen zo vlug voorbij! Wij, de hele provincie, Severianus, missen u nu al!

Maar gelukkig roept Honorinus' eigen eer hem tot de pretuur en bereidt de gunst des Keizers hem voor op het consulaat. Onze genegenheid houdt hem bij ons voor nu, en de hoop van Carthago

belooft hem voor de toekomst. De enige troost waarop zij steunt, is uw voorbeeld: wie als legaat van hier gaat, zal als proconsul snel weer bij ons terugkeren.

X ZICHTBARE EN ONZICHTBARE MACHTEN

In het nu volgende fragment worden enkele thema's aangestipt die in meer uitgebreide vorm behandeld worden in Demonen. Het valt helaas niet uit te maken of dit fragment van eerdere dan wel latere datum is. In elk geval lag Apuleius de stof kennelijk na aan het hart.

(...)

*Jij, zon, die met laaiende wagen, opgejaagde rossen,
in laaiende hemellaag verzengend vuur ontvouwt;¹⁸*

en ook de Maan, de leerling van zijn licht;¹⁹ evenzo de vijf machten der planeten: Juppiter de heilbrenger, Venus de genotbrengster, Mercurius de rappe, Saturnus de ongunstige, Mars de vurige.

Er zijn ook andere Godenmachten van het Midden, die men wel kan bespeuren, maar wier aanblik ons niet is gegeven. Amor bijvoorbeeld, en meer van deze soort: hun vorm is onzichtbaar, hun kracht merkbaar.

Zo ook op aarde: al naar gelang de Voorzienigheid dat in haar bestel zo wilde, tilde zij hier eens steile bergtoppen de hoogte in, vereffende zij daar weer uitgestrekte vlakten van velden; ze bracht de stromen van rivieren erin aan, en het groen van de weiden; ze schonk de vogels het vliegen, de slangen het kruipen, de dieren het rennen en de mensen het lopen.

XI EEN ARME VAN GEEST

De context van dit korte fragment is vrijwel zeker een polemieek met persoonlijke tegenstanders. Misschien gaat het om dezelfde als aan het slot van fragment VII.

Want hem overkomt dan hetzelfde als mensen die in kommer en kwel een schraal lapje grond bebouwen, land vol keien, louter rotsen en doornstruiken. Aangezien er in die woestenij van hen niets bloeit en niets anders te zien is wat groeit, maar *pover gras en schrale haver overheersen*²⁰,

gaan ze bij gebrek aan eigen oogst die van anderen stelen, en bij de buren bloemen plukken (vast om die bloemen bij hun eigen distels te doen!)

Net zo gaat het met iemand die van eigen deugd maar schraal is voorzien.

XII DE PAPEGAAI

Muziek, India, de pracht van de natuur, exotische details: dit alles komt samen in een hoogst geraffineerd staaltje beschrijvingskunst. De context is onduidelijk. Misschien diende de papegaai als vergelijking voor mensen die alleen maar napraten wat ze van anderen hebben gehoord, in tegenstelling tot ware filosofen. Ook kan de tegenstelling tussen mens en dier centraal gestaan hebben.

De papegaai is een vogel uit India. Zijn postuur is ietsje kleiner dan dat van de duif, maar zijn kleur heeft niets van de duif. Want die is niet melkwit of blauwgrijs of beide, niet gelig of gespikkeld. Nee, de kleur van de papegaai is groen, van de pennen van zijn veertjes tot de punten van zijn vlerkjes. Alleen zijn nek steekt daarbij af. Zijn nekje is namelijk met een felrood randje omringd en bekranst als met een gouden snoer, met eenzelfde glinstering rondom.

Zijn snavel is buitengewoon hard: wanneer hij in volle vaart vanaf grote hoogte omlaag naar een rots komt gevlogen, vangt hij de val op met zijn snavel, als was het een anker. En zijn kop is al net zo hard als zijn snavel. Als men hem traint om mensentaal na te doen, krijgt hij tikken op zijn kop met een ijzeren stokje, zodat hij leert luisteren naar commando's van zijn baas; 't is het rietje voor de leerling!

Leren doet hij al meteen als jonkie, tot de leeftijd van twee jaar. Want tot zolang laat zijn bek zich nog makkelijk vormen, en laat zijn tong zich nog soepel trillen. Maar wordt hij oud gevangen, dan is hij hardleers en vergeetachtig.

Het aanleren van menselijke taal gaat het makkelijkst bij de papegaai die eikels eet en aan zijn poten, net als een mens, een vijftal tenen heeft. Dat is namelijk geen kenmerk van alle papegaaien; wel is ze allemaal eigen, dat hun tong groter is dan die van andere vogels. Daarom spreken ze des te makkelijker mensenwoorden uit, door hun ruimer plectrum en palatum.

Wat hij eenmaal heeft geleerd, zingt hij -- of beter: spreekt hij -- precies als wij, zozeer dat je bij het horen van zijn stem denkt aan een mens. Want hoor je een raaf, dan is het meer krassen dan spreken²¹.

Maar zowel raaf als papegaai spreken niets anders uit dan wat ze hebben geleerd. Heb je hem vloeken bijgebracht, dan zal hij dag en nacht vloeken en luidkeels krachttermen uiten. Dat is dan zijn lied, dat waant hij zijn wijsje. En als hij alle aangeleerde krachttermen is afgegaan, begint hij hetzelfde melodietje weer van voren af aan! Wil je af zijn van het gevloek, dan moet je hem zijn tong afsnijden. Of hem zo vlug als maar kan terug laten gaan naar zijn bossen!

XIII ALS HET GEZANG VAN VOGELS

De rijkdom van de natuur dient hier als vergelijking voor de rijkdom van de filosofie. Het fragment lijkt uit een eenzelfde context te komen als het vorige.

De filosofie heeft mij namelijk niet zo'n soort spraakvermogen verleend als de natuur aan sommige vogels gezang heeft toegemeten: kortstondig en tijdgebonden. Zwaluwen klinken 's ochtends, cicaden 's middags, uilen bij schemer, steenuilen 's avonds, nachtuilen 's nachts en hanen bij dageraad.

Al deze dieren zingen en beginnen als bij toerbeurt, met onderling verschillend tempo en verschillende wijs. Het lied van hanen werkt als wekker, nachtuilen fluiten, steenuilen kwelen, uilen schreeuwen, cicaden tsjirpen en zwaluwen krijsen.

Maar bij een filosoof zijn Rede en rede ononderbroken van duur, achtenswaardig om te horen, nuttig om te begrijpen, en ze zingen elke wijs.

XIV CRATES EN DE REST VAN DE WERELD

De volgende anekdote gaat over de Cynische filosoof Crates, een tijdgenoot van Diogenes. Ze stamt wellicht uit een moraliserende rede. Maar het kan ook gaan om een ingelast verhaal uit een ander soort rede, zoals het geval is in sommige andere fragmenten uit de Pronkpassages. De laatste zinnen waren voor H.E. Butler in 1909 nog te schokkend. In zijn Engelse vertaling zijn deze weggelaten.

Deze en soortgelijke dingen kreeg Crates van Diogenes te horen. Zelf wist hij door eigen ingeving nog meer uit te denken. Daarop sprong hij tenslotte het Forum op en legde al zijn bezit af, als was het een hoop drek die meer tot last dan tot nut was. Er ontstond een oploop, en vervolgens riep hij luid: 'Crates geeft Crates de vrijheid.' Sindsdien was hij altijd niet slechts alleen maar ook naakt en van alles bevrijd, en hij leefde, zolang als hij leefde, gelukkig.

Begeerd werd hij zeer. Dat ging zo ver, dat een vrouw van goeden huize jonge vrijers links liet liggen en vrijwillig hem als man verkoos.

Crates ontblootte zijn schouders, waartussen een flinke bochel zat, legde zijn knapzak, wandelstok en pallium²² op de grond, en zei tot de jonge dame dat dít zijn huisraad was. En hoe hij eruit zag, dat had ze nu gezien. Ze moest er dus maar eens goed over denken, anders kreeg ze later misschien nog klachten.

Hipparche aanvaardde de voorwaarden. Al lang was het voor haar een volledig uitgemaakte zaak, zo luidde haar antwoord: een rijkere of knappere man zou ze nergens ter wereld kunnen vinden. Hij kon haar dus meenemen waarheen hij maar wilde.

De Cynicus nam haar mee naar de zuilengalerij. Ter plekke, midden op dat drukke punt, ging hij openlijk en op klaarlichte dag bij haar liggen. En bijna had hij openlijk haar maagdelijkheid genomen, die zij al even vastberaden aanbood. Maar Zeno²³ hield een oud pallium ervoor en wist zo zijn meester af te schermen tegen indiscrete blikken van het omstaand publiek.

XV PYTHAGORAS

In dit tamelijk lange fragment geeft Apuleius na een geografische beschrijving een beschouwing over Pythagoras. Uiteindelijk komt hij weer uit bij zijn eigen talent, in dit geval dat van kunnen

spreken of zwijgen al naar gelang de omstandigheden. Het geheel vormt mogelijk een min of meer complete 'voorrede'. De motieven lijken nogal los aaneengeregen, maar de opbouw is doordacht.

Samos is een bescheiden eiland in de Icarische zee, tegenover Milete. Het ligt ten westen daarvan, met een niet zo groot stuk zee ertussen. Als je bij goed weer de oversteek maakt, brengt de volgende dag je al in de haven.

Het land is arm aan graan, weerstreeft de ploeg en is vooral vruchtbaar aan olijfbomen. Wijn- noch tuinbouwer krabt er in de grond²⁴: het landbouwbedrijf bestaat er uitsluitend uit steken en stekken. Door de opbrengst hiervan is het eiland meer vruchtrijk dan vruchtbaar. Verder is het dicht bevolkt en druk bezocht. Het kent ook een stad, die geenszins in verhouding staat tot zijn roem, maar die groot moet zijn geweest, getuige de uitgebreide resten van muren.

Maar vooral de tempel van Juno is al van oudsher vermaard. Via de kust (als ik me de weg goed herinner) is deze tempel hooguit twintig stadiën²⁵ van de stad. De schatkamer van de Godin daarbinnen is uitzonderlijk rijk: er ligt een hele massa goud en zilver in de vorm van schalen, spiegels, bekers en meer van zulke spullen. Ook is er een grote hoeveelheid bronzen beeldjes in allerlei soorten: oeroud, wondermooi werk.

Zo is er vóór het altaar een beeld van Bathyllus, gewijd door de tiran Polycrates. Ik ken, geloof ik, niets geslaagders. Sommigen denken ten onrechte dat het van Pythagoras is. Het stelt een jongeman voor van opvallende schoonheid. Zijn haar valt uit een middenscheiding vanaf het voorhoofd over de wangen terug; achter is het haar nog wat langer, tot op de schouders; het bedekt de nek, die er doorheen glanst. De nek is vol en stevig, de kaken krachtig en het gezicht mooi rond, maar midden op de kin zit een kuiltje.

Hij heeft echt de houding van een citerspeler: hij kijkt op naar de Godin en het is alsof hij zingt. Zijn bontgedecoreerde tunica valt helemaal tot op zijn voeten; zijn ceintuur is Grieks van snit; zijn bovenkleed bedekt de beide armen tot over de polsen en hangt voor de rest in prachtige plooien neer. De citer zit van onderen stevig vast aan een bont bewerkte band. Zijn handen zijn fijn en een tikje lang; de linkerhand bespeelt de snaren, met de vingers van elkaar; de rechterhand brengt in een typisch tokkelgebaar het plectrum naar het instrument en staat als het ware klaar om het aan te tikken als de stem in een lied even ophoudt; en dat lied lijkt

intussen voort te vloeien uit de fijne mond, waarbij zich de lipjes halfweg openen.

Goed, laat het een beeld zijn van een willekeurige jongen, een liefje van Polycrates, dat uit vriendschap een lied van Anacreon ten gehore brengt. Maar een beeld van Pythagoras is het in geen geval. Zeker, die was Samiër van geboorte en viel bijzonder op door zijn schoonheid; hij was verreweg de beste in tokkelen en in alle vormen van muziek, en wel zo ongeveer ten tijde van Polycrates' heerschappij op Samos; maar de filosoof was absoluut geen liefje van de tiran! Immers, toen deze net aan de macht was, vluchtte Pythagoras heimelijk van het eiland. Kort daarvoor had hij zijn vader Mnesarchus verloren. (Van hem weet ik dat hij verkeerde in kringen van ambachtslui en heel bedreven was als juwelier, maar meer voor de eer dan om het gewin.) Er zijn mensen die zeggen dat Pythagoras in die tijd krijgsgevangene werd van koning Cambyses, toen hij landde in Egypte. Hij zou als leermeesters de 'magiërs' van de Perzen hebben gehad, en in het bijzonder Zoroaster,²⁶ de opperpriester aller goddelijke mysterin. Nadien zou hij zijn vrijgekocht door een zekere Gillus, een vooraanstaand burger uit Croton.

Maar een beroemdere traditie wil, dat hij uit eigen beweging naar Egypte is getrokken om er kennis op te doen. Daar hebben priesters hem ingewijd in de geheimzinnige machten van de godencultus, in de wonderlijke wisselingen van getallen en de ingewikkelde formules van de geometrie. Maar aan deze vakken had hij nog niet genoeg. Al spoedig bezocht hij de Chaldeeërs en vervolgens de Brahmanen (dat zijn wijze mannen die in India wonen), en bij deze Brahmanen de 'gymnosofisten'.²⁷

De Chaldeeërs leerden hem de wetenschap der sterren, de onveranderlijke banen der planetaire machten, en beiderlei diverse effecten op de geboorten van mensen; alsook de heilzame middelen, door stervelingen voor veel geld vergaard te land, aan de hemel en ter zee. En een groot deel van zijn filosofie komt van de Brahmanen: wat precies de geest verdiept en wat het lichaam versterkt; hoeveel delen de ziel kent en hoeveel fasen het leven; wat de goden der doden in petto hebben aan kwellingen of loon, voor ieder naar zijn verdienste.

Zelfs Pherecydes die van het eiland Syrus afkomstig was, die man die als eerste de vaste versvorm heeft verworpen en heeft durven schrijven in ongebonden woorden, losse taal en vrije rede²⁸ -- ook hij was een zeer vereerd leermeester van Pythagoras. Toen zijn lichaam door een verschrikkelijke, slopende ziekte in ontbinding

was geraakt en door de maden werd uitgemergeld, heeft Pythagoras hem met alle eerbied begraven.

Verder heeft hij, naar verluidt, bij Anaximander van Milete fysische verschijnselen bestudeerd en heeft hij zich ter lering aangesloten bij Epimenides van Kreta, de beroemde kenner van voortekens en reinigingsspreuken. Ook heeft hij dat gedaan bij Leodamas, de leerling van Creophylus. (Deze Creophylus staat bekend als gastvriend van de dichter Homerus en diens rivaal in de dichtkunst.)

Deze man, die door zoveel geleerden was gevormd en die zoveel, zo veelzijdige kelken van kennis overal ter wereld had geleegd, een man die ook nog eens beschikte over een groot genie en waarlijk bovenmenselijke intelligentie, de eerste naamgever en grondvester van de filosofie -- wat deze man zijn leerlingen vóór alles leerde was: te zwijgen. Bij hem moest een aankomend wijze om te beginnen trainen om de tong geheel te beteugelen. Woorden die bij de dichters 'gevleugeld' heten, die woorden moesten zij ontdoen van hun vleugels en 'binnen de omwalling hunner glanzende tanden' houden.²⁹ Oftewel, anders gezegd, de eerste basis van wijsheid was: denken aanleren, kletsen afleren.

Maar toch hoefden zij zich niet voor hun hele leven te ontnemen aan hun stem, en bleven niet alle volgelingen van de meester even lang sprakeloos. Voor de meer serieuze mannen bleek een stilzwijgen dat tot korte tijd beperkt bleef, al voldoende. Kletskousen daarentegen kregen een soort ballingschap van de stem opgelegd, die wel tot vijf jaar kon duren.

Ook onze Plato is niet of nauwelijks afgeweken van deze school. Hij 'pythagoriseert' dan ook op tal van punten. Zo is het ook mij persoonlijk vergaan. Om bij de richting die zijn naam draagt te worden aangenomen door mijn leermeesters, heb ik in mijn academische studies beide geleerd: als een spreker nodig is, zonder aarzelen te spreken, en als een zwijger nodig is, zonder tegenzin te zwijgen. Het is, zo dunkt me, dankzij deze evenwichtigheid dat ik van al uw voorgangers³⁰ evengoed lof heb geoogst voor goed getimede stilte als erkenning voor op tijd geplaatste woorden.

XVI DANKWOORD VOOR EEN STANDBEELD

Apuleius' biografie staat centraal in het nu volgende, relatief lange stuk. Hij spreekt daarin zijn dank uit jegens de senaat van

Carthago voor de beslissing om hem een standbeeld toe te kennen. Een anekdote over de komediedichter Philemon vormt de inleiding daartoe. De rede lijkt compleet of nagenoeg compleet. Ze is gehouden in Carthago, kort voor 166.

Graag wil ik u danken, heren notabelen van Afrika, voor het standbeeld, waartoe u in mijn aanwezigheid zo'n vererend verzoek heeft gedaan en in mijn afwezigheid zo'n welwillend besluit heeft genomen. Maar voordat ik daarmee begin, wil ik u eerst de redenen aangeven waarom ik mij flink wat dagen niet aan mijn publiek heb vertoond, en naar de Persiaanse Baden³¹ ben getogen. (Dat is werkelijk een prachtig oord: voor gezonden een badplaats, voor zieken een kuurplaats.) Want ik heb mij als regel gesteld om rekenschap af te leggen bij u voor elk moment van mijn leven. Aan u heb ik mij gewijd, voorgoed, volmondig: niet het minste of geringste doe ik buiten uw medeweten en oordeel. Ik zal dus aangeven waarom ik mij zo plotseling heb onttrokken aan uw luisterrijke aanblik. Daartoe haal ik een vrijwel parallel geval aan dat laat zien wat een mens opeens voor onvoorziene gevaren op zijn weg kan vinden: dat van de komediedichter Philemon.

U weet natuurlijk allemaal wel wat zijn talent was. Hoor daarom in een paar woorden wat zijn einde was. Of wilt u misschien toch een paar woorden over zijn talent?

Deze Philemon was een dichter, een schrijver van de 'Midden-Komedie'.³² Hij schreef stukken voor het toneel, ten tijde van Menander. Met hem wedijverde hij ook; want hij deed wellicht voor hem onder, maar was beslist zijn rivaal. Veelvuldig heeft hij zelfs overwinningen op hem behaald -- wat eigenlijk een schande is.³³ Niettemin kun je ook bij hem veel humor vinden, knap vervlochten intriges, helder ingeleide herkenningen, rollen naar de handeling afgemeten en spreken naar het leven getekend. Zijn grappen komen niet onder het niveau van komedie, en zijn ernst stijgt niet op tot het niveau van tragedie. Zelden wordt er bij hem verkracht, onschuldig blijven de misstappen, betamelijk de liefdesavontuurtjes. Toch vind je bij hem evengoed de valse souteneur en de hevig verliefde, de slimme slaaf en de kokette call-girl, de strenge echtgenote en de inschikkelijke moeder, de mopperende oom, de hulpvaardige vriend en de vechtsoldaat; en natuurlijk ook gulzige uitvreeters, onbuigzame ouders en brutale hoertjes. Hierom werd hij zeer gewaardeerd en stond hij als komediedichter al geruime tijd in aanzien.

Op een keer droeg hij uit een bepaald stuk een passage voor die hij net geschreven had. Toen hij bij het derde bedrijf, zoals te doen gebruikelijk bij komedies, een meer gevoelige snaar beroerde, barstte plotseling een regenbui los, net zoals mij zeer onlangs overkwam bij u. Hij zag zich gedwongen zijn gehoor geheel weg te sturen, en zijn lectuur halfweg te staken. Maar van verschillende kanten werd geroepen om de rest. Hij zegde toe om die de volgende dag zónder onderbreking af te maken.

De dag daarna kwam er dan ook een grote massa mensen vol verwachting samen. Iedereen probeerde een plaatsje zo ver mogelijk vooraan te bemachtigen. Laatkomers gebaarden naar hun vrienden om een plekje vrij te maken, en de mensen op de hoeken klaagden dat ze van de bank afgeduwd werden. Propvol puilden het theater uit. De mensen begonnen te klagen onder elkaar. Wie er de eerste keer niet bij was, ging vragen wat er was gezegd; wie er wel bij was, herhaalde wat hij had gehoord; en toen iedereen weer op de hoogte was van het begin, werd met spanning gewacht op het vervolg.

Intussen ging de dag voorbij, maar Philemon kwam niet opdagen. Een paar mensen mopperden over de traagheid van de dichter, maar de meesten namen het voor hem op. Toen het publiek echter zo lang had zitten wachten dat het niet leuk meer was en Philemon nog altijd nergens was te zien, werden een paar actievelingen erop uit gestuurd om hem te halen. Op zijn eigen bed troffen zij hem aan, dood. Zijn laatste adem had hij net uitgeblazen en hij was al stijf. Hij lag achterover op het bed, net alsof hij in gedachten was: de hand nog in de boekrol, het boek nog tegen zijn gezicht. Maar toch had hij zijn ziel al verloren, zijn boek al vergeten, zijn gehoor al verlaten.

Even bleven ze na het binnenkomen stil staan, versteld van het onverwacht gebeuren en zijn wonderschone dood. Toen keerden ze terug naar het volk, en verkondigden dat de dichter Philemon, die in het theater werd verwacht om een fictief verhaal te voltooien, nu thuis een ware geschiedenis had afgerond. Hij had inmiddels al tegen het menselijk bedrijf 'applaus! en tot ziens!' gezegd, en tegen zijn naasten 'ach, rouw! wees nu triest!'. Die regen van de dag ervoor was een voorbode geweest van de tranen. Zijn komedie eindigde met fakkels, maar die van de dood en niet die van een bruiloft.³⁴ Aangezien hij als voortreffelijk dichter het masker van zijn leven had afgelegd, moest de uitvaartstoet maar rechtstreeks uit het theater gaan: eerst moesten nu zijn botten verzameld worden, later zijn gedichten.

Het verhaal zoals ik het hier verteld heb, kende ik al lang. Maar vandaag ben ik er door eigen gevaar weer aan herinnerd. Want, zoals u vast nog weet, toen mijn voordracht door de regen werd verhinderd, heb ik haar met uw instemming opgeschoven naar de dag daarop.³⁵ En het verging me net als Philemon -- op een haar na. Want nog diezelfde dag verstuipte ik mijn enkel op de sportschool, en wel zo erg dat het weinig scheelde of het hele gewricht was gebroken. In elk geval raakte het verwrikt, en is het door die zwik nog altijd zwak. Maar doordat ik enorme kracht moest zetten om het weer terug te duwen, raakte ik helemaal bezweet. Een tijd lang was ik daardoor verstijfd, en kreeg ik hevige pijn in mijn buik. Pas kort voordat ik er geheel aan zou bezwijken, werd het minder. Bijna was ik op de wijze van Philemon eerder doodgegaan dan doorgedaan, had ik meer het leven dan het lezen afgesloten, was ik meer aan mijn eind dan aan het einde gekomen.

Zodoende belandde ik bij de Persiaanse Baden. Dankzij het milde weer en niet minder dankzij heel verzachtende kompressen kwam ik weer op de been, weliswaar nog niet zodanig dat ik er echt op kon staan, maar in mijn haast om weer in uw midden te verschijnen, leek het me genoeg. Dus ging ik op weg hierheen om te doen wat ik had afgesproken. En intussen hebt ú mij door uw weldaad niet slechts mijn mankheid ontnomen, maar zelfs rapheid verleend.

Of was er soms geen spoed geboden om u te hartelijk te bedanken voor een eerbetoon waarom ik niet heb willen vragen? -- Niet dat Carthago in al haar grootheid het niet waard is dat zelfs een filosoof haar vraagt om een eerbewijs. Maar zo zou uw weldaad ongerept en ongeschonden blijven, zonder dat een verzoek van mij enige afbreuk zou doen aan het gunnen ervan. Met andere woorden, zo zou het in de volle zin een gunst zijn. Immers, wie ergens om vraagt, koopt voor een niet geringe prijs, en wie ergens om gevraagd wordt, krijgt geen kleine vergoeding. Dat geldt zozeer, dat je allerlei dagelijkse dingen liever koopt dan vraagt. Ik vind dat speciaal bij een eerbewijs ook het volgende bedacht moet worden. Wie het met heel veel moeite loskrijgt, dankt het verwerven ervan alleen aan zichzelf; maar wie het zonder lastig lobbyen ontvangt, is dubbel dank verschuldigd aan wie het verleent: eerst voor het niet hoeven vragen, en dan voor het krijgen.

Zo ben ik u dus dubbel dank verschuldigd, of nee: veelvuldig, en ik zal die overal en altijd betuigen. Maar voor dit moment, nu ik dit boek geschreven heb ter gelegenheid van het eerbewijs³⁶, zal ik

hier een publieke verklaring afleggen, zoals ik gewend ben. Want het is vaste regel dat een filosoof een dankwoord spreekt als hem publiekelijk een standbeeld is toegekend. Ook in het boek waarom de uitzonderlijke waardigheid van Aemilianus Strabo vraagt, zal ik hiervan nauwelijks afwijken. (Te zijner tijd hoop ik dat te kunnen schrijven, maar voor vandaag volstaat een voorproef ervan hier bij u.) Ja, hij is zo groot in kunst en wetenschap, dat hij nog hoger in aanzien staat door eigen talent dan door zijn patricische en consulaire achtergrond.

Met welke woorden kan ik u, Aemilianus Strabo, een man die van alle mensen uit verleden, heden en zelfs toekomst de eminentste bent der besten en de beste der eminentsten, en van beide groepen de geleerdste -- met welke woorden dan kan ik dank gaan brengen en betuigen voor uw houding jegens mij? Op welke manier kan ik uw zo vererende goedgunstigheid naar waarde verheerlijken? Hoe kan ik door spreken de roem van uw daad evenaren en compenseren? Werkelijk, dat zie ik nog niet. Maar ik zal er goed naar uitkijken en mijn best doen,
zolang als ik mijn bewustzijn behoud,
*zolang als mijn geest deze leden bestuurt*³⁷

Want voor het moment (ik wil het niet ontkennen) overstemt vreugde mijn welsprekendheid en kan ik niet goed denken van blijdschap. Mijn geest is vervuld van plezier en wil voor dit moment liever feestvieren dan redes houden.

Wat nu? Ik wil graag laten blijken dat ik dankbaar ben, maar blijdschap laat me geen ruimte om nog dank te betonen. Niemand, nee niemand van die kniesoren³⁸ moet me erop aanvallen dat dit eerbewijs mij evengoed ontzag inboezemt als tot me doordringt, en dat zo'n groot getuigenis van zo'n geweldig eminent en erudiet man mij doet juichen. Want hier, in de senaat van Carthago, heeft een man van consulaire status over mij een getuigenis afgelegd dat even grandioos is als goedgunstig. De man die je al bijzondere eer bewijst alleen door je te kennen, die is als mijn lofredenaar in zekere zin hier opgestaan, ten overstaan van de notabelen van Afrika.

Want eergisteren, naar ik verneem, heeft hij een verzoekschrift ingediend met de vraag om een drukke plaats aan te wijzen voor mijn standbeeld. Daarbij maakte hij allereerst gewag van onze vriendschapsband, die zo mooi is begonnen met het samen studeren bij dezelfde leermeesters. Daarna liep hij al mijn gelukwensen nog eens langs bij elke stap vooruit in zijn carrière. Dat is al meteen

zijn eerste gunst: dat hij zich mij als medestudent nog herinnert. En ziehier ook de tweede gunst: dat hij in zijn grootheid verklaart mijn waardering te hebben als was ik zijn gelijke. Ja, hij heeft er zelfs gewag van gemaakt dat mij bij andere volkeren en steden standbeelden en andere eerbewijzen zijn toegekend.

Wat valt er nog toe te voegen aan zulke loftuitingen van een man met consulaire status? Toch heeft hij het hierbij niet gelaten. Hij heeft u ook verteld dat ik door het priesterambt dat ik bekleed de hoogste eer van Carthago heb bereikt. En zijn meest uitzonderlijke, verreweg meest fenomenale gunst van allemaal is wel de manier waarop hij mij aanbeveelt bij u: met zijn uitvoerige getuigenis, maar ook nog eens met zijn persoonlijke steunbetuiging. En de climax is wel zijn belofte om op eigen kosten een standbeeld voor mij op te richten in Carthago, en dat terwijl hij zelf door alle provincies dankbaar wordt geëerd met vier- en zesspanwagens op iedere denkbare plaats.

Wat rest me dan nog tot het zenit en summum van eer, tot het toppunt van lof? Nee werkelijk, wat rest me dan nog? Aemilianus Strabo, een man met consulaire status, binnenkort naar algemene hoop en verwachting proconsul³⁹, heeft in de senaat van Carthago zijn standpunt gegeven over eerbewijzen aan mij, en iedereen heeft zich bij zijn oordeel aangesloten. Lijkt u dat geen senaatsbesluit?

En wat te denken van het volgende: de Carthagers aanwezig in deze hoogverheven senaat hebben allemaal met zoveel genoegen een plaats voor het standbeeld aangewezen, dat men daaruit op mag maken dat een tweede standbeeld (naar ik hoop, althans)⁴⁰ is uitgesteld tot een volgende zitting. Want op die manier zal het niet lijken of men afbreuk doet aan het respect en de eerbied voor de eigen oud-consul, wanneer men diens daad niet zozeer evenaren als wel navolgen wil. Anders gezegd, zo kan een publieke weldaad jegens mij op een aparte dag geschieden.

Overigens waren de voortreffelijke magistraten en goedgunstige notabelen zich ervan bewust dat uw opdracht aan hen overeenkwam met hun eigen wil. En zou ik dan, met deze kennis, hier niet over mogen spreken? Dan was ik ondankbaar! Nee, ik wil juist tot u, de voltallige senatorenstand, mijn grootst mogelijke erkentelijkheid uitspreken en betuigen voor al hetgeen u hebt gedaan voor mij: want u heeft mij met de meest vererende uitroepen onderscheiden in deze senaat, in een gebouw waar het al een bijzondere eer is als je naam zelfs maar valt.

Welnu, wat lastig was en haast ondoenlijk bleek (en niet alleen

leek!): sympathie te krijgen van het volk, waardering van de senaat, respect van magistraten en notabelen -- dat heb ik nu in zekere zin (ik klop het even af!) bereikt. Wat rest er dan nog om de eer van het standbeeld tot een feit te maken? Enkel de kosten van het brons en de diensten van een vakman. Maar daaraan heeft het me zelfs in middelmatige steden nooit ontbroken. Laat staan dat het ontbreken zou in Carthago! Want hier is de luisterrijke senatorenstand gewend om zelfs bij zaken van groot gewicht meer te besluiten dan te begroten.

Later spreek ik hiervan uitgebreid, zodra uw plan is uitgevoerd. Ja, aan u, geëerde senatoren, geachte burgers, gewaardeerde vrienden, zal ik weldra, als mijn standbeeld wordt ingewijd, ten volle mijn dank betuigen en die te boek stellen. Dat boek gaat dan door alle provincies; vanaf deze plaats en deze tijd verkondigt het de lof van uw weldaad, overal ter wereld en tot in lengte van jaren.

XVII LOF VAN DE PROCONSUL

Dit fragment stamt uit het begin van een lofrede aan het adres van Scipio Orfitus, proconsul in 163. Opnieuw is Carthago de plaats waar Apuleius spreekt. Na dit fragment heeft Apuleius een lofdicht op Orfitus voorgedragen. De eerste alinea's zijn nogal defensief van toon. Dit zou erop kunnen duiden dat Orfitus zich beklagd heeft over het lange uitblijven van een lofrede op hem door Apuleius.

Dat moeten die mensen dan maar zien die zich altijd bij gezagdragers opdringen, zelfs buiten werktijd. Met oeverloos gepraat proberen ze een aanbeveling te krijgen voor hun talent; ook wekken ze de schijn van goede relaties met u, en doen ze heel trots daarover.

Zowel het een als het ander, Scipio Orfitus, staat verre van mij. Want zo gering als mijn talent moge zijn, toch is het naar verhouding genoegzaam bekend bij de mensen, en behoeft het geen nadere aanbeveling. En de gunst van u en van anderen zoals u, die vind ik geweldig maar ik doe er niet gewichtig over. Zo'n goede vriendschap is meer mijn wens dan mijn trots; want iets wensen kan men alleen écht, terwijl men trotsheid altijd spelen kan.

Bovendien heb ik mij vanaf mijn prille jeugd steeds ijverig op de schone kunsten toegelegd. Voor mijn karakter en ontwikkeling heb ik veel waardering weten te oogsten, zowel in onze provincie als bij

uw vrienden in Rome. Dat kunt u persoonlijk met groot gezag getuigen. U allen heeft hierdoor niet minder reden om mijn vriendschap te winnen als ik om de uwe te wensen.

Want wanneer je het niet gauw vergeeft als iemand je maar zelden bezoekt, wijst dat erop dat je hem vaak zou willen zien. Genegenheid blijkt dus vooral hieruit: als je blij bent over veelvuldig contact maar je ergert wanneer het verslapt, als je een trouw bezoeker prijst maar een wegblijver mist. Het kan niet anders of iemands aanwezigheid wordt op prijs gesteld, wanneer zijn afwezigheid zo kwellend is.

Maar anderzijds⁴¹ heb je aan een stem die tot blijvend zwijgen gedoemd is weinig meer dan aan een neus verstopt door snot, aan oren dichtgeslibd met smeer of aan ogen bedekt met vlekken. En wat als handen in handboeien vastgesnoerd worden, of voeten in voetboeien gekluisterd? Wat als de geest, onze leidsman, overmand wordt door slaap, overheerst door wijn, overweldigd door ziekte? Werkelijk, zoals een zwaard gaat glimmen in het gebruik en roesten als het stilligt, zo raakt de stem, opgeborgen in de schede van het zwijgen, door langdurig onbruik afgestompt. Wat weinig wordt ingezet verzwakt, en zwakte veroudert. Als acteurs niet dagelijks reciteren, verdoft de heldere klank van hun stembanden; vandaar dat ze telkens lang uithalen om de schorheid weg te schrapen.

Overigens is het oefenen van juist de menselijke stem verloren moeite. Het is zinloos je hiervoor in te zetten, want je wordt aan alle kanten ingehaald. Want in verhouding tot de menselijke stem is het geschetter van een trompet doordringender, de harmonie van een lier veelzijdiger, de melancholie van een fluit plezieriger, het geruis van een rietfluit welluidender, en het dreunende sein van een hoorn verder reikend. En dan spreek ik nog niet van talrijke dierengeluiden die nooit zijn aangeleerd maar onderling zo wonderlijk goed verschillen. Bijvoorbeeld het zware geloei van stieren, het hoge gehuil van wolven, het treurig getetter van olifanten, het vrolijk gehinnik van paarden, alsook het opgejaagde snateren van vogels, het verbolgen brullen van leeuwen, en alle soortgelijke dieregeluiden, rauw of mooi, die wijzen op wilde woede of vredig welbehagen.

Vergeleken hiermee is de stem die de mens van godswege is geschonken weliswaar beperkter, maar eerder voor de geest van nut dan een genot voor het oor. Des te meer moet men haar laten horen door veelvuldig gebruik, en wel uitsluitend voor publiek, onder leiding van een belangrijk man, bij een luisterrijke massa zoals hier, met zoveel ontwikkelden en zoveel welgezinden!

Wat mijzelf betreft, ook als ik uitblonk in het fluitspel, zou ik alleen maar een groot publiek opzoeken. In eenzaamheid zong *Orpheus in de bossen, bij de dolfijnen Arion*⁴².

Als we de mythen mogen geloven, was Orpheus in ballingschap verlaten en Arion uit zijn vaarttuig gevallen, was de een vermurwer van woeste beesten en de ander vermaker van hulpvaardige dieren. Beiden hadden ongeluk in het zingen, want ze streefden niet uit zichzelf naar roem, maar uit noodzaak naar redding. Ik zou ze sterker bewonderen als ze meer bij mensen dan bij dieren in de smaak waren gevallen. Voor vogels is dat soort afzondering beslist passender, voor merels, nachtegalen, zwanen. Want merels hakkelen in verre uithoeken hun deuntje van de kindertijd, nachtegalen orgelen in diepe eenzaamheid⁴³ hun zang van de jeugd, en zwanen brengen bij onbegane rivieren hun lied van de ouderdom.

Maar wie met een lied voor de dag gaat komen dat kinderen, jongeren én ouderen kan stichten, moet zingen te midden van duizenden mensen, zoals ik ga doen met mijn loflied op de deugden van Orfitus.⁴⁴ Het wordt wel laat gebracht, maar is ook weldoordacht. En het is niet minder aangenaam dan stichtelijk voor de kinderen, jongeren en ouderen van Carthago. De belangrijkste van alle proconsuls heeft hen door zijn goedgunstigheid gesteund. Verlangens heeft hij getemperd, remedies gematigd, en hij heeft op deze manier een gevoel van voldaanheid gegeven aan de kinderen, van vrolijkheid aan de jongeren en van veiligheid aan de ouderen.

Ik ben bang, geachte Scipio, nu ik uw lof heb aangestipt, dat ik voor het moment hierin word afgeremd, door de u sierende bescheidenheid of de mij eigen schroomvalligheid. Toch kan ik er niet omheen om uit de vele punten waarom wij u met recht en reden prijzen -- om er hieruit minstens een paar even aan te stippen. U, geachte burgers, die aan hem uw behoud dankt, laat ze samen met mij de revue passeren!

XVIII DE GROOTSTE VERGOEDING

Waarschijnlijk hebben we hier een min of meer complete 'voorrede' voor ons, ter inleiding van een tweetalig betoog. Apuleius spreekt (evenals in fragment V) in het theater, in dit geval met zekerheid

dat van Carthago. Hij debiteert anekdotes over Griekse wijsgeren, vleit en dankt zijn publiek en geeft schaamteloos blijk van zijn hoge eigendunk. Ten slotte geeft hij een vooruitblik op wat hij verder gaat voordragen: een dialoog en een hymne op Asclepius.

U bent in zo groten getale hier gekomen om te luisteren, dat ik eerder Carthago moet feliciteren met zoveel vrienden van de cultuur, dan mijzelf moet excuseren dat ik als filosoof bereid ben hier het woord te voeren. De uitgestrektheid van de stad verklaart het grote publiek, en de uitgebreidheid van het publiek bepaalt de keuze van de plaats.

Daarvan afgezien moet je in zo'n gehoor als dit niet kijken naar de vloer met zijn marmerformatie, het toneel met zijn plankencombinatie of het decor met zijn zuilendecoratie; en ook niet naar de uitspringing van het afdak, de glanzing van de cassettes of de ronding van de banken.⁴⁵ Je moet er ook niet op letten dat hier anders een komiek grollen uitkraamt, een blijspelacteur spreken uitroept, een tragediespeler weeklachten uitstort, een koorddanser kunsten uithaalt, een goochelaar trucjes uitspeelt, een pantomimist noties uitbeeldt, of welke performers er nog meer hun kunnen aan het volk vertonen. Dat moet je allemaal overslaan. Je moet alleen maar hiernaar kijken: waarvoor komt het publiek, en waarmee komt de spreker?

De dichters verplaatsen het decor hier vaak naar allerlei steden. Die bekende tragicus bijvoorbeeld deed dat, door in het theater te laten zeggen:

Gij Liber, die de hoge Cithaeron hier bewoont

en zo ook die comicus:

*een piepklein plekje is wat Plautus van u vraagt
in deze machtig mooie murenpracht, om daar
Athene aan te brengen, zónder architect.*⁴⁶

Op diezelfde manier wil ook ik graag het decor verplaatsen -- niet naar een verre stad overzee, maar naar de senaat of de bibliotheek hier in Carthago zelf. Stelt u het zich nu zo voor: als wat ik te berde breng het niveau van de senaat haalt, denk dan dat u mij in de senaat aanhoort; en als het getuigt van geleerdheid, denk dan dat het in de bibliotheek gelezen wordt.

Hopelijk is mijn rede even luisterrijk als mijn gehoor uitgebreid, en gaat ze niet net hier mank waar ik bij uitstek welbespraakt wil

zijn! Ja, het is echt een waar woord: een mens krijgt van godswege nooit zóveel goeds dat er geen narigheid tussen zit. Zelfs onder het grootst geluk schuilt altijd iets van ongenoegen. Honing gaat gepaard met gal. Geen rozen zonder doornen.

Dat heb ik al vaker metterdaad ervaren, en zo ook op dit moment. Want hoe meer steun en aanbeveling ik bij u lijkt te krijgen, des te meer ik aarzel te spreken door mijn grote respect voor u. Ik, die bij vreemden dikwijls moeiteloos voordrachten houdt, ik weifel nu voor eigen publiek. Wonderlijk genoeg word ik hier door charmes juist afgeschrikt, door prikkels geremd, door applaus weerhouden. Want zijn er bij u niet heel wat dingen die me kunnen bemoedigen? Mijn huis en haard zijn u niet vreemd, mijn jonge jaren geen raadsel, mijn leermeesters geen onbekenden; mijn filosofie is u niet onduidelijk, mijn stem niet ongehoord, mijn werk niet ongelezen of verworpen. Integendeel, mijn geboorteplaats is vertegenwoordigd in de raad van Afrika (dat wil zeggen die van u), mijn jonge jaren heb ik doorgebracht bij u, en mijn leermeesters, dat was u; mijn filosofie, hoezeer ook volgroeid in het Attische Athene, heeft toch hier haar oorsprong; mijn stem klinkt u in beide talen nu al bijna zes jaar zeer vertrouwd in de oren; en wat mijn boeken betreft, de grootste roem die ze waar dan ook oogsten, is dat ze úw goedkeuring wegdragen!⁴⁷

Groot en veel is dus hetgeen ons bindt en aantrekt. Voor u maakt het mijn woorden zoet, maar mij ontnemt het haast de moed: overal elders kan ik gemakkelijker uw lof zingen dan hier bij u. Zo zit je bescheidenheid je voor eigen publiek in de weg, maar krijgt de waarheid bij vreemden ruim baan. Altijd en overal verheerlijk ik u, als mijn ouders, als mijn eerste leermeesters, en zo betaal ik u een vergoeding -- nee, niet zoals Protagoras de sofist wel afsprak maar niet kreeg, maar zoals Thales de wijze niet afsprak maar wel kreeg. Ik zie al wat u wilt... ik zal beide verhalen vertellen!

Protagoras, een sofist met brede kennis en, als een van de uitvinders van de retorica, een begenadigd spreker, een stad- en tijdgenoot van Democritus de natuurfilosoof (aan hem heeft hij zijn leer ontleend) -- deze Protagoras zou met zijn leerling Euathlus een nogal forse vergoeding hebben afgesproken, maar met de ondoordachte voorwaarde dat deze het geld pas dan zou hoeven betalen als hij bij zijn debuut voor de rechtbank de zaak gewonnen had. Daarop leerde Euathlus alle kneepjes om juryleden om te praten, alle trucs om tegenstanders af te troeven, alle tactieken om redevoeringen op te sieren. Dat ging hem heel gemakkelijk af, slim en gewiekst van nature als hij was. Maar eenmaal tevreden

met de opgedane kennis, had hij geen zin meer zich te houden aan de afspraak. Met handig bedachte excuses probeerde hij zijn leermeester te bedotten. Almaar wilde hij niet optreden, en ook niet betalen, totdat Protagoras hem voor het gerecht daagde.

Die legde daar de voorwaarde uit waaronder hij hem als leerling had genomen, en kwam vervolgens met een tweevoudig argument in de vorm van een dilemma. 'Wanneer ik namelijk win,' zei hij, 'moet je de vergoeding betalen omdat je dan verloren hebt. Maar wanneer jij wint, moet je evengoed betalen gezien de afspraak, omdat je dan je eerste zaak voor de rechtbank gewonnen hebt. Dus als je wint, valt het onder de voorwaarde, en als je verliest, valt het onder de veroordeling.' Tja, wat denkt u? De juryleden vonden die conclusie scherpzinnig en onweerlegbaar.

Maar Euathlus was niet voor niets de beste leerling van die oude vos, en draaide dat tweeledig argument gewoon om. 'Als dat zo is,' zei hij 'ben ik op geen van beide manieren verschuldigd wat je vraagt. Want ofwel ik win en word van vervolging ontslagen, ofwel ik verlies en ben bevrijd van de afspraak. Die is namelijk dat ik geen vergoeding ben verschuldigd wanneer ik deze eerste zaak voor de rechtbank verlies. Dus op iedere manier ga ik vrijuit: als ik verlies door de voorwaarde, en als ik win door het vonnis.'

Nu, vindt u niet dat deze sofisten-argumenten op elkaar botsen als doorns opgejaagd door de wind? Ze kleven aaneen, met even scherpe punten over en weer, en ze steken even diep en vernielen elkaar! Laten we daarom die vergoeding van Protagoras, met al die haken en ogen eraan, maar overlaten aan de slimmeriken en de krentenwegers. Veel en veel beter is die andere vergoeding, waarom Thales zou hebben gevraagd.

Thales van Milete was zonder meer de voornaamste van de welbekende Zeven Wijzen. Want bij de Grieken was hij de uitvinder van de geometrie, de meest betrouwbare navorser van natuurverschijnselen en de meest deskundige waarnemer van de sterren. Hij ontdekte dankzij kleine lijntjes de grootste dingen: de cyclus van de seizoenen, het waaien van de wind, de banen der planeten, de wonderlijke geluiden van de donder, de zijwaartse bewegingen van de sterren, de jaarlijkse omloop van de zon; voorts het wassen van de maan in het eerste kwartier, het krimpen in het laatste kwartier of de verduistering door obstakels. Diezelfde man heeft op zijn oude dag een goddelijke theorie over de zon bedacht, die ik niet alleen geleerd heb maar ook door proefnemingen heb kunnen bevestigen. Het gaat hierbij om de vraag hoeveel maal de doorsnee van de zon gaat in de baan die hij aflegt.⁴⁸

De traditie wil dat Thales aan Mandraytus van Priëne vertelde wat hij toen net had ontdekt. Die was zeer enthousiast over dit nieuwe, onverwachte inzicht, en zei dat Thales maar moest aangeven hoeveel hij als vergoeding wilde krijgen voor zo'n leerstuk. 'Voor mij is het voldoende vergoeding,' zei Thales, 'als je dat wat je van mij hebt geleerd niet op je eigen conto schrijft wanneer je het aan anderen gaat vertellen, maar mij en niemand anders vermeldt als degene die de ontdekking heeft gedaan.' Werkelijk een mooie vergoeding, die past bij een man van zijn formaat, en duurzaam is. Want tot op de dag van vandaag en ook in de toekomst zal Thales altijd die vergoeding krijgen van allen die, als wij, zien dat zijn sterrekundige observaties kloppen.

Dit is de vergoeding, Carthagers, die ik u overal ter wereld geef voor de kennis die ik in mijn jeugd verworven heb hier bij u: overal noem ik mij van úw stad een kwekeling, overal verkondig ik úw lof op allerlei wijzen; úw vakken beoefen ik toegedaan, úw pracht bejubel ik uitgebreid, ja, úw goden verheerlijk ik toegewijd.

Mijn beginpunt van vandaag zal u dan ook wel uiterst gunstig in de oren klinken. Ik leg het bij de God Aesculapius, die de burcht van onze stad Carthago met zijn onmiskenbare macht genadiglijk beschermt. Van deze God zal ik zelfs een hymne voor u zingen in het Grieks en in het Latijn, een lied dat ik aan hem gewijd heb. Ik ben namelijk als volgeling van hem niet de onbekendste, als vereerder niet het laatst erbij gekomen, en als priester niet de minst begunstigde. Zowel in proza als in poëzie heb ik hem reeds eer gebracht. Ook nu zal ik voor hem in beide talen een hymne zingen, met daaraan voorafgaand een dialoog, eveneens in het Grieks en het Latijn.

Daarin spreken Sabidius Severus en Julius Perseus⁴⁹, mannen verbonden door een hechte vriendschap, die recht doet aan hun onderlinge band, aan uw gemeenschap en aan het algemeen belang. Ze zijn in geleerdheid, welsprekendheid en goedgezindheid elkaars gelijken, en het is niet snel uit te maken of ze nu bovenal bescheiden zijn in eenvoud, slagvaardig in daadkracht of vooraanstaand in loopbaan. Bij alle onderlinge harmonie is er één ding waarin ze elkaars rivalen zijn, en elkaar de loef proberen af te steken: wie van beiden de grootste liefde voor Carthago heeft. Hierom strijden ze met inzet van alle krachten die ze in zich hebben, maar geen van beiden verliest het. Een gesprek tussen deze twee mannen zou, naar mijn mening, voor u als gehoor heel welkom zijn, voor mij als auteur passend en voor de God als geëerde aanvaardbaar.

Aan het begin van het boek laat ik een van mijn Atheense medestudenten in het Grieks aan Perseus vragen, wat ik zelf de dag ervoor heb betoogd in de tempel van Aesculapius. Geleidelijk voer ik dan bij hun gesprek Severus in, aan wie ik intussen de rol van spreker in het Latijn heb gegeven. Want hoezeer Perseus daarin eveneens bedreven mag zijn, toch zal hij vandaag bij u Attisch praten.

XIX HET KENNERSOOG VAN ASCLEPIADES

Dit fragment bevat een anekdote over de arts Asclepiades. Ook hier kan Apuleius heel goed diepere bedoelingen hebben gehad, maar alle aanwijzingen over de context ontbreken.

De beroemde Asclepiades, de nummer één onder de beste doktoren, op Hippocrates na, was ook de eerste die wijn toepaste bij de behandeling van zieken, uiteraard door toediening op het juiste moment. Op dit punt was zijn waarnemingsvermogen bijzonder scherp, gebaseerd op de grote zorgvuldigheid waarmee hij voelde of een pols ongeregeld was of te hoog.

Deze Asclepiades kwam eens een keer terug in de stad vanaf zijn buitenverblijf. Aan de rand van de stad zag hij dat er een grote begrafenis aan de gang was. Rondom stond een grote massa mensen die voor de uitvaart waren gekomen, allemaal triest en met versleten kleren. Hij liep er naartoe om te kijken om wie het ging (dat wilde hij altijd graag weten, en op zijn vraag daarnaar had niemand hem geantwoord), of misschien ook om zelf vanuit zijn vak iets over hem op te maken.

In elk geval was zijn komst beslissend voor de opgebaarde en nagenoeg begraven man. De ledematen van de stakker waren al helemaal met geurwater besprenkeld, zijn gezicht was al met welriekende balsem ingesmeerd, hij was al afgelegd, al vrijwel klaar voor het graf. Maar Asclepiades bekeek hem eens goed, en lette heel zorgvuldig op bepaalde tekens. Keer op keer betastte hij het lichaam van de man, en hij merkte dat er nog leven in hem school. Meteen riep hij uit dat de man nog leefde. Weg dus met die fakkels! Achteruit met dat vuur! Aan de kant met die brandstapel! En dat lijkmaal moest niet bij het graf, maar op een tafel! Intussen ontstond geroezemoes. Sommigen zeiden dat je een dokter moest

geloven, maar anderen begonnen zelfs te spotten met het doktersvak.

Hoewel de nabestaanden eigenlijk niet wilden, omdat ze zelf de erfenis al binnen hadden of omdat ze hem nog niet vertrouwden, kreeg Asclepiades uiteindelijk met veel pijn en moeite gedaan dat ze de dode nog even uitstel gaven.

Zo wist hij hem weg te halen uit de handen van de kraaien en als het ware vanaf de drempel van de onderwereld weer naar huis te brengen. Onmiddellijk wist hij hem de adem terug te geven, onmiddellijk het bewustzijn, dat weggekropen zat in de krochten van het lichaam, met bepaalde medicijnen weer op te wekken.

XX LITERAIRE TALENTEN

Nog eenmaal keren Apuleius' eigen talent en veelzijdigheid prominent op de voorgrond. Het fragment stamt uit een rede of voorrede gehouden in Carthago. Misschien was het de inleiding tot een volledige lofrede op de stad.

Er is een beroemde uitspraak van een wijsgeer over het tafelen: 'de eerste beker,' zegt hij, 'is voor de dorst, de tweede voor de vrolijkheid, de derde voor het genoegen en de vierde voor de waanzin.' Maar voor de beker der Muzen geldt eigenlijk juist het omgekeerde: hoe vaker men haar leegt en hoe zuiverder haar inhoud, des te meer bevordert zij de geestelijke gezondheid. De eerste beker, die van de onderwijzer, verheft de geest uit zijn staat van onwetendheid; de tweede, van de leraar, rust hem uit met kennis, en de derde, van de retor, wapent hem met welsprekendheid.

Tot hiertoe wordt er door de meesten gedronken. Maar ik heb in Athene ook nog andere bekere geledigd: de elegante van de poëzie, de heldere van de geometrie, de heerlijke van de muziek, de bitterige van de dialectiek, en vooral de onuitputtelijke, hemelse van de alles omvattende filosofie. Want Empedocles heeft liederen geschreven, Plato dialogen, Socrates hymnen, Epicharmus mimen, Xenophon geschiedverhalen en Crates satiren, maar uw dienaar Apuleius beoefent al deze genres, en wijdt zich met evenveel inzet aan de negen Muzen, ofschoon zijn verlangens wel groter zijn dan zijn vermogens. Wellicht juist daarom moet hij des te

nadrukkelijker geprezen worden. Immers, bij alle goede dingen verdient het streven ernaar lof, maar hangt het succes van toeval af. Omgekeerd is bij kwalijke praktijken alleen al het beramen van misdaden nog vóór het begaan strafbaar. Want hoewel de hand zich niet bezondigt, raakt de geest bezoedeld.

Zoals er dus al straf zit op de voorbereiding van strafbare feiten, zo is lof al verdiend met het streven naar wat eerbaar is. En wat levert nu meer of stelliger lof op dan het verheerlijken van Carthago? U allen, in heel deze stad, bent uiterst ontwikkeld; bij u wordt elke vorm van kennis door kinderen geleerd, door mannen getoond en door ouderen onderwezen. Carthago, eerbiedwaardige onderwijzeres van onze hele provincie! Carthago, hemelse Muze van Africa! Carthago, Camena⁵⁰ van alwie de toga draagt!

XXI SOMS IS OPONTHOUD WELKOM

Het thema 'haast' en 'vertraging' staat centraal in dit verder niet traceerbare fragment. Inhoudelijk is het verwant met het allereerste fragment, en het stamt misschien eveneens uit een 'voorrede'.

Wanneer je je moet haasten, zijn er toch soms deugdelijke redenen voor vertraging, vaak zelfs zo dat je blij bent dat je eigen plan is doorkruist.

Bijvoorbeeld bij mensen die heel snel ergens moeten zijn, en daarom liever op een paard hangen dan in een wagen zitten, vanwege alle gedoe met bagage, de zwaarte van het voertuig, de traagheid van de wielen en de hobbels van de wegen (om nog maar te zwijgen van hopen keien, stronken met takken, stroompjes in vlakten, en glooiing van heuvels) -- wie dus al deze oorzaken van vertraging wil vermijden en zich laat vervoeren door een paard met gestage kracht en gezwinde draf, dat wil zeggen een ferme drager en felle renner,
die velden en heuvels beloopt met vloeiende tred

zoals Lucilius zegt⁵¹ -- niettemin, wanneer ze met zo'n paard vliegensvlug voortjagen en plotseling een belangrijk man zien staan, hooggeboren, welgeleerd, welbekend... -- dan zullen ze ondanks hun grote haast te zijner eer de vaart minderen, de pas

inhouden, het paard stilzetten; onmiddellijk springen ze eraf, en de twijg die ze bij zich hebben om het paard aan te vuren, die tak gaat naar de linkerhand; zo hebben ze de rechterhand vrij en gaan op de man af om hem te begroeten; en als hij dan iets te vertellen heeft en een tijdje daarmee doorgaat, lopen ze een tijdje al pratend met hem op; en hoe groot de vertraging ten slotte ook wordt, voor de goede zaak zijn ze graag bereid die op te lopen.

XXII CRATES ALS TWEDE HERCULES

Een kort fragment brengt ook de figuur van Crates nogmaals onder de aandacht. De inhoud en mogelijke context zijn vergelijkbaar met die van fragment XIV. Die twee fragmenten zouden zelfs afkomstig kunnen zijn uit dezelfde rede. Deze passage breekt midden in een zin af.

Die beroemde Crates, volgeling van Diogenes, die bij zijn tijdgenoten in Athene als een huisgod werd vereerd -- geen deur bleef ooit voor hem gesloten; geen huisvader had ooit zo'n groot geheim dat een bezoek van Crates ongelegen kwam. Bij alle twisten en onenigheden tussen naasten trad hij op als bemiddelaar en scheidsman. Wat Hercules volgens de dichters destijds heeft verricht, die heldhaftige onderwerping van al die dierlijke en menselijke monsters, die zuivering van de wereld: evenzo zijn toorn en afgunst, hebzucht, wellust en de andere monsters en schanden van de menselijke ziel door deze filosoof bestreden als een Hercules. Al die draken heeft hij uitgebannen uit de geest, families gezuiverd, slechtheid beteugeld. Ook hij was halfnaakt en herkenbaar aan zijn stok; ja, hij kwam zelfs uit Thebe, traditioneel de geboorteplaats van Hercules.⁵²

Welnu, voordat hij ten volle Crates werd, telde hij onder de voornaamste Thebanen: illustere afkomst, uitgebreid personeel, een huis voorzien van een ruim voorportaal, behoorlijke kleding aan zijn lichaam en behoorlijk wat grond in zijn bezit. Maar later, toen hij begreep dat hij bij zijn erfenis niets gekregen had waarop hij kon steunen en vertrouwen voor zijn leven, dat alles vergankelijk is en kwetsbaar, dat alle rijkdom in dit ondermaanse niets helpt om goed te leven (...)

XXIII DE BUITENKANT DER DINGEN

In het laatste fragment van de Pronkpassages ontbreken de aanwijzingen over context, plaats en tijd. Maar de gegeven beschrijvingen wekken de indruk dat het om een serieus filosofisch betoog gaat.

Neem bijvoorbeeld een goed schip: vakkundig gemaakt, van binnen goed geconstrueerd en van buiten fraai gedecoreerd, uitgerust met een soepel draaiend roer, met stevige touwen, rijzige mast en opvallende mars, met glanzende zeilen, kortom met alle tuig dat nuttig is in het gebruik en aangenaam om naar te kijken. Als zo'n schip niet in de macht is van een stuurman, of in de macht van een storm, hoe makkelijk wordt het dan met schitterende outillage en al in de diepten verzwolgen of op de rotsen te pletter geslagen!

Of neem een dokter die een zieke komt bezoeken. Als die in het huis prachtige vertrekken ziet en vergulde plafonds, en als hij in de slaapkamer een hoop mooie slaafjes en jongeren rond het bed ziet staan, dan zegt hij daarom tegen zo'n zieke toch nooit: 'maak je maar geen zorgen!' Nee, hij gaat naast hem zitten en pakt zijn hand, betast die, voelt de pols en telt de slagen; en als hij dan iets onregelmatigs en abnormaals opmerkt, vertelt hij hem: 'je bent er slecht aan toe!' De rijke patiënt krijgt dan een verbod op voedsel. Die dag zal hij in zijn eigen, luxueuze huis nog geen brood te eten krijgen. Intussen is zijn hele personeel in opperbeste stemming en neemt het er flink van. Op zo'n moment heeft hij niets aan zijn goede positie.

DEMONEN

PROLOOG

I VOOR DE VUIST WEG...

De ware redenaar kan niet alleen na grondige voorbereiding goed spreken, maar ook à l'improviste. Uit de nu volgende tekst blijkt dat Apuleius beide talenten beheerst. De aangekondigde improvisatie volgt hier kennelijk als toegift op een ingestudeerd betoog. Wat dat betoog precies was, blijft onduidelijk. Misschien ging aan Demonen nog een geheel andere redevoering vooraf. We weten dat redenaars zoals hij niet zelden urenlang voor hun publiek spraken.

In ieder geval lijken de twee gedeelten van deze 'Proloog' een aankondiging van Demonen. (Zie hierover ook de 'Inleiding', blz. 10-11). In I geeft Apuleius enkele los aaneengeregen gedachten over improvisatie. Hij gebruikt hierbij vergelijkbare middelen als in de Pronkpassages, zoals een filosofische anekdote, een opvallende beeldspraak en een fabel.

U wilde dat ik improviseer? Goed, u krijgt een proeve ná het bewijs van mijn kunnen. Want zoals ik erover denk, kan ik mij met een gerust hart hard maken om onvoorbereid te spreken, nadat u mijn weldoordachte betoog zo gunstig hebt ontvangen. Want ik ben niet bang dat ik in het lichtere werk slecht overkom, nu ik in het zwaardere werk zo goed ben overgekomen. Nee, al mijn kanten mag u kennen. Dus let u maar eens op deze onopgesmukte, onbewerkte *causerie* (zoals Lucilius het uitdrukt).⁵³ Dan merkt u of ik onbeslagen even goed ten ijs kom als beslagen -- tenminste, als er onder u mensen zijn die nog geen kennis hebben gemaakt met die snelle schetsen van mij.

U moet weten dat het beluisteren u evenveel inspanning kost als wanneer je schrijft, maar uw pardon zwaarder weegt dan wanneer je leest.⁵⁴ Want bij wijze mensen is het meestal ongeveer zo: bij hecht doortimmerd werk is hun oordeel ook streng, maar bij vlot getrokken schetsen is hun pardon ook groot. Want geschriften weegt u heel precies en leest u zorgvuldig, maar haastwerk bekijkt

en vergeeft u tegelijk. En met recht! Want wat je aan geschiften leest, blijft zoals het was, zelfs al doet u uw mond niet open.⁵⁵ Maar wat hier, op dit moment, en als het ware in uw bijzijn gebaard moet worden, dat wordt zó als ú het door uw instemming maakt. Want zoveel <u toejuicht, of vraagt of roept>, daaraan pas ik mijn rede aan, <en wanneer ik dat doe>, hoort u dat merkbaar graag.⁵⁶ Het is dus aan ú om mijn zeilen te doen zwellen of zelfs bij te zetten, zodat ze niet slap hangen en flappen, en ook niet geplooid en verfrommeld zijn.

Ik zal nu eens die uitspraak van Aristippus testen -- die beroemde Aristippus, stichter van de Cyreneïsche school, of zoals hij zichzelf liever zag, leerling van Socrates. Deze kreeg eens de vraag van een alleenheerser wat die harde, lange studie van de wijsbegeerte hem nu had opgeleverd. Aristippus gaf als antwoord: 'Dat ik met alle mensen rustig en zonder angst kan kletsen.'

De gedachte is uitgedrukt met het eerste het beste woord, want ze kwam ook plotseling op. Het is net als bij een omheining: daarin moet je de stenen maar zo'n beetje op elkaar plaatsen, zonder een zwaar middenstuk van binnen, zonder rechte ligging aan de voorkant, zonder strak langs de meetlat getrokken lijnen.

Zo zal ook de bouwer van deze rede, ikzelf, geen stenen uit eigen berg aandragen die recht zijn uitgehouwen, allerzijds goed afgevlakt, met nagelglad geslepen buitenkant. Nee, voor alle onderdelen gebruik ik materiaal dat ruw is en oneffen, of glad en glibberig, of puntig en hoekig, of rond en beweegbaar, niet gecorrigeerd met de meetlat, niet uitgelijnd met de duimstok en niet uitgekiend met het schietlood. Want geen enkel ding kan tegelijkertijd snelbedacht en weloverwogen zijn. Er bestaat niets wat tegelijk kan beschikken over de lof van gedegenheid en de charmes van voortvarendheid.

Ik heb me gevoegd naar de wil van bepaalde mensen, die me met klem verzochten om te improviseren. Maar ik ben nu wel bang dat mij hetzelfde overkomt als de raaf in de fabel van Aesopus.⁵⁷ Dat wil zeggen: dat ik in mijn jacht op deze nieuwe roem de geringe die ik al verworven had, moet laten schieten. -- U vraagt me naar het verhaal. Welnu, ik wil best een fabel vertellen.

Een raaf en een vos hadden allebei hetzelfde lekkere hapje gezien, en repten zich het weg te pikken. Hun inzet was gelijk, maar hun snelheid ongelijk. De vos rende, maar de raaf vloog, en zo was het vleugeldier de viervoeter voor. Met beide vleugels in voorspoedige vlucht vol uitgeslagen gleed hij voorwaarts en kreeg als eerste beet. Blij over de buit én de overwinning snelde hij de

hoogte in, en ging veilig zitten op de top van een eik daar vlakbij.

De vos kon geen steen daarop loslaten, maar wel een list! Hij liep naar de voet van die boom en bleef daar staan. Bovenin zag hij de pikker triomferen over zijn buit, en hij begon hem heel slim te prijzen: 'Wat ben ik toch dom, dat ik met Apollo's vogel heb gestreden. Het was vergeefs! Want van oudsher is zijn lichaam zo welgevormd dat het noch erg klein noch al te groot is, maar precies goed voor nut en schoonheid. De veren zijn zacht, de kop spits, de snavel krachtig. Zijn vleugels maken hem fel krijger, zijn ogen hel kijker, zijn nagels scherp grijper. En de kleur, wat moet ik daarvan zeggen? Want er zijn twee kleuren die vooraan staan, die van pek en die van sneeuw, waardoor nacht en dag van elkaar verschillen. Apollo heeft beide kleuren aan zijn vogels geschonken, wit aan de zwaan en zwart aan de raaf. Ach, had hij maar zoals hij de zwaan het zingen verleende, ook aan dit dier een stem gegeven. Dan zou zo'n mooie vleugeldrager, die uitsteekt boven al het gevogelte, niet beroofd zijn van stem. De lieveling van de god van het woord zou dan niet stom en tongloos hoeven leven!'

Toen de raaf hoorde dat dit het enige was wat hij niet voorhad op de rest, wilde hij een klinkende klank ten beste geven om ook hierin niet onder te doen voor de zwaan. Hij dacht niet langer aan het lekkere hapje dat hij met stugge beet vasthield, maar sperde zijn bek helemaal open. Wat hij door vliegen had gekregen, verloor hij zo door zang; en wat de vos door rennen had verloren, won hij zo door list.

Laat ik diezelfde fabel ook in een paar woorden samenvatten, zo beknopt als maar kan. De raaf wilde bewijzen dat hij een stem had, het enige wat hem ontbrak aan schoonheid volgens het gevele van de vos. Hij begon te krassen en gaf zo zijn verleider de macht over de buit uit zijn bek.

II OVER NAAR HET LATIJN!

Het slot van de 'Proloog' is waarschijnlijk een directe aankondiging van de tekst van Demonen zoals we die hebben. Apuleius geeft expliciet aan dat hij voordrachten hield die deels in het Grieks, deels in het Latijn waren. Demonen is hoogstwaarschijnlijk de tweede, Latijnse helft van zo'n tweetalige voordracht (zie verder de 'Inleiding', blz. 10-11).

Ik weet al lang wat u met die gebaren vraagt: dat ik de rest van de stof in het Latijn behandel. Want ik heb u ook aan het begin, toen onder u de meningen verdeeld waren, een belofte gedaan, zo herinner ik me. Geen van beide groepen, noch wie om Grieks vroegen, noch wie om Latijn, zou weer naar huis gaan zonder iets in die taal te hebben gehoord.

En daarom, als u er zo over denkt, heeft mijn rede voldoende Attisch gesproken. Het is tijd om te verhuizen naar Latium vanuit Griekenland. We zijn nu ook zo ongeveer in het midden van het thema. Hierdoor zal, naar mijn idee althans, dit tweede deel in verhouding tot het Griekse deel ervoor niet zwakker voorzien zijn van argumenten, niet dunner bezaaid met spreuken, niet minder bedeed met voorbeelden en niet slechter toegerust met rede.

DEMONEN

(#I) Plato heeft de natuur als geheel voor wat betreft de hogere wezens in drieën verdeeld. Het hoogste zijn volgens hem de goden. Hoog, midden en laag moet je hier begrijpen als termen van ruimtelijke orde, maar tegelijk van natuurlijke waarde. (Die is trouwens niet op één of twee, maar op meerdere manieren te zien.) Toch vond hij het helderder om uit te gaan van de ruimtelijke indeling.

DE GODEN

En zo, juist als hun verhevenheid vereiste, heeft hij de hemel gewijd aan de onsterfelijke goden. Deze hemelgoden kunnen we deels met onze ogen constateren, deels met ons denkvermogen achterhalen.

Met onze ogen onderscheiden we
 u, stralende wereldlichten,
*die langs het firmament 't verschuivend jaar wilt leiden*⁵⁸,

maar niet alleen die twee belangrijkste: de bewerker van de dag, en de maan -- rivaal van de zon, parel van de nacht, gehoord of half of bijna vol of vol, in al haar lichtvariaties. Des te ruimer is zij beschenen naarmate ze verder van de zon afstaat, waarbij afstand en licht evenredig toenemen. Ze is maatstaf van de maanden door het wassen en weer evenveel krimpen. Mogelijk schijnt ze door een eigen maar constante gloed, zoals de Chaldeeën denken, en is ze deels verlicht, maar deels van glans beroofd. Daardoor verandert ze dan veelvuldig van aanzien, al naar gelang de omwenteling van haar meerkleurig gelaat. Maar het is ook mogelijk dat ze juist iedere eigen gloed mist, en licht van elders nodig heeft. Dan vangt ze schuin of recht de stralen van de zon op met een massief maar effen lichaam als een soort spiegel, en om met Lucretius te spreken *zendt ze een bastaardlicht uit*.⁵⁹

(#II) Welke van die twee opvattingen dan ook de juiste is (daarover later meer⁶⁰), toch zal ten aanzien van de zon en de maan geen Griek of barbaar er gauw aan twijfelen of het wel goden zijn. Maar, zoals ik al zei, het gaat niet alleen om deze twee. Ook zien we de vijf sterren die gewoonlijk door onwetenden als 'zwervend'

betiteld worden. In feite beschrijven die met een onafgebroken, vaste en blijvende koers eeuwig de allermeeest geordende banen, in een goddelijke opeenvolging. Want hoewel hun loop steeds weer anders lijkt, hebben ze altijd één, gelijkmatige snelheid. Nu eens is het of ze vooruit bewegen en dan weer terug, in een wondermooie opeenvolging, al naar gelang ligging, buiging en verloop van hun banen. (Die zijn terdege bekend bij wie wat afweet van opkomst en ondergang van constellaties.)

Tot diezelfde groep van zichtbare goden dien je, als medestander van Plato, ook de overige sterren te rekenen:

*Arcturus, regen-Hyaden, en de beide Beren*⁶¹

en eveneens de andere stralende goden, die we bij helder weer het hemelkoor zien kleden en bekronen, die de nacht decoreren met hun strenge charme en grimmige pracht. Wanneer we opzien naar dit volmaakte 'schild der wereld', zoals Ennius zegt,⁶² zijn zij daarop het fraai fonkelende, bonte drijfwerk.

Maar er is ook een ander soort goden, dat de natuur aan onze blik heeft onttrokken. Desondanks kunnen we ze door nauwkeurig onderzoek bezien met ons denkvermogen: met scherpzinnig van geest zien we scherper. Tot deze groep behoren die twaalf, van wie Ennius de namen zo heeft gerangschikt dat ze in twee verzen pasten:

*Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo*⁶³

en de anderen van dezelfde categorie. Hun namen klinken ons sinds lang bekend in de oren. Hun macht leiden we af in ons denken uit de diverse voordelen die ze ons bezorgen in het dagelijks leven, elk op zijn of haar eigen terrein.

(#III) Maar de grote massa onwetenden, die niet is ingewijd in de filosofie, die geen gevoel heeft voor het heilige en ware rede mist, die van godsdienst geen besef heeft en van waarheid geen benul, doet geen recht aan de goden. Want zij vereert ze heel angstvallig of negeert ze onbeschoft, door bijgeloof of juist door hoogmoed bangig of brallerig. Al deze goden vertoeven in de hoogste top van de ether en hebben volstrekt geen contact met de mens. Velen aanbidden ze, maar wel onvolledig; iedereen vreest ze, maar wel onbenullig; en een handvol mensen loochent ze, maar wel oneerbiedig.

Deze goden zijn volgens de opvatting van Plato onlichamelijke, bezielde wezens, zonder enig eind of begin, maar in toekomst en

verleden eeuwig. Door hun eigen natuur staan ze ver af van contact met een lichaam, in volkomen gelukzaligheid dankzij de perfectie van hun aard. Niet aan het bezit van enig extern goed, maar aan eigen kracht ontleen zij hun goedheid, klaar om te doen wat hun maar aanstaat, moeiteloos, eenvoudig, onbelemmerd, onafhankelijk.

En hun Vader, de gebieder en maker van alle dingen, die bevrijd is van alle banden om iets te voelen of te verrichten, en door generlei relatie verplicht is om Zich van welke taak dan ook te kwijten -- waarom zou ik trachten Hem te benoemen? Plato bezat een hemelse welsprekendheid en zijn betogen waren haast even machtig als de onsterfelijke goden. Toch heeft hij telkens weer verklaard dat alleen Díens majesteit in alle volheid onbegrijpelijk, onuitsprekelijk is. De armoe van de menselijke taal staat niet toe Hem in enig soort rede ook maar bij benadering te omschrijven. Zelfs wanneer wijze mannen zich door geesteskracht zo ver als maar mogelijk is onthechten aan hun lichaam, krijgen zij amper een begrip van deze God, en dan nog maar bij momenten: als in diepste duisternis glimpen zuiver licht dat flitst en flonkert.

DE MENSEN

Dit thema laat ik dus verder liggen. Niet alleen ik, maar zelfs mijn meester Plato kon voor de weidsheid ervan geen woorden vinden. Nu de feiten mijn beperkt talent ver overstijgen, blaas ik de aftocht. Ik zal eindelijk mijn rede van de hemel naar de aarde halen.

Hierop zijn wij mensen de voornaamste soort -- hoewel de meesten uit desinteresse voor de ware leer zich zo door alle mogelijke fouten en vergrijpen hebben verlaagd, zich zo in de misdaad hebben gestort en, haast ontdaan van hun typische zachtmoedigheid, dermate monsterlijk verwilderd zijn, dat geen wezen op aarde lager lijkt dan de mens. -- Maar het is ons nu niet te doen om een inventarisatie van fouten maar om de organisatie van de natuur.

(#IV) Welnu, ziehier de mens: trots op zijn brein, sterk door zijn spraak; onsterfelijk van ziel, maar broos van leden; licht en onrustig van geest, log en kwetsbaar van lichaam; niet steeds gelijk in zeden, altijd gelijk in zonden. Onvermoeibaar is zijn arrogantie, onuitroeibaar zijn illusies; vergeefs zijn geploeter, zijn geluk vergankelijk. Afzonderlijk is elk sterfelijk, maar collectief is de

soort als geheel bestendig, met successievelijk steeds nieuw nageslacht. Zijn tijd vliegt voorbij, maar zijn wijsheid gaat traag; snel is zijn dood, erbarmelijk zijn leven. Dat is nu de bewoner van de aarde.

DE AFSTAND TUSSEN GODEN EN MENSEN

Intussen heeft u al twee soorten levende wezens. De goden staan van de mensen zeer ver af, in verhevenheid van ruimte, in bestendigheid van leven en in perfectie van aard. Tussen beide bestaat geen enkel direct contact. Zo groot is de kloof die tussen de hoogste en laagste woonplaatsen gaapt. De levenskracht dáár is eeuwig en onafgebroken, hier vergankelijk en versnipperd. Hún wezen is tot de top van gelukzaligheid opgegaan, het onze verzonken in diepten van ellende.

Wat wil dit nu zeggen? Is er geen enkele band waardoor de natuur zichzelf aaneenhoudt? Heeft ze zich laten scheiden in een goddelijk deel en een menselijk deel, zich laten opsplitsen en zogezegd verminken? Want, zoals Plato alweer zegt, geen god mengt zich tussen de mensen.⁶⁴ Het is een belangrijk blijk van de verhevenheid van goden dat ze niet door enige aanraking met ons bezoedeld worden.

Slechts een deel van hen is waarneembaar voor onze doffe blik, zoals de sterren, waarvan de grootte en de kleuren nog altijd stof tot discussie vormen voor de mensen. De rest kan enkel met het verstand onderscheiden worden, en dan nog niet zonder moeite. Maar dat is helemaal niet vreemd bij onsterfelijke goden. Kijk maar hoe het al gaat bij mensen: als iemand door fortuna's rijke gaven hogerop komt en opstijgt tot de wiebelige verhoging en wankel stelling van een troon, dan is hij moeilijk te benaderen. Ver van pottelkijkers brengt hij zijn dagen door, ergens in het allerheiligste van zijn residentie. Want omgang baart verachting maar ongenaakbaarheid wekt bewondering.

(#V) 'Maar beste redenaar,' zal iemand tegenwerpen, 'wat moet ik nu doen na die uitspraak van jou? Die was wel van hemelse pracht maar ook haast onmenselijk! Want zo worden de mensen helemaal weggedreven van de onsterfelijke goden en verbannen naar de aardse onderwereld hier. Zo blijven ze van alle verbinding met de hemelgoden verstoken. Geen van de hemelingen komt dan als een herder, houder of hoeder van blatend, hinnikend of loeiend vee bij zijn kudden, ter beteugeling van onstuimigen, genezing van zieken

en ondersteuning van gebrekkigen. Geen enkele god, zo zeg jij, laat zich in met menselijke zaken. Maar tot wie kan ik dan gebeden richten? Aan wie een gelofte doen? Voor wie een offerdier slachten? Wie moet ik dan heel mijn leven aanroepen als helper in nood, als steun van goeden en bestrijder van slechten? En wie moet ik dan, zoals zo vaak gebeurt, bezweren als getuige van mijn eed? Of moet ik maar zoals Ascanius bij Vergilius
*bij mijn hoofd dit zweren, als vroeger mijn vader?*⁶⁵

Maar jouw vader, beste Julius, kon zo'n eed zweren onder de Trojanen, met wie hij verwant was in bloed, en misschien nog onder de Grieken, met wie hij de band had van strijd. Maar onder de Rutuli, met wie de banden nog nieuw zijn, als daar niemand op dat hoofd vertrouwt, welke god staat dan borg voor jou? 'Rechterhand en lans' misschien, zoals voor de woeste Mezentius? Want die vereerde alleen datgene waarmee hij vocht:
*rechterhand is mijn god, en de lans die ik slinger!*⁶⁶

Wég alsjeblieft met dat soort bloedige goden: een rechterhand moe van moorden, een lans rood besmeurd met bloed! Geen van beide is passend om een eed op af te leggen. Je moet niet daarbij zweren: dat eerbetoon komt uitsluitend toe aan de hoogste god. Want *iusiurandum* [eed] wil zeggen *lovis iurandum*, zoals Ennius opmerkt.⁶⁷

Dus wat moet ik nu doen volgens jou? Zweren bij *Juppiter-Steen*, naar oeroud Romeins gebruik? Ja, als Plato's opvatting klopt, dat een god nooit contact heeft met een mens, dan hoort die steen me nog eerder dan Juppiter!

DEMONEN

(#VI) 'Nee, niet zó ver,' zou Plato zeggen -- hij licht nu even zijn opvatting toe via mijn stem! --, 'niet zó ver zijn in mijn verklaring de goden van ons gescheiden en vervreemd, dat zelfs onze geloften hen volgens mij niet bereiken. Ik heb ze namelijk niet de zorg ontnomen voor menselijke aangelegenheden, maar alleen de directe aanraking daarmee.'

Er bestaan evenwel bepaalde goddelijke machten van het midden. Hun plaats is tussen de hoge ether en de lage aarde, in die tussenruimte van lucht. Het is via deze machten dat onze verlangens en verdiensten de goden ter ore komen. De Grieken

duiden hen aan met de term *demonen*.⁶⁸ Het zijn koeriers tussen aarde- en hemelbewoners, vanhier met gebeden, en vandaar met geschenken. Ze gaan heen en weer, en brengen vanhier verzoeken over, vandaar assistentie; voor beide kanten fungeren ze als een soort tolken dan wel redders.

En zoals Plato stelt in zijn *Symposium*, zij hebben de leiding bij alle openbaringen, bij de diverse mirakels van tovenaars en bij voorspellingen van ieder type. Want er zijn er onder hen die zorgen voor specifieke taken, al naar gelang het terrein dat elk bestrijkt:⁶⁹ dromen bedenken, ingewanden inkerven, snelvliegers leiden, vogelzang verfijnen, zieners bezielen, bliksems slingeren, wolken smijten, en heel de rest waardoor we de toekomst leren kennen. Al deze dingen vinden plaats -- zo moeten we aannemen -- krachtens wil, macht en gezag van hemelbewoners, maar dankzij hulp, werk en toedoen van demonen.

(#VII) Want het is hun taak, hun werk, hun voorzorg dat Hannibal in dromen het verlies van een oog kreeg aangezegd⁷⁰, dat Flaminius door ingewandenschouwing het risico voorspeld werd van een ramp, en dat Attius Navius door vogeltekens het wonder van de steen kreeg toegekend; verder dat sommigen vooraanduidingen kregen van toekomstige koningsmacht, zoals Tarquinius Priscus, bij wie een adelaar de muts beschaduwde, of Servius Tullius, bij wie een vlam op het hoofd oplichtte; en ten slotte alle voorspellingen van waarzeggers, zoenoffers van Etrusken, riten op plekken waar de bliksem is ingeslagen en de orakels van de Sibyllen. Al deze dingen, zoals ik al zei, worden behartigd door bepaalde machten midden tussen goden en mensen.

Want het past niet bij de verhevenheid van de hemelgoden als één van hen voor Hannibal een droom verzint, of voor Flaminius ingewanden doet rimpelen, voor Attius Navius een vogel laat vliegen, voor de Sibyllen orakels in versvorm giet, bij Tarquinius een muts wegpakt en terugzet of bij Servius de kruin doet vlammen maar niet verbranden. Hoge goden hoeven zich niet tot dit soort werkzaamheden te verlagen. Dat is de competentie van de middenmachten, die vertoeven in het luchtruim dat raakt aan de aarde maar ook grenst aan de hemel.

GEVOELIGE WEZENS VAN DE LUCHT

Zo zijn er in elk deel van de natuur eigen wezens: in de ether al wat wentelt, op aarde al wat wandelt. (#VIII) De alom bekende

elementen zijn vier in getal, als was de natuur verdeeld in vier grote stukken. Aarde en water en vuur kennen elk hun eigen dieren -- althans, Aristoteles leert dat in hoog gestookte ovens bepaalde gevleugelde diertjes rondfladderen die heel hun leven doorbrengen in het vuur: ze ontstaan ermee en doven ermee uit.⁷¹ Bovendien zijn er, zoals gezegd, ontzaglijk veel sterren te zien in de ether boven ons, dat wil zeggen midden in de allerzuiverste vuurgloed. -- Waarom zou dan dat vierde element van de lucht, dat zoveel ruimte inneemt tussen de rest, door de natuur helemaal leeg gelaten zijn en verstoken van bewoners? Zouden niet juist ook daar 'luchtige' wezens ontstaan, zoals in het vuur 'vlammende', in de golven 'vloeiende' en op aarde 'kluitige'?

Wie nu de vogels indeelt bij de lucht, diens oordeel kun je met alle recht onjuist noemen. Want geen van die vogels komt hoger dan de top van de Olympus! Die geldt weliswaar als de allerhoogste berg, maar als je zijn hoogte loodrecht opmeet, dan is zijn spits, naar zeggen van meetkundigen, nog geen tweeduizend meter hoog.⁷² Toch is er nog een geweldige massa lucht tot aan het meest nabije punt van de maanbaan, dat op zijn beurt weer het begin is van de ether daarboven. Hoe zit het dus met dat grote stuk lucht gelegen tussen de laagste kromming van de maanloop en de hoogste top van de Olympus? Wat moeten we er nu van denken? Zitten daar helemaal geen eigen wezens in? Is dat deel van de natuur dan dood en gebrekkig?

En eigenlijk, als je het goed bekijkt, kun je juist ook vogels beter landdieren noemen dan luchtdieren. Want wat ze in leven houdt, is altijd op het land: daar is hun voedsel, daar hun slaapplek. Het is dat ze de lucht die aan het land grenst al vliegende doorkruisen. Maar zodra de roeiriemen van hun vleugelen⁷³ vermoeid zijn, dient het land hun als haven.

(#IX) Het is dus volkomen logisch dat je ook in de lucht eigen wezens moet denken. Rest ons om uiteen te zetten welke wezens dat dan zijn en wat voor karakter ze hebben.

Ze zijn natuurlijk helemaal niet aards, want dan vielen ze door hun gewicht omlaag; maar ook niet vurig, anders werden ze door de hitte omhoog gevoerd. We moeten dus een natuur uitbalanceren die het midden houdt, gezien haar middenpositie in ruimte. De aard van de plaats bepaalt zo de aard van de bewoners.

Vooruit, laten we ons het volgende eens voorstellen en ontwerpen in gedachten: een soort lichamelijke structuren, die niet zo log zijn als de aardse en niet zo licht als die van de ether. Op een bepaalde manier zijn ze van beide gescheiden of juist een mengsel van

beide, al naar gelang je de inbreng van beide kanten uitschakelt of afstemt op elkaar. Maar het is gemakkelijker om ze te begrijpen als een combinatie van beide dan als iets geheel los daarvan. Welnu, die lichamen van de demonen moeten dus een beetje gewicht hebben, zodat ze niet in de hoogte opspringen, en iets van lichtheid, zodat ze niet in de diepte omlaag storten.

Ik wil niet dat u denkt dat ik onwaarschijnlijke taferelen verzin, zoals een dichter. Daarom geef ik nu een eerste voorbeeld van zo'n uitgewogen middenpositie. Iets wat niet zo ver af staat van die verfijndheid van lichaam, zijn de wolken die we zien vormen. Als die nu zo licht waren dat ze helemaal geen gewicht hadden, zouden ze nooit onder een bergkam liggen, zoals we vaak waarnemen, en op de hellingen van een hoge top rondom rusten als een halssnoer. Maar waren ze van nature zo dicht en zo zwaar, dat ze niet door iets van veerkrachtige lichtheid erbij omhoog kwamen, dan stortten ze domweg als een klomp lood of rots door eigen massa neer en botsten ze op de grond.

In werkelijkheid blijven ze hangen, gaan ze hierheen en daarheen, als schepen in de luchtzee bestuurd door de wind. Steeds veranderen ze van gedaante bij het naderen of wegdrijven. Wanneer ze met vocht bezwangerd zijn, zijgen ze neer als om hun kind te baren. Daarom zweven ze in vochtige toestand laag, in donkere stoet, met trage gang. Maar zijn ze droog, dan bewegen ze zich in een hogere baan: dan schuiven ze net als vlokjes wol in een blanke stoet met een rappe vlucht. Ken je niet die verzen van Lucretius waarin hij zo schitterend spreekt over de donder?: *Eerst wordt het blauw van de hemel geschokt door de donder. Oorzaak hiervan is dat hoog aan de hemel zwevende Wolken botsen op elkaar in de wirwar van winden.*⁷⁴

(#XI) Maar als de wolken al hoog vliegen, terwijl ze toch geheel op aarde ontstaan en ook weer op aarde terugvloeien, wat denk je dan van de lichamen van demonen, die zoveel verfijnder gevormd zijn? Want die zijn geen opeenhoping van troebele nevel en vochtige damp, zoals wolken, maar een eenheid uit dat meest pure, heldere en serene element lucht. Voor geen mens zijn ze zomaar te zien, tenzij ze zich door goddelijke wil vertonen. De oorzaak is dat bij hen geen aardse massa de plaats van het licht bezet en ons voor ogen kan komen, een massa waar onze blik onvermijdelijk op zou stuiten en bij blijven steken. De vezels van hun lichamen zijn juist ijl en glanzend en fijn, zozeer dat hun ijlheid alle stralen van ons gezichtsvermogen⁷⁵ doorlaat, hun glans ze terugkaatst en hun

fijnheid ze te boven gaat.

Zo heb je bijvoorbeeld de Homerische Minerva, die tussen de troepen van de Grieken verschijnt om Achilles tegen te houden. Ik zal het Griekse vers, als u een momentje geduld hebt, in het Latijn weergeven -- ja, hier komt het al meteen: Minerva is dus, zoals ik al zei, gekomen om Achilles af te remmen, op bevel van Juno: *Enkel voor hém is zij zichtbaar; de rest ziet haar niet.*⁷⁶

Zo heb je ook de Vergiliaanse Juturna, die zich ophoudt te midden van duizenden om hulp te verlenen aan haar broer, *en zich voegt bij 't krijgsvolk, maar niet wordt gezien,*⁷⁷

en, precies zoals de soldaat bij Plautus die zich beroemt op zijn schild, *al stralend 's vijands blik verblindt*⁷⁸.

(#XII) Ik ga nu niet nog een hele reeks anderen noemen. Goden die haat of liefde koesteren voor bepaalde mensen zijn bij de dichters doorgaans gemodelleerd naar deze groep demonen, en dat is helemaal niet zover bezijden de waarheid. Sommigen zouden succes bezorgen en een handje helpen, anderen juist tegenwerken en tegenslag berokkenen. Ze kennen ook medelijden en verontwaardiging, angst en blijdschap en elke andere toestand van de menselijke ziel. In eenzelfde woeling van het hart en op dezelfde baren van de geest zijn ze speelbal van alle gedachten-golven.

Maar al die beroeringen en stormen slaan hen ver weg van de kalmte van de hemelgoden. Want alle hemelbewoners zijn continu in dezelfde toestand van geest en bezitten zo een eeuwige constantheid. Nooit zal die verstoord worden en in de richting gaan van pijn of genot, nergens afwijken van haar vaste lijn om ineens in een bepaalde staat te raken, noch door een kracht van buiten (niets is sterker dan een god), noch uit zichzelf (niets is volmaakter dan een god). Want hoe kan iemand oorspronkelijk volmaakt zijn geweest, als hij van de ene toestand overgaat naar een andere toestand die beter is? Niemand zal uit zichzelf iets nieuws aanvatten, behalve als hij het oude beu is. Want er kan geen wijziging optreden in een situatie zonder dat afbreuk wordt gedaan aan het voorafgaande.

Om die reden mag de godheid geen enkele tijdelijke aandoening van haat of liefde ondergaan, en dus ook niet aangedaan worden door verontwaardiging of medelijden, niet ineen krimpen van angst,

niet uitgelaten vrolijk zijn. Van alle passies bevrijd, kent hij pijn noch vreugde, en nooit zal hij opeens iets willen of weigeren.

(#XIII) Maar al deze en soortgelijke eigenschappen passen wél heel goed bij de middenpositie van demonen. Die bevinden zich immers tussen ons en de goden in, qua ruimtelijke positie en qua geestelijke aanleg. Met de hogeren hebben ze onsterfelijkheid gemeen, met de lageren passies. Evenals wij zijn ze vatbaar voor alles wat de ziel kalmeert of prikkelt: ze raken geprikkeld uit woede, vermurwd door medelijden, bekoord door geschenken, bedaard door smeekbeden, verbitterd door beledigingen en gestreeld door ereblijken, en ze wisselen ook verder van stemmingen op eenzelfde manier als wij.

Om het in een definitie te vatten: demonen zijn levende wezens, verstandelijk van aard, gevoelig van ziel, luchtig van lichaam en eeuwig van tijd. Van die vijf punten die ik noemde, zijn de eerste drie hetzelfde als bij ons, het vierde is aan hen eigen, en het laatste hebben ze gemeen met de onsterfelijke goden, van wie ze verschillen door die gevoelens. Daarom heb ik ze ook 'gevoelig' genoemd. Dat is naar mijn idee helemaal niet zo gek, omdat ze blootstaan aan dezelfde verwarringen van geest als wij.

(#XIV) Vandaar ook dat we geloof moeten hechten aan de uiteenlopende religieuze gebruiken en de diverse plechtigheden in de cultus. Inderdaad zijn er dus onder de goddelijke wezens die graag 's nachts of juist overdag, in het openbaar of in het verborgene, in een blijde of trieste sfeer offerdieren, erediensten en rituelen willen zien. Egyptische machten bijvoorbeeld hebben meestal het liefste gejammer, Griekse doorgaans reidansen, barbaarse weer het kabaal van bekkens, tamboerijnen en fluiten. Al naar gelang de streek vertonen ook de andere onderdelen van godsdienst grote verschillen. De opstelling bij processies, het stilzwijgen bij mysteriën, de taken van priesters en plichten van offeranten; en ook de uitbeelding en uitrusting van goden, tradities en posities van tempels, bloed en kleur van offerdieren: al deze dingen zijn per plaats volgens vast gebruik geheiligd en ingesteld. Vaak merken we in dromen, waarzeggingen en orakels dat machten ontstemd zijn, wanneer er in hun eredienst iets is verwaarloosd uit onachtzaamheid of hooghartigheid. Voorbeelden hiervan heb ik te over, maar die zijn allemaal bekend en wijdverbreid. Wanneer je die begint te vermelden, laat je altijd veel meer weg dan je opnoemt.

VERSCHILLENDE TYPEN

Daarom zie ik er voor dit moment maar vanaf om in mijn rede aandacht te besteden aan wat, zoal niet bij iedereen vast geloof, dan toch onder allen brede bekendheid geniet. Ik kan in het Latijn beter iets anders bespreken, en wel dat er volgens de filosofen verschillende soorten demonen bestaan. Zo kunt u een helderder en voller inzicht krijgen over het voorgevoel van Socrates en de goddelijke macht met wie hij bevriend was.

(#XV) Want in een bepaalde betekenis wordt ook de menselijke ziel, zelfs terwijl ze in het lichaam zit, als 'demon' betiteld:
*Zijn het de Goden die mij deze gloed in mijn geest bezorgen,
Euryalus? Of wordt ieders woeste drang hem tot god?*⁷⁹

Zo is een goede drang in de ziel dus ook een goede god. Vandaar de verklaring volgens sommigen van 'eudaemones', zoals al gezegd⁸⁰: daarmee zouden gelukkige mensen bedoeld zijn, van wie de 'demon' goed is, dat wil zeggen de ziel volmaakt in deugd.

Deze demon kun je in onze taal, zoals ik het opvat, *Genius* noemen (ik weet niet of de vertaling echt gelukkig is, maar ik sta er wel achter). Want deze god, die bij ieder de eigen ziel is, wordt ondanks zijn onsterfelijkheid toch op een bepaalde manier samen met de mens geboren. Gebeden waarin we tot 'Genius en knieën [*genua*]' bidden, getuigen volgens mij dan ook van die samenvoeging en band van ons: in twee woorden omvatten ze lichaam en ziel, waarvan wij de verbinding en koppeling zijn.

Ook in een tweede betekenis is er een soort demonen: de menselijke ziel die de levensdienst vervuld heeft en afstand doet van het lichaam. In het oud-Latijnse taalgebruik vind ik hiervoor de term *Lemuris*. Tot deze Lemuren behoort ook degene die de zorg gekregen heeft voor zijn nabestaanden, en met bedaarde, vreedzame macht het huis beheerst; deze wordt *Lar Familiaris* genoemd. Wie vanwege verkeerd gedrag in het leven juist geen vaste plek heeft, maar rondzwerft en als het ware met ballingschap is gestraft, -- een onschuldig spookbeeld voor de goeden, maar voor de kwaden een gesel -- dat soort noemt men doorgaans *Larvae*. Wanneer het echter onduidelijk is welk lot een demon heeft, dus of hij Lar dan wel Larva is, dan betitelen we hem als *Manis-god*. Uiteraard is dan het woord 'god' toegevoegd omwille van de eer. Want van deze groep noemt men ze uitsluitend 'goden' als ze hun levensreis correct en verstandig hebben afgelegd, daarna als goddelijke machten heiligdommen en erediensten hebben gekregen

van de mensen, en algemeen worden waargenomen. Voorbeelden zijn Amphiaräus in Boeotië, Mopsus in Afrika, Osiris in Egypte, de een hier en de ander daar, en Aesculapius overal ter wereld.

(#XVI) Heel deze indeling heeft alleen betrekking op demonen die ooit in een menselijk lichaam zaten. Maar er bestaan ook nog anderen, in niet geringere aantallen en van veel meer bijzondere waardigheid; een hoger, voorname soort demonen. Ze zijn altijd vrij van de boeien en banden van het lichaam, en hebben specifieke vermogens en taken. Tot deze groep behoren Slaap en Amor, met hun onderling tegengestelde macht, Amor tot waken en Slaap tot rusten.

Welnu, uit deze meer verheven gelederen van demonen, zo beweert Plato, hebben de mensen elk afzonderlijk getuigen en bewakers gekregen van hun dagelijks leven. Onzichtbaar voor iedereen zijn die steeds aanwezig, als toeschouwers van alle daden en tevens van alle gedachten. Wanneer het leven voltooid is en de terugreis begint, zal diezelfde demon die met ons is verbonden ons onmiddellijk als zijn gevangenen wegvoeren en meeslepen naar het gerecht. Als we dan onze zaak bepleiten, staat hij bij ons: liegen we ergens over, dan zal hij ons weerleggen; spreken we de waarheid, dan zal hij die bevestigen. Kortom, zijn getuigenis is beslissend voor het oordeel.

U allen, die deze goddelijke theorie van Plato in mijn weergave aanhoort, moet zich daarom het volgende goed inprenten bij al uw daden en gedachten: realiseert u zich dat een mens geen enkel geheim kan hebben voor die bewaker, noch binnen zijn ziel noch daarbuiten. Nieuwsgierig bemoeit hij zich overal mee. Alles ziet hij, alles begrijpt hij, juist in de diepten van de geest houdt hij zich op, in de rol van geweten. Die demon waarover ik het heb, is je persoonlijk bewaker, je privé-prefect, huiselijk verkenner, eigen opzichter, intiem onderzoeker, constant observeerder, onontkoombaar beoordelaar en onafscheidelijk getuige, die het slechte ontraadt en het juiste aanraadt. Geef hem passende aandacht en betoon hem levendige interesse en godvruchtige verering, zoals Socrates hem vereerde door zijn rechtvaardigheid en zuiverheid. Dan zal hij voor jou bij onzekerheid vooruitblikken, je bij twijfel waarschuwen, bij gevaar beschermen, bij gebrek ondersteunen. Hij kan door dromen, door tekens en eventueel, indien nodig, zelfs door persoonlijk verschijnen het kwaad bij je afweren, het goede bevorderen, wat laag is verheffen, wat wankelt stutten, wat duister is verhelderen, voorspoed stimuleren en tegenspoed corrigeren.

(#XVII) Socrates was echt een volmaakt man en, zoals ook Apollo getuigt, een wijze. Is het dan vreemd dat hij deze eigen god heeft erkend en aanbeden? Juist daarom heeft zijn bewaker (ik zou haast zeggen: zijn inwonende *Lar Familiaris*) al het verkeerde geweerd, hem voor gevaar gewaarschuwd en met instructies uitgerust. Dat deed hij wanneer Socrates' wijsheid hem in de steek liet, en hij niet zozeer goede raad nodig had als wel voorspellingen. In plaats van mank gaan door zijn aarzeling, kon hij dan stevig staan door de voorspelling. Want er is veel, echt veel waarvoor ook wijze mannen snel naar zieners en orakels lopen.

Zie je soms niet hoe bij Homerus als in een enorme spiegel die twee dingen duidelijk gescheiden zijn: aan de ene kant de voorspellingskunst, aan de andere kant de wijsheid? Want wanneer er tweedracht is tussen die pijlers van het hele leger, Agamemnon met zijn koningsmacht en Achilles met zijn oorlogskracht, en er een man gezocht wordt die om zijn spreektalent geëerd wordt en om zijn kunde bekend staat, iemand die de hoogmoed van de Atride kan bedaren en de woestheid van de Pelopide kan beteugelen, die hun met zijn gezag de baas is, met voorbeelden de les leest, met zijn rede mild kan stemmen -- wie vat er dan op zo'n moment moed om het woord te nemen? Inderdaad, de redenaar uit Pylos. Die was vriendelijk van stem, slim door ervaring en eerbiedwaardig door zijn hoge leeftijd. Zijn lichaam was wel versleten met de jaren, zoals iedereen wist, maar zijn geest nog blakend van wijsheid, zijn woorden nog vloeiend van charme. (#XVIII) En verder, als men in een hachelijke, nijpende situatie verspieters moet kiezen om in het holst van de nacht door te dringen tot in het vijandelijk kamp, valt dan de keus niet op Odysseus en Diomedes? Samen zijn zij raad en daad, verstand en harde hand, bezieling en slagzwaard.

Maar wanneer ze in Aulis vastzitten, geblokkeerd, met de moed al haast in de schoenen gezonken, en wanneer ze dan moeten bezien of de oorlog moeilijk wordt en de overtocht mogelijk, wanneer de zee kalm zal zijn en de wind gunstig, aan de hand van tekens in ingewanden, banen van vogels, prooien van slangen -- dán zijn ze ineens stil, die twee hoogste pijlers van Griekse wijsheid, die mannen van Ithaca en Pylos. Dan is Calchas, de grote uitbinker in de zienskunst, redder in de nood! Die heeft toen de vogels, de altaren en de boom geschouwd. Ogenblikkelijk heeft hij door zijn voorspellingsgave de stormen doen liggen, de vloot laten uitvaren en tien jaar strijd voorspeld. Iets dergelijks gebeurde ook in het Trojaanse leger, toen de situatie om voorspellingen vroeg. Die wijze senaat viel stil. Hicetaon noch Lampo noch Clytius⁸¹ durfde

een uitspraak te doen. Allen luisterden zwijgend naar de waarzeggingen van Helenus, waar niemand blij mee was, en de profetieën van Cassandra, waar niemand aan geloofde.

SOCRATES EN DE GODDELIJKE STEM

Op dezelfde manier ging Socrates te werk. Als hij ergens een probleem tegenkwam dat buiten zijn filosofie lag, had hij daar de voorspellende kracht van zijn demon bij nodig. Hij deed dan netjes wat die eigen god hem opdroeg, en kwam daardoor nog meer in zijn gunst.

(#XIX) Die demon trad voornamelijk op om bepaalde handelingen van Socrates tegen te houden, nooit om ze te stimuleren. Waarom dat zo was, heb ik min of meer al aangegeven. Want als echt volmaakt man stond Socrates uit zichzelf al klaar voor alle taken die op hem rustten. Daar had hij geen aanmoediger bij nodig. Maar een tegenhouder had hij soms juist wel nodig, wanneer er in een van zijn plannen gevaar school. Daardoor kon hij dan als gewaarschuwd man oppassen en zijn actie op dat moment staken, om die veiliger naderhand te hervatten of via een andere weg te beginnen.

Bij dit soort gelegenheden hoorde hij 'een soort van godswege komende stem', zo vertelde hij altijd. Dat lezen we zo bij Plato. Laat niemand in elk geval denken dat hij voorspellende woorden opving van gewoon pratende mensen.⁸² Want op een keer, toen hij helemaal alleen met Phaedruss de stad uitliep en in de volle schaduw van een boom ging zitten, bespeurde hij dat teken. Het gaf hem te kennen dat hij het kleine stroompje van de Ilissus niet over mocht steken voordat hij Amor verzoend had. Door de heftige kritiek was deze namelijk ontstemd geraakt, en Socrates moest herroepen wat hij had gezegd.⁸³

Als hij trouwens werkelijk op voorspellende woorden had gelet, hadden sommige daarvan ook stimulansen voor hem kunnen zijn. Dat zien we in de praktijk bij veel mensen gebeuren: ze hechten al te veel geloof aan voorspellende woorden, en laten zich zodoende leiden door andermans woord in plaats van het eigen hart. Ze schuifelen door steegjes om aanwijzingen bijeen te scharrelen uit stemmen van vreemden. Ze denken, om zo te zeggen, niet met hun geest maar met hun oren. (#XX) Maar toch, hoe dit ook zij, in ieder geval horen ze de gewone stem van een waarzegger in hun oren klinken. Ze twijfelen er dan ook geen moment aan dat die

afkomstig is uit de mond van een mens.

Socrates echter sprak niet van een stem die hij hoorde maar van 'een soort van stem'. Uit die toevoeging kun je duidelijk opmaken dat hij geen gewone menselijke stem bedoelde. Want anders was dat 'een soort van' niet nodig, en had hij beter kunnen spreken van 'een stem' of hooguit 'de stem van iemand'. Zo zegt dat hoertje bij Terentius:

*ik hoorde net de stem van mijn soldaat, geloof ik.*⁸⁴

Maar wie zegt dat hij 'een soort van stem' gehoord heeft, weet niet waar die vandaan komt, of twijfelt aan de echtheid ervan, of geeft daarmee aan dat er iets ongewoons en geheimzinnigs aan was. Zo zei Socrates dat de stem die hij hoorde hem van godswege werd ingegeven op het juiste ogenblik.

Eigenlijk denk ik dat hij niet alleen met zijn oren tekens van zijn demon opving, maar ook met zijn ogen. Want geregeld gaf hij te kennen dat hij geen stem maar 'een teken' van de demon waarnam. Dat teken kan best een verschijning van de demon zijn geweest die alleen voor Socrates zichtbaar was, net als de Homerische Minerva voor Achilles.

Ik geloof dat de meesten van u veel moeite hebben om wat ik zojuist heb gezegd te geloven. U bent vast hogelijk verbaasd dat zo'n gedaante van een demon zich vaak aan Socrates voordeed. Maar de Pythagoreeërs waren juist altijd heel verbaasd als iemand beweerde dat hij nog nooit een demon had gezien. Dat zegt Aristoteles tenminste, volgens mij een betrouwbare bron. Als dus de eerste de beste het vermogen kan krijgen om een goddelijke verschijning te aanschouwen, waarom zou dat dan niet bij uitstek aan Socrates gegeven zijn? Diens geweldige wijsheid stelde hem immers op één lijn met de eerste de beste grote godheid. Want niets lijkt meer op een god of is een god welgevalliger dan een man wiens ziel volmaakt goed is en die even ver uitsteekt boven de rest van de mensen als hij nog af staat van de onsterfelijke goden.

GOED ZORGEN VOOR JE DEMON

(#XXI) Waarom zouden wij niet het voorbeeld van Socrates volgen en ons laten opwekken door de herinnering aan hem? Waarom proberen we niet om evenveel op de goden te lijken als hij, en ons te wijden aan de heilzame studie van de filosofie? Op een of andere manier worden we daarvan afgeleid.

Nergens ben ik zo verbaasd over: iedereen wil goed leven en weet dat je alleen leeft door je ziel; goed leven kan dus alleen door te zorgen voor je ziel; maar toch zorgen de mensen niet voor hun ziel! Als je scherp wilt zien, moet je iets doen aan de ogen waarmee je ziet. Als je wilt hardlopen, moet je iets doen aan de voeten waarmee je loopt. En als je flink wilt boksen, moet je de vuisten harden waarmee je bokst. En zo ook bij de rest van de ledematen: elk vergt op zijn eigen manier aandacht, afhankelijk van wat je wilt. Iedereen heeft dit zonder moeite helder voor ogen. Daarom vraag ik me telkens weer vol verbazing af, waarom de mensen niet ook goed zorgen voor hun ziel door zich regels op te leggen.

Want regels om te leven zijn voor iedereen even onmisbaar, anders dan regels voor schilderen of citerspelen, die ieder goed man zonder enig bezwaar en zonder schande of schroom kan negeren. Ik kan geen fluit spelen zoals Ismenias, maar ik schaam me niet dat ik geen fluitspeler ben. Ik kan niet met kleuren werken zoals Apelles, maar ik schaam me niet dat ik geen schilder ben. En zo is het ook bij de rest van de vakken, die ik nu niet allemaal langs loop: je mag ze gerust niet kennen, zonder dat je je hoeft te schamen.

(#XXII) Maar zeg nu maar eens als je durft 'ik kan niet goed leven, zoals Socrates, zoals Plato en zoals Pythagoras, maar ik schaam me niet dat ik niet weet hoe ik goed kan leven.' Dat durf je nooit te zeggen! Het is nu juist zo bijzonder verbazend, dat de mensen hiervan het minst onkundig willen lijken, maar desondanks geen moeite doen om het te leren. Bij één en hetzelfde vak veroordelen ze dus beoefening én onkunde tegelijk.

Je zou eens hun dagelijkse kosten op een rijtje moeten zetten. In hun boeken vind je dan grote uitgaven voor van alles en nog wat, maar niets voor zichzelf, ik bedoel: niets voor de zorg voor hun demon. Die zorg is niets anders dan de inwijding in de filosofie. Ja, ze bouwen zich natuurlijk wel de prachtigste buitenhuizen, voorzien hun woningen van alle denkbare luxe, en schaffen zich enorme aantallen slaven aan. In al die dingen, bij heel die overvloed, is er niets beschamends... behalve de eigenaren zelf. En niet ten onrechte, want ze hebben wel uitgebreide bezittingen waar ze met veel aandacht voor zorgen, maar lopen er zelf verwaarloosd, onbeschaafd en onverzorgd bij.

Kijk dus maar eens waar ze hun erfdeel voor verteren: je ziet de schitterendste, mooist gebouwde, van alle gemakken voorziene dingen: buitenhuizen die het tegen steden opnemen, woningen als tempels uitgerust, slaven in groten getale (en allemaal gepermanent!), het prachtigste huisraad; alles in overvloed, weelde

en luxe... behalve de eigenaar zelf. Eenzaam zit hij als een Tantalus te midden van zijn rijkdom. Behoeftig, noodlijdend en gebrekkig taalt hij niet naar die vluchtige stroom en dorst hij niet naar dat bedrieglijke water. Het is juist naar het ware geluk, dat wil zeggen naar voorspoedig leven en de schatten van de wijsheid dat hij hongert en dorst.

Hij begrijpt namelijk niet dat je rijke mensen op dezelfde manier moet bekijken als wanneer je paarden koopt. (#XXIII) Want bij de aanschaf van een paard let je niet op het zadeltuig, zie je niet de glans van de borstriem en kijk je niet naar de rijke halsversiering, al is het paard behangen met banden vol goud of zilver of veelkleurige stenen, al zijn het hoofd en de nek omgeven met kunstige ornamenten, al is het mondstuk uit drijfwerk, het zadel van purper en de buikriem verguld. Maar los van al dat tuig kijk je enkel naar het paard op zichzelf, naar zijn lichaam en zijn karakter. Je let erop of hij fraai is van aanblik, krachtig van draf, sterk in trekkracht. Het begint ermee of zijn lichaam beschikt over *een sierlijk hoofd, een korte buik en volle rug; en of hij rijk is aan spieren, trots van borst*⁸⁵;

verder of er
*wervels op de lende lopen in dubbele lijn*⁸⁶,

want ik moet er wel vlug, maar toch ook prettig op kunnen rijden. Zo moet je ook bij het bekijken van mensen geen rekening houden met die uitwendige dingen. Onderzoek alleen diepgaand de mens zelf, kijk naar hem zoals naar mijn goede Socrates: in zijn staat van armoede. Uitwendig noem ik wat je ouders je hebben meegegeven of wat je in de schoot is geworpen door het lot. Niets daarvan neem ik op in mijn lof van Socrates. Geen adellijke afkomst, geen rij van voorvaders, geen lange lijn van familie, geen benijdenswaardige rijkdom. Dat is allemaal, zoals ik zei, uitwendig. De roem van [...] ⁸⁷volstaat: het bezit van kwaliteiten waardoor een kleinzoon zich niet voor zijn grootvader schaamt. En je kunt al dat soort uitwendige dingen opsommen. 'Hij is adellijk': je prijst familie. 'Hij is rijk': fortuna is grillig. Ook het volgende tel ik niet mee. 'Hij is sterk': ziekte put uit. 'Hij is vlug': ouderdom zet stil. 'Hij is mooi': even wachten en het is over.

'Ja, maar hij weet alles van goede bezigheden, hij is bijzonder ontwikkeld, en naar menselijke verhoudingen een wijs man en kenner van het goede.' Eindelijk kom je eens met lof van de man zelf! Want dat is niet geërfd van zijn vader, of afhankelijk van het

toeval, of maar een jaar van kracht tot de volgende verkiezing, of aan verval onderhevig met het lichaam, of veranderlijk met de leeftijd. Inderdaad, die eerste kwaliteiten bezat mijn goede Socrates, en daarom liet hij de rest voor wat het was.

LOF VAN ODYSSEUS

(#XXIV) Waarom maak jij⁸⁸ geen aanstalten om de studie van de wijsbegeerte te beginnen? Waarom zet jij niet de vaart erin? Dan hoef je tenminste niets uitwendigs meer te horen wanneer ze je prijzen. Wie jouw roem wil verbreiden, zal je dan net zo prijzen als Accius Odysseus prees in zijn *Philoctetes*, aan het begin van die tragedie:

*vermaarde, kind van kleine streek,
befaamd in stad en land, jij, sterk
karakter, kern der Griekse vloot,
plaag en gesel der Trojanen,
Laërtes' zoon.*⁸⁹

Pas op het laatst noemt hij de vader. Voor de rest heb je nu alle lof van de man gehoord. Niets daarvan kan Laërtes of Anticlia of Arcisius voor zich opeisen. Heel die lofprijzing komt, zoals je ziet, aan Odysseus persoonlijk toe.

En wat Homerus je over diezelfde Odysseus vertelt, is al niet anders. Want hij geeft hem als vaste metgezel de wijsheid, die hij op dichterlijke wijze betitelt als Minerva. Met deze metgezel heeft Odysseus alle gevaar getrotseerd en alle tegenslag overwonnen. Want met haar hulp heeft hij de grot van de Cycloop betreden maar ook weer verlaten. Hij heeft de runderen van de Zon gezien maar zich ervan onthouden. Naar de onderwereld is hij afgedaald maar er ook weer uit opgestegen. Vergezeld van diezelfde wijsheid is hij Scylla voorbijgevaren maar niet gegrepen, door Charybdis omgeven maar niet vastgehouden, heeft hij de beker van Circe gedronken maar zonder veranderd te worden, is hij bij de Lotofagen gekomen maar niet gebleven, en heeft hij de Sirenen wel gehoord maar niet benaderd.

APULEIUS, *PRONKPASSAGES / DEMONEN*, vertaling Vincent Hunink
Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam 1994;
tweede, ongewijzigde, elektronische versie, Nijmegen 2003
www.let.ru.nl/V.Hunink/documents/apuleius_florida_NL.pdf

NOTEN

1. Volgens een oeroud gebruik werden horens en vellen van gevangen beesten door jagers als trofeeën opgehangen aan een boom.
2. Een door de bliksem getroffen plek werd beschouwd als een religieuze plaats.
3. Plautus, *Truculentus* 489.
4. Homerus, *Ilias* 3,12.
5. Vergilius, *Eclogae* 3,27.
6. De Romeinse *mimus* was een simpel soort klucht vol grappen en grollen. De spelers op het toneel droegen purperkleurige kleren; de in het publiek aanwezige magistraten waren gehuld in echt purperen gewaden. Een grotere sociale kloof dan die tussen deze twee groepen was nauwelijks denkbaar.
7. Het woord *pallium* wordt door Apuleius vrijwel steeds in de tweede hier aangegeven betekenis gebruikt: als typisch kenmerk van een filosoof.
8. De geciteerde verzen afkomstig uit een ons onbekende bron. Vaak neemt men zonder meer aan dat ze zijn geschreven door de in *Pronkpassages* VII genoemde dichter Clemens, gezien het exotische thema. De tekst geeft echter geen duidelijke aanwijzing hiervoor. Omdat Apuleius hier geen dichter noemt en de verzen ook niet algemeen bekend zijn, is hij waarschijnlijk zelf de auteur.
9. De tekst is hier onzeker. Ik vertaal <sua> *denique ceteri commemorant*, met de conjectuur van Leo, aanvaard door Augello.
10. Van deze dichter is verder niets bekend. Vergelijk ook noot 8.
11. Apuleius vergist zich hier. Polycletus leefde ongeveer een eeuw vóór Alexander. Bedoeld is de beeldhouwer Lysippus. Het kan ook zijn dat Apuleius hier een afwijkende versie van het verhaal volgt. Overigens wordt het bedoelde edict van Alexander pas in de 1e eeuw v.Chr. in de bronnen vermeld. Het is waarschijnlijk een gevolg van legendevorming.
12. Volgens Apuleius schermen de bedoelde mensen met de filosofie, maar doen ze hierin zelf voor eenvoudige boeren en handwerkslui onder. De toon van de polemieek doet denken aan de *Toverkunsten*. Ook hierin verwijt hij zijn tegenstanders onkunde, barbaarsheid en gebrek aan elementair inzicht. Mogelijk is Apuleius' kritiek hier gericht tegen rondtrekkende Cynische boetpredikers.

13. Over welke magistraat het precies gaat, valt uit het korte fragment niet op te maken.
14. Apuleius gebruikt hier een hoogst ongebruikelijke uitdrukking ter aanduiding van 'valse filosofen'.
15. Uit Apuleius' woorden valt op te maken dat sommige mensen zijn voordrachten ter plekke stenografeerden, en later op eigen initiatief publiceerden; van 'auteursrechten' was in de oudheid nog geen sprake. Daarnaast verbreidde Apuleius ook zelf bepaalde redevoeringen, zoals blijkt uit *Pronkpassages* XVI (slot).
16. De omzichtige bewoordingen van Apuleius doen vermoeden dat hij ooit een conflict met de aangesproken proconsul gehad heeft. Hij zou bijvoorbeeld als advocaat een rechtszaak bij hem verloren kunnen hebben.
17. De vleierij is tweeledig: de zoon lijkt sterk op de vader en zorgt met al zijn voortreffelijkheid ervoor dat men in Carthago niet te klagen heeft over misstanden. Anderzijds roept hij de herinnering op aan zijn voortreffelijke vader, naar wie aldus toch een verlangen ontstaat.
18. Accius, *Tragedies* 585-6 (Warmington).
19. Vergelijk voor theorieën over de maan: *Demonen* I-II.
20. Vergilius, *Georgica* 1,154.
21. De tekst is hier uiterst onzeker. Vertaald is de emendatie door Helm (*id est crocitare, non loqui*). Een andere emendatie (*idem conari, non loqui*) zou iets opleveren als: 'dan probeert hij hetzelfde, maar spreekt niet.'
22. Knapzak, stok en pallium zijn de typische uitrusting van een filosoof; vergelijk *Toverkunsten* blz 32.
23. Zeno van Citium (ca. 335 - 265 v.Chr.), filosoof, aanvankelijk leerling van Crates, later zelfstandig filosoof met een eigen systeem. Hij wordt beschouwd als de grondlegger van de Stoa.
24. Ik volg hier de lezing van Augello (*holitori sculpatur*).
25. Ruim 3 1/2 kilometer (een stadion is 185 meter).
26. Voor Zoroaster, vergelijk *Toverkunsten*, blz. 35-36.
27. Over de 'gymnosofisten', zie ook *Pronkpassages* VI.

28. Bedoeld is: proza.

29. 'Binnen de omwalling hunner glanzende tanden' houden: een toespeling op welbekende uitdrukkingen bij Homerus (bijvoorbeeld *Odyssee* 1,64).

30. Het is niet bekend tot welke magistraat Apuleius zich hier richt.

31. Het gaat hier kennelijk om een soort kuuroord. Buiten Apuleius wordt er nergens naar verwezen. Het is goed denkbaar dat de in *Pronkpassages* XVI genoemde T. Iulius Perseus hiervan de stichter was. Dit wordt gesuggereerd door zijn naam, maar ook door zijn relatie met de god Aesculapius, die door Apuleius daar wordt aangegeven.

32. Met de term 'Midden-komedie' wordt de tweede fase in de ontwikkeling van Griekse komedie aangeduid, volgend op de 'Oude Komedie', waarvan Aristophanes de belangrijkste vertegenwoordiger was. Philemon wordt tegenwoordig veelal gerangschikt onder de derde fase, die van de 'Nieuwe Komedie', waarvan Menander de bekendste vertegenwoordiger is. In de Nieuwe Komedie is de rol van het koor zeer beperkt, en hebben de scherpe satire, politieke lading en absurdistische taferelen uit de Oude Komedie definitief plaats gemaakt voor milde spot, scènes uit het burgerlijke leven en lang uitgesponnen liefdesverwickelingen. Het onderscheid tussen Midden-Komedie en Nieuwe Komedie is niet altijd even scherp, zoals ook blijkt uit Apuleius' gebruik van de eerste term.

33. Bij de opvoering van komedies wedijverden dichters met elkaar om de 'eerste prijs'. Antieke bronnen berichten dat Philemon inderdaad een aantal malen de overwinning behaalde op Menander. De laatste was weliswaar naar algemeen oordeel de beste schrijver, maar Philemon had betere contacten. Gellius (17,4) vertelt dat Menander daarom bij een ontmoeting met Philemon uitriep: 'Met alle respect, maar als je wint van mij, schaam je je dan niet?'

34. Aan het einde van een komedievoorstelling werd soms een bruiloft gevierd.

35. Kennelijk is de toekenning van het standbeeld onverwacht gekomen. Apuleius had een bepaalde andere voordracht half moeten uitstellen, maar na terugkomst in Carthago moet hij allereerst een dankwoord improviseren voor het standbeeld. De soms wat rommelige structuur van *Pronkpassages* XVI wijst op het van oorsprong improviserend karakter ervan.

36. Van hier af is de tekst en interpretatie van *Pronkpassages* XVI enigszins onduidelijk. Aemilianus Strabo heeft een voorstel gedaan om een standbeeld voor Apuleius op te richten. Dit voorstel is wel goedgekeurd,

maar het beeld is dit nog niet gerealiseerd. Apuleius stelt een 'volledig' dankwoord uit tot de feitelijke oprichting ervan, en geeft hier alleen maar een voorproef. Uit de overgeleverde tekst valt op te maken dat Apuleius ter plekke een boek presenteert, en het schrijven van een tweede boek aankondigt. Onder 'een boek schrijven' (*librum conscribere*) moeten we hier wel verstaan: een redevoering op schrift uitwerken.

37. Vergilius, *Aeneïs* 4,336.

38. Opnieuw verwijst Apuleius hier naar zijn critici, de mensen die alles wat hij zegt en doet, uit jaloezie bekritisieren.

39. Apuleius verpakt hier een wens als iets wat al nagenoeg zeker lijkt.

40. Heel subtiel laat Apuleius hier doorschemeren een eventueel tweede standbeeld zeer op prijs te stellen. Van zo'n beeld was verder nog geen sprake. Terwijl het eerste beeld dus nog niet gerealiseerd is, verzoekt hij min of meer al om een tweede.

41. De implicatie van het voorgaande was dat Apuleius geen speciale moeite hoeft te doen om bij belangrijke personen in de gunst te komen. Men stelt het blijkbaar op prijs als hij er is. Desondanks wil hij nu de proconsul Scipio Orfitus prijzen. Deze ongerijmdheid wordt door Apuleius handig versluierd door de nu volgende uitweiding over de menselijke stem.

42. Vergilius, *Eclogae* 8,56.

43. Ik vertaal de lezing *in solitudine arcana*. Bij Helm luidt de tekst: *in solitudine Africana* 'in de eenzaamheid van Afrika'.

44. Kennelijk spreekt Apuleius ook bij deze gelegenheid voor een zeer talrijk publiek. Mogelijk doet hij dat in een theater, zoals in *Pronkpassages* V en XVIII. Met het 'loflied' wordt een lofprijzing in poëtische vorm bedoeld, oftewel een lofdicht.

45. In de vorige zin werden dingen genoemd die het publiek recht voor zich zag. Hier gaat het duidelijk om wat men boven en naast zich kon zien. Apuleius lijkt te duiden op een soort afdak boven de tribunes in het theater. Aan de onderkant van dat dak waren 'cassettes' (verdiept liggende vlakken) aangebracht, met daarin decoraties van edelmetaal of in felle kleuren. In zijn beschrijving gebruikt Apuleius enkele zeer zeldzame woorden.

46. Het komedie-citaat is Plautus, *Truculentus*, proloog, 1-3. Het tragedie-citaat komt uit een onbekende bron, *Ex incertis incertorum tragoediis* 81 (Warmington).

47. Deze passage bevat enige autobiografische elementen. Apuleius is geboren in de stad Madauros, die afgevaardigden had in de provinciale raad in Carthago. Toen hij nog jong was, verhuisde zijn familie naar Carthago, waar hij zijn eerste onderwijs kreeg. Zijn hogere opleiding vond plaats in Athene, zoals hij niet moe wordt te vertellen (vergelijk ook *Pronkpassages* XX). Ook zijn grote beheersing van zowel Latijn als Grieks is iets waarop hij steeds pocht. Zijn literaire werk, ten slotte, genoot al snel een grote bekendheid.

48. Thales toonde aan dat de zon, evenals de maan, een omloopbaan heeft van 720 maal zijn diameter. Vergelijk Diogenes Laërtius I 24.

49. Het gaat hier wellicht om T. Iulius Perseus, van wie een inscriptie is gevonden bij een Asclepius-tempel in de buurt van Carthago.

50. Camenae is oorspronkelijk een Romeinse benaming voor bepaalde bosnimfen. Al vrij vroeg zijn ze gelijkgesteld met de Muzen.

51. Lucilius 506 (Warmington).

52. Crates wordt ook indirect vergeleken met Hercules in *Toverkunsten* blz.32-33. Voorts was hij al onderwerp van *Pronkpassages* XIV; op de daar vertelde anekdote zinspeelt Apuleius hier in de slotalinea.

53. Lucilius 1131 (Warmington). Lucilius gebruikt het Griekse woord voor een vlot (in tegenstelling tot een hecht geconstrueerd schip). De tekst is hier onzeker; ik vertaal met de aanvulling *incompto* van Brakman.

54. De zin is nogal cryptisch. Bedoeld lijkt het volgende: het luisteren naar een geïmproviseerde rede stelt relatief hoge eisen aan het publiek, want de reacties bepalen mede de loop van het betoog. Tegelijkertijd zal het publiek dan veel eerder onvolkomenheden accepteren dan wanneer het de rede zou lezen.

55. In de oudheid werd altijd hardop gelezen. De gedachte is dus: een geschrift is er al, en is voor zijn ontstaan niet afhankelijk van een lezer. Zelfs als de lezer er niets mee doet, blijft een geschrift hetzelfde.

56. In deze zin zitten vermoedelijk twee lacunes. De vertaalde aanvullingen zijn niet meer dan voorzichtige suggesties.

57. De stof van deze fabel is in een groot aantal versies bekend uit de Aesopische traditie (*Aesopica* 124). Oude versies zijn: Aesopische fabels 126 (Hausrath); Phaedrus 1,13 en Babrius 77. Vergeleken hiermee blijkt Apuleius het verhaal uit te breiden met beeldende details en stilistische verfraaiingen. Omgekeerd toont de laatste alinea dat hij ook in staat is om

de stof juist tot de kern te comprimeren. Het verlengen en verkorten van fabels behoorde tot de oefeningen die leerlingen in het voorbereidend retorica-onderwijs kregen opgelegd.

58. Vergilius, *Georgica* 1,5-6. De vertaling is die van Ida Gerhardt, met een kleine wijziging in verband met de constructie bij Apuleius ('u' in plaats van 'Gij').

59. Lucretius, *De rerum natura*, 5,575-6. Apuleius' citaat is niet geheel exact. Zijn verklaring van het maanlicht is sterk beïnvloed door de hele passage van Lucretius waaruit het citaat stamt.

60. De hier aangekondigde nadere bespreking komt noch in *Demonen*, noch in het overige werk van Apuleius voor.

61. Vergilius, *Aeneïs* 3,516.

62. Ennius, *Iphigeneia* 223 (Warmington). Het citaat is niet geheel letterlijk: Ennius spreekt van een 'schild des hemels'.

63. Ennius, *Annalen* 60-61 (Warmington). De regels vormen twee stroeve maar complete hexameters. De prosodie is de bij Ennius normale, oud-Latijnse: zo is de slotlettergreep van 'Neptunus' kort.

64. Vergelijk Plato, *Symposium* 203 A.

65. Vergilius, *Aeneïs* 9,300.

66. Vergilius, *Aeneïs* 10,773.

67. Vergelijk Ennius, *Tragedies* 389 (Warmington):
O milde, gevleugelde Trouw, en Eed van Juppiter! [*ius iurandum Iovis*]

Apuleius leidt de eerste lettergreep van *iusiurandum* terug op de vorm *Iovis*, de genitivus van *Juppiter*. Deze verklaring wordt door Ennius niet zo gegeven, en is overigens ook niet juist.

68. Hoewel het woord *daemon* 'demon' nog niet de latere negatieve associaties uit het Christendom heeft, is Apuleius opvallend voorzichtig met het gebruik van de term. Vergelijk ook de discussie in de inleiding over de titel van dit werk.

69. In deze zin wordt bedoeld op enkele gangbare methoden van voorspellingskunst: droomverklaring, onderzoek van kloofjes en rimpels in ingewanden van offerdieren, duiding van de vlucht van vogels of van hun

voorspellende geluiden, het doen van waarzeggingen, waarneming van bliksems of verschijnselen in wolken. Voor de verschillende soorten voortekens, vergelijk ook Cicero's tractaat *De divinatione*; Nederlandse vertaling: *Over het voorspellen van de toekomst*, vertaald door W.A.M. Peters, (Ambo) Baarn 1992.

70. In deze passage zinspeelt Apuleius op enkele bekende voorbeelden van effectief gebleken voorspellingen.

Hannibal wilde een gouden zuil weghalen uit de tempel van Juno in Lacinium; de godin verscheen hem in een droom en dreigde hem aan zijn enige goede oog blind te maken als hij niet afzag van zijn plan. Hannibal bracht het inderdaad niet ten uitvoer.

Flaminius kreeg bij de aanvaarding van het consulaat in 217 v.Chr. een ongunstig voorteken; kort daarna verloor hij de slag bij het Trasumeense Meer (in de tweede Punische oorlog).

Attius Navius was een bekend ziener in de vroeg-Romeinse koningstijd. Om hem te testen stelde koning Tarquinius Priscus de vraag, of dat wat hij, de koning, toen dacht uitvoerbaar was. Attius bekeek de voortekens en zei 'ja'. De koning sprak zijn gedachte uit: het doorklieven van een grote steen met een scheermesje. Attius nam een scheermesje en volbracht die daad.

Tarquinius Priscus en Servius Tullius zijn vroeg-Romeinse koningen. Ze kregen hun koningschap voorspeld, de eerste doordat een adelaar de muts van zijn hoofd pakte maar daarna weer terugzette; de tweede doordat bij hem als kleine jongen tijdens zijn slaap vlammen rond het hoofd werden gezien.

71. Deze theorie dat ook in het vuur bepaalde wezens leven, was in de oudheid gangbaar.

72. De hoogste top van de Olympus is volgens tegenwoordige metingen 2917 meter. Apuleius' aanduiding 'nog geen tien stadia' (ofte wel 1850 meter) is dus een vergissing.

73. Apuleius gebruikt hier een traditioneel dichtelijk beeld; zie bijvoorbeeld Lucretius 6,743; Vergilius *Aeneis* 1,301; 6,19. Het beeld gaat terug op Aeschylus, *Agamemnon* 52.

74. Lucretius, *De rerum natura* 6,96-98.

75. In deze hele passage wordt visuele waarneming gezien als een proces waarbij stralen vanuit de ogen naar de objecten gaan. Deze opvatting was in de oudheid gangbaar. Vergelijk *Toverkunsten* p.26.

76. Vergelijk Homerus, *Ilias* 1,198.

77. Vergilius, *Aeneïs* 1,440. Het vers heeft bij Vergilius overigens geen betrekking op Juturna, maar op Aeneas.

78. Plautus, *Miles Gloriosus* 4. Het citaat is niet geheel precies.

79. Vergilius, *Aeneïs*, 9,184-5. De woorden worden gesproken door Nisus tot zijn vriend Euryalus, kort voordat ze zich in een strijd begeven die zij uiteindelijk met de dood zullen bekopen. Over deze episode zie: Vincent Hunink, 'Oorlog en liefde in Vergilius' "Aeneis", in: *De Gids* 154,1991, p. 660-669.

80. Vermoedelijk heeft Apuleius in het verloren, waarschijnlijk Griekse gedeelte van zijn voordracht al hierover gesproken.

81. Drie Trojaanse wijzen.

82. Het opvangen van onverhoeds geuite woorden gold in de oudheid als een methode van voorspellingskunst. In Apuleius' tijd had zich dit ontwikkeld tot een wijd verbreid bijgeloof. Dit valt althans op te maken uit zijn bewoordingen in de nu volgende passage.

83. De passage zinspeelt op de *Phaedrus* van Plato, in het bijzonder 227 A; 228 B - 230 C; 242B - 243 B.

84. Terentius, *Eunuchus* 454.

85. Vergilius, *Georgica* 3,80-81. De Latijnse tekst geeft ook nog het laatste woord van vers 81 (*honesti*) dat bij Vergilius duidelijk bij het niet geciteerde vervolg (82-3) hoort. Het woord is hier onvertaald gebleven.

86. Vergilius, *Georgica* 3,87. De twee Vergilius-citaten laten al iets zien van de rijke literaire tradities die achter het slotgedeelte van *Demonen* liggen.

87. De tekst is hier onzeker. Sommige uitgevers nemen aan dat we moeten lezen *Porthaonio* 'voor de zoon van Porthaon.' Dat zou verwijzen naar Oineus, koning van Aetolië. Deze werd op zijn oude dag van de troon gestoten door een neef, maar weer in ere hersteld door zijn kleinzoon. Maar de context lijkt vooral te vragen om een verwijzing naar Socrates, of naar iets algemeen menselijks, eerder dan naar één vaag mythologisch voorbeeld.

88. Aan het slot van zijn betoog spreekt de spreker rechtstreeks tot alle

VERANTWOORDING

Voor de vertaling van Apuleius' *Pronkpassages (Florida)* is gebruik gemaakt van verschillende edities. In principe is de tekst van de Teubner-uitgave van Helm (1959) aangehouden, maar op sommige plaatsen ben ik hiervan afgeweken. Van de bestaande vertalingen heb ik vooral veel profijt gehad van de Italiaanse door Augello (1984), de Franse door Vallette (1924) en de Engelse door Butler (1909).

Voor *Demonen (De deo Socratis)* is in principe de tekst gevolgd van de Budé-uitgave van Beaujeu (1973). Daarnaast heb ik de editie van Moreschini (1991) gebruikt. Vier vertalingen heb ik geraadpleegd: de Franse door Beaujeu, de Italiaanse door Del Re (1966) en Portogalli Cagli (1992), en de Duitse door Bingenheimer (1993).

De inleiding is uiteraard mede op basis van recente secundaire literatuur geschreven. Hiervan noem ik met name de overzichtsartikelen door B.L. Hijmans jr.: 'Apuleius philosophus Platonius', in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II, 36.1, 1987, 395-475; 'Apuleius orator: Pro se de magia and Florida', in: idem, 1994 (te verschijnen). Voor wat betreft de omstreden 'Proloog' van *Demonen* deel ik grotendeels de opvattingen van Teresa Mantero (1973).

Bij het vertalen ben ik uitgegaan van het volgende principe: een vertaling moet voor zover mogelijk het totale communicatieve effect van de originele tekst overbrengen, met zo min mogelijk stilistisch en semantisch verlies. Daarom is mijn uitgangspunt het streven naar *equivalentie*, de toestand waarbij vertaalde woorden of uitdrukkingen eenzelfde effect op de lezer hebben als in het origineel, zowel in de opgeroepen inhoud als in stijlkenmerken. Hierbij moet de vertaalde tekst, binnen het taalsysteem van de doeltaal, even vlot of stroef en even traditioneel of innoverend zijn als het origineel.

In het geval van klassiek-Latijnse teksten als die van Apuleius is het oorspronkelijke effect alleen te reconstrueren. Toch valt duidelijk te zien dat ze zeer uitgesproken en opvallende stijlkenmerken bezitten. Dit heeft dan ook een belangrijk stempel gedrukt op de vertaling. Zo heb ik soms minieme betekenisverschuivingen toegelaten om zware verbale effecten van het origineel over te kunnen brengen. Dat is bijvoorbeeld gebeurd bij sommige opsommingen van taalkundig parallelle delen met correspondenties in woordlengte, accent en klanken.

Als equivalentie op woordniveau onmogelijk is, kan soms met een minimale ingreep op een hoger niveau equivalentie bereikt worden. Zo heb ik wel eens een zeer opvallend klankeffect of een registerwisseling verschoven naar een volgende zin, als dat natuurlijker Nederlands opleverde. Als ook dit soort compensatie niet werkt, mag een vertaler

gebruik maken van middelen als parafrase of, eventueel, substitutie. Mede dankzij deze en andere regels en methoden kan vertaalkunde gelden als een vorm van toegepaste wetenschap. In deze opvatting over het vertalen sluit ik mij nauw aan bij Peter Verstegen, *Vertaalkunde versus vertaalwetenschap* (Amsterdam 1993).

Om de teksten beter toegankelijk te maken, heb ik ze voorzien van titels en tussenkopjes. Verder heb ik alle fragmenten kort ingeleid en in de hele tekst voetnoten toegevoegd waar me dat wenselijk leek. Het gaat daarbij hoofdzakelijk om bronvermeldingen van citaten en om enige achtergrondinformatie. Encyclopedische feiten zijn alleen gegeven waar de tekst anders moeilijk te volgen zou zijn. De index van namen is beperkt van opzet. Ze bevat alle namen uit de teksten, deels met een korte verklaring.

Graag spreek ik mijn dank uit aan Uitgeverij Querido voor de aandacht en zorgvuldigheid waarmee zij ook deze Apuleius-uitgave heeft omringd. Ook wil ik enkele personen bedanken die me hebben geholpen bij de vertaling. Rudi van der Paardt en Fik Meijer ben ik erkentelijk voor hun vele, waardevolle vertaalsuggesties. Aan Cees van der Pluijm dank ik talrijke verbeteringen in de Nederlandse formulering. Gert-Jan van Dijk gaf me bruikbare inlichtingen over de Griekse en Latijnse fabel. Marco Balvers heeft me, als altijd, geholpen door zijn creatieve ideeën en zijn steun.

Vincent Hunink

INDEX

Opgenomen zijn uitsluitend de in de vertaalde teksten voorkomende namen. Namen kunnen meer dan een maal in de aangegeven teksten voorkomen.

P. = Pronkpassages

D. = Demonen

Prol. = Proloog

Accius : Romeins tragediedichter (2e eeuw v.Chr.) > D. XXIV
Achilles > D. XI; XVII
Aemilianus Strabo : proconsul in ca. 166 > P. XVI
Aesculapius : Griekse god van de geneeskunst > P. XVIII; D. XV
Aesopus : beroemde Griekse fabeldichter > D. Prol.I
Afrika > P. XVI; XVIII; D. XV
Agamemnon > D. XVII
Alexander de Grote > P. VII
Amor > D. XVI; XIX
Amphiaräus vorst in Argos, na zijn dood vereerd in Thebe > D. XV
Anacreon : Grieks dichter (6e eeuw v.Chr.) > P. XV
Anaximander van Milete : Grieks filosoof (6e eeuw v.Chr.) > P. XV
Anticlia : moeder van Odysseus > D. XXIV
Antigenidas : Grieks musicus (4e eeuw v.Chr.) > P. IV
Apelles : Grieks schilder (4e eeuw v.Chr.) > P. VII; D. XXI
Apollo > P. III; D. Prol.I; D. II; XVII
Apuleius > P. XX
Arabieren > P. VI
Arcisius : grootvader van Odysseus > D. XXIV
Arcturus > D. II
Arion : mythologische figuur legendarische zanger > P. XVII
Aristippus : Grieks (Cyreneïsch) filosoof (5e/4e eeuw v.Chr.) > D. Prol.I
Aristoteles > D. VIII; XX
Arsaciden : koningsdynastie bij de Parthen > P. VI
Ascanius : Julius, zoon van Aeneas > D. V
Asclepiades : Griekse arts te Rome (begin 1e eeuw v.Chr.) > P. XIX
Athene > P. XVIII; XX; XXII
Atride : Agamemnon > D. XVII
Attius Navius : (zie noot) > D. VII
Aulis : havenplaats in Boeotië > D. XVIII
Bathyllus : vriendje van Polycrates > P. XV
Beren > D. II

Boeotië > D. XV
Brahmanen : wijzen uit India > P. XV
Cambyses : Perzisch koning (6e eeuw v.Chr.) > P. XV
Camena : Muze > P. XX
Carthagers > P. XVI; XVIII
Carthago > P. IX; XVI; XVII; XX
Cassandra : Trojaanse zieneres > D. XVIII
Ceres > D. II
Chaldeeërs : wijzen uit Babylonië, deskundig in sterrenkunde > P. XV; D. I
Charybdis : gevaarlijk monster uit de *Odyssee* > D. XXIV
Circe : tovenaars uit de *Odyssee* > D. XXIV
Cithaeron : gebergte tussen Attica en Boeotië > P. XVIII
Clemens : verder onbekende tijdgenoot van Apuleius > P. VII
Clytius : Trojaanse wijze > D. XVIII
Crates : Grieks (Cynisch) filosoof, (4e eeuw v.Chr.) > P. XIV; P. XX; XXII
Creophilus : Grieks dichter (7e eeuw v.Chr.) > P. XV
Croton : Griekse kolonie in Zuid-Italië > P. XV
Cycloop > D. XXIV
Cyreneïsche school : Griekse filosofische denkrichting met hedonistische inslag > D. Prol.I
Democritus : Grieks filosoof (5e eeuw v.Chr.) > P. XVIII
Diana > D. II
Diogenes : Grieks (Cynisch) filosoof (4e eeuw v.Chr.) > P. XIV; XXII
Diomedes : Griekse held uit de Trojaanse oorlog > D. XVIII
Egypte > P. XV; D. XV
Egyptenaren > P. VI
Elis : streek op de Peloponnesus > P. IX
Ennius > D. II; V
Epicharmus : Grieks mimedichter (ca. 500 v.Chr.) > P. XX
Epimenides van Kreta : waarzegger (6e eeuw v.Chr.) > P. XV
Etrusken > D. VII
Euathlus : leerling van Protagoras (5e eeuw v.Chr.) > P. XVIII
Euryalus : figuur uit de *Aeneïs* van Vergilius > D. XV
Flaminius : (zie noot) > D. VII
Ganges : rivier in India > P. VI
Genius > D. XV
Gillus : vooraanstaand burger uit Croton (6e eeuw v.Chr.) > P. XV
Grieken > P. XVIII; D. V; VI; XI
Griekenland > D. Prol.II
gymnosofisten > P. VI; XV
Hannibal : (zie noot) > D. VII

Helenus : Trojaanse ziener > D. XVIII
Hercules > P. XXII
Hicetaon : Trojaanse wijze > D. XVIII
Hipparche : rijke vriendin van Crates > P. XIV
Hippias : Grieks sofist (5e eeuw v.Chr.) > P. IX
Hippocrates : Griekse arts (5e eeuw v.Chr.) > P. XIX
Homerus > P. XV; D. XI; XVII; XX; XXIV
Honorinus : zoon van Severianus > P. IX
Hyaden > D. II
Hyagnis : mythologische figuur, vader van Marsyas > P. III
Icarische zee > P. XV
India > P. XII; XV
Indiërs > P. VI
Ismenias : Grieks fluitspeler (4e eeuw v.Chr.) > D. XXI
Ithaca : eiland van Odysseus > D. XVIII
Ithyraeërs > P. VI
Joden > P. VI
Jovis : Juppiter > D. II; V
Julius Perseus : personage in dialoog van Apuleius > P. XVIII
Julus : Zie Ascanius
Juno > P. XV; D. II; XI
Juppiter > P. X; D. V
Juturna > D. XI
Laërtes : vader van Odysseus > D. XXIV
Lampo : Trojaanse wijze > D. XVIII
Lar Familiaris > D. XV; XVII
Larva > D. XV
Lemuris > D. XV
Laodamas : Grieks filosoof, leerling van Creophilus > P. XV
Latium > D. Prol. II
Liber : de god Bacchus > P. XVIII
Lotofagen : vreedzaam mythisch volk in Afrika > D. XXIV
Lucilius : Romeins satire-dichter (2e eeuw v.Chr.) > P. XXI; D. Prol. I
Lucretius : Romeins leerdichter (1e eeuw v.Chr.) > D. I; X
Mandraytus van Priëne : leerling van Thales > P. XVIII
Manis > D. XV
Mars > P. X; D. II
Marsyas : mythologische figuur > P. III
Menander : Grieks komediedichter (4e eeuw v.Chr.) > P. XVI
Mercurius > P. X; D. II
Mezentius : wrede tiran uit de *Aeneïd* van Vergilius > D. V
Minerva > P. III; D. II; XI; XX; XXIV

Mopsus : Griekse ziener > D. XV
Muzen > P. III; IX; XX
Nabataeërs > P. VI
Neptunus > D. II
Oceaan > P. VI
Odysseus > D. XVIII; XXIV
Olympische Spelen > P. IX
Olympus > D. VIII
Orfitus : zie Scipio Orfitus
Orpheus : mythologische figuur, legendarische zanger > P. XVII
Osiris : Egyptische god > D. XV
Pelopide : Achilles > D. XVII
Persiaanse baden : kuuroord bij Carthago (wellicht genoemd naar Julius Perseus) > P. XVI
Phaedrus : persoon uit dialogen van Plato > D. XIX
Pherecydes van Syrus : vroege Griekse prozaschrijver (6e eeuw v.Chr.) > P. XV
Philemon : Grieks komediedichter (4e eeuw v.Chr.) > P. XVI
Pisa : plaats in Elis > P. IX
Plato > P. XV; XX; D. I; II; III; IV; V; VI; XVI; XIX; XXII
Plautus : Romeins komediedichter (3e/2e eeuw v.Chr.) > P. II; XVIII; D. XI
Polycletus : Grieks beeldhouwer (4e eeuw v.Chr.) > P. VII
Polycrates : alleenheerser op Samos (6e eeuw v.Chr.) > P. XV
Protagoras : Grieks sofist (5e eeuw v.Chr.) > P. XVIII
Pylos : Griekse stad, bekend vanwege Nestor > D. XVII
Pyrgoteles : Grieks kunstenaar (4e eeuw v.Chr.) > P. VII
Pythagoras: Grieks filosoof (6e eeuw v.Chr.) > P. XV; D. XXII
Pythagoreeërs > D. XX
Rutuli : volk in Latium, bekend uit de *Aeneïs* van Vergilius > D. V
Sabidius Severus : personage in dialoog van Apuleius > P. XVIII
Samos : eiland bij Milete > P. XV
Saturnus > P. X
Scipio Orfitus : proconsul in 163/164 > P. XVII
Scylla : gevaarlijk monster uit de *Odyssee* > D. XXIV
Servius Tullius : (zie noot) > D. VII
Severianus : S. Severianus Honorinus, proconsul in 162/163 > P. IX
Sibyllen > D. VII
Sirenen > D. XXIV
Slaap > D. XVI
Socrates > P. II; IX; XX; D. Prol.I; D. XIV: XVI; XVII; XVIII; XIX; XX; XXI; XXII;

XXIII

Tantalus > D. XXII

Tarquinius Priscus : (zie noot) > D. VII

Terentius : Romeins komediedichter (2e eeuw v.Chr.) > D. XX

Thales van Milete : Grieks filosoof (6e eeuw v.Chr.) > P. XVIII

Thebanen > P. XXII

Thebe : stad in Griekenland > P. XXII

Trojanen > D. V; XXIV

Venus > P. X; D. II

Vergilius : beroemd Romeins dichter (1e eeuw v.Chr.) > P. III; D. V; XI

Vesta > D. II

Vulcanus > D. II

Xenophon : Grieks geschiedschrijver (5e/4e eeuw v.Chr.) > P. XX

Zeno : Zeno van Citium, Grieks filosoof, grondlegger van de Stoa (4e/3e eeuw

v.Chr.) > P. XIV

Zeven Wijzen > P. XVIII

Zon > D. XXIV

Zoroaster : Perzisch wetgever (ca. 800 v.Chr.) > P. XV